

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSN 1451-4281

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXIX) XVI, vol=53
Бр. 3 / 2017.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSN 1451-4281

Број 3 / 2017 Год. (XXIX) XXVI vol. 53 стр. 1-276.

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
др Миодраг Радојевић

Секретари:

Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Миролуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
проф. др Димитриј Константинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог штампа:

ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

Тема броја:

О СРПСКОМ НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ

<i>Милена Пешић, Јелена Пешић</i>	
НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И МИТСКИ ОБРАСЦИ КОЛЕКТИВНЕ САМОИДЕНТИФИКАЦИЈЕ: САТИРИЧКА ДЕКОНСТРУКЦИЈА	1
<i>Момчило Суботић</i>	
О ПСИХИЧКИМ СВОЈСТВИМА, МЕНТАЛИТЕТУ И ИДЕНТИТЕТУ СРБА ДИНАРАЦА.....	25
<i>Јелена Миљковић Матић</i>	
„ШТА МИ МОЖЕМО ПОНУДИТИ СВЕТУ“ – ДВА МОГУЋА ОСЛУНЦА СРПСКОМ НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ	45

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ

<i>Ђуро Бодрожич</i>	
РЕНЕСАНСНА МИСАО О ДРЖАВИ, ПРИЛОГ РАЗУМЕВАЊУ ИСТОРИЈЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕАЛА	61
<i>Жолт Лазар, Ана Нешић</i>	
ПОЛИТИЧКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА ИЛИ ПОЛИТИЧКИ МАРКЕТИНГ?.....	79
<i>Марија Тодоровић</i>	
СТРАТЕШКО ОПРЕДЕЉЕЊЕ СРБИЈЕ И ВЛАДАЈУЋЕ ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ	95

ЕКОНОМСКЕ И ПРИВРЕДНЕ ТЕМЕ

<i>Аврамовић Ненад, Младенов Маријана</i>	
ТТИП И СВЕТСКИ ПРИВРЕДНИ СИСТЕМ	111
<i>Соња Вујовић</i>	
ЕФЕКТИ ЕРОЗИЈЕ ЉУДСКОГ КАПИТАЛА НА КОНКУРЕНТНОСТ СРПСКЕ ПРИВРЕДЕ	131

Александар Јанковић, Далибор Савић

ЕКОНОМСКА ОСАМОСТАЉЕНОСТ МЛАДИХ У ДОБОЈУ: 2008-2012.....	149
---	-----

РУСКЕ ТЕМЕ

Т. А. Миценко

«ХОРОШАЯ МАТЬ» ИЛИ «ДОСТАТОЧНО ХОРОШАЯ МАТЬ»: К ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗА МАТЕРИНСТВА В СОВЕТСКОМ И ПОСТСОВЕТСКОМ СОЦИУМЕ.....	181
---	-----

И. А. Тарасевич

О РЕЛИГИОЗНОМ ИЗМЕРЕНИИ ФОРМУЛИРОВАНИЯ КОНСТИТУЦИОННОЙ ДОКТРИНЫ РОССИИ	191
---	-----

АКТУЕЛНО

Ђорђе Кулић

ЗАЈЕДНИЧКА СПОЉНА И БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА ЕУ У КОНТЕКСТУ ИЗБЕГЛИЧКЕ КРИЗЕ.....	211
--	-----

Зоран Б. Радоњић

О НЕКИМ АСПЕКТИМА СТАТИСТИЧКЕ МЕТОДОЛОГИЈЕ РЕПУБЛИЧКОГ ЗАВОДА ЗА СТАТИСТИКУ У ВЕЗИ ОБЈАВЉИВАЊА КОНАЧНИХ РЕЗУЛТАТА ЛОКАЛНИХ ИЗБОРА 2016. ГОДИНЕ	227
---	-----

ПОЛЕМИКЕ, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Петар Милосављевић

ДВЕ ОПЦИЈЕ ЗА СРПСКИ НАРОД ОБНОВА СРБИСТИКЕ ИЛИ РАСПАРЧАВАЊЕ (ЈЕЗИКА, НАРОДА, ДРЖАВЕ).....	243
--	-----

Дубравка Стајић

ИЗМЕЂУ АМБИЦИЈЕ И ИЛУЗИЈЕ.....	261
--------------------------------	-----

CONTENTS

This Issue's Theme:

ON SERBIAN NATIONAL IDENTITY

<i>Milena Pesic, Jelena Pesic</i>	
NATIONAL IDENTITY AND MYTHICAL PATTERNS OF COLLECTIVE SELF-IDENTIFICATIONS: SATIRICAL DECONSTRUCTION	1
<i>Momcilo Subotic</i>	
ON PSYCHOLOGICAL TRAITS, MENTALITY AND IDENTITY OF DINARIC SERBS.....	25
<i>Jelena Miljkovic Matic</i>	
„WHAT WE CAN OFFER THE WORLD“ - TWO POSSIBLE STANDPOINTS REGARDING THE SERBIAN NATIONAL IDENTITY	45

FROM POLITICAL THEORY AND PRAXIS

<i>Djuro Bodrozic</i>	
RENAISSANCE THOUGHT ABOUT THE STATE, A CONTRIBUTION TO THE UNDERSTANDING OF THE HISTORY OF NATIONAL IDEAL	61
<i>Zolt Lazar, Ana Nesic</i>	
POLITICAL SOCIALIZATION OR POLITICAL MARKETING? ..	79
<i>Marija Todorovic</i>	
STRATEGIC ORIENTATION OF SERBIA AND RULING POLITICAL ELITES	95

ECONOMIC ISSUES

<i>Nenad Avramovic, Marijana Mladenov</i>	
TTIP AND WORLD ECONOMIC SYSTEM	111
<i>Sonja Vujovic</i>	
EFFECTS OF EROSION OF HUMAN CAPITAL ON COMPETITIVENESS OF SERBIAN ECONOMY	131

Aleksandar Jankovic, Dalibor Savic

ECONOMIC INDEPENDENCE OF YOUTH IN DOBOJ: 2008-2012.....	149
--	-----

RUSSIAN ISSUES

T. A. Miscenko

GOOD MOTHER OR APPROPRIATE GOOD MOTHER: AS THE TRANSFORMATION OF PICTURES OF MOTHERHOOD IN THE SOVIET AND POSTSHIP SOCIETY	181
--	-----

I. A. Tarasevic

ON THE RELIGIOUS DIMENSION OF FORMULATION OF THE CONSTITUTIONAL DOCTRINE OF RUSSIA.....	191
--	-----

CURRENT ISSUES

Djordje Kuljic

EU SECURITY POLICY IN THE CONTEXT OF THE REFUGEE CRISIS.....	211
---	-----

Zoran B. Radonjic

SOME ASPECTS OF STATISTICAL METHODOLOGY OF STATISTICAL OFFICE OF THE REPUBLIC OF SERBIA CONCERNING PUBLISHED RESULTS OF LOCAL ELECTIONS 2016.....	227
--	-----

POLEMICS, REVIEWS

Petar Milosavljevic

TWO OPTIONS FOR SERBIAN NATION – RENEWAL OF SERBISTICS OR DISMEMBERING (OF THE LANGUAGE, NATION, STATE)	243
---	-----

Dubravka Stajic

BETWEEN AMBITION AND ILLUSION	261
-------------------------------------	-----

Уводник

Расправа О српском националном идентитету је тема трећег броја Политичке ревије. Рубрику чине три рада који сваки из свог угла осветљава историјски и актуелни феномен српског идентитета.

У првом раду ауторке (М. Пешић/Ј. Пешић) се баве садржајном и занимљивом анализом епских и митских основа српског националног карактера и судара између митских образаца националне (само)идентификације и карактера и понашања Срба крајем XIX и XX века, идентификованих у сатиричким пројекцијама Домановићевих алегоричних приповедака.

У другом раду (М. Суботић) расправља се о психичким својствима, менталитету и идентитету динарског типа, посредством Цвијићевих истраживачких резултата, као и актуелизацијом овог питања, будући да динарци насељавају већи део српских земаља. Део рада посвећен је питању искорењивања српског идентитета путем верске конверзије – напуштањем православља и прихватањем ислама и католичанства, што је резултирало преласком у нове нације Муслимане /Бошњаке и Хрвате. Аутор је подсетио на два у литератури и историји позната примера очувања и губљења српског националног и православног идентитета: један је садржан у познатој приповетки Симе Матавуља Пилипенда, а друга у народној песми Женидба Максима Црнојевића. Ови текстови тумачени су у ширем историјском и друштвеном контексту и актуелизовани на данашње стање српског идентитета.

Имајући у виду да се Србија и српске земље налазе на Балкану као „геополитичком раскршћу“ и „бурету барута“ на који одувек претендују велике силе, или, како народни песник за Србе каже: „на зло сте се мјесто намјестили, измеђ земље турске илатинске“, ова тема је од великог друштвеног и научног значаја, она је увек актуелна јер је српски идентитет на сталном искушењу.

У трећем раду теме броја ауторка (Ј. М. Матић) упоређује црквени и етнолошки поглед на српски идентитет, први заснован на светосавској духовности, а други на специфичној култури. На тај начин сучељена су два традиционална гледања на српски национални идентитет, мада се и уопште на национални идентитет, не само на српски, гледа или из духовног или из културолошког угла. На поређење ова два приступа идентитету ауторку је подстакло истоветно реторичко питање које су аутори

два текста, митрополит Амфилохије (Радовић) и етнолог Миленко С. Филиповић, поставили као увод у своја разматрања српске специфичности, у облику: шта ми можемо понудити свету.

У рубрици Из политичке теорије и праксе налазе се три занимљива и садржајна рада, а то се посебно односи на чланак о ренесансном поимању државе (Ђ. Бодрожић).

Слична квалификација се може применити на рубрику која обрађује економске и привредне теме, те на руске теме и теме које смо назначили као актуелне.

Један од руских аутора (Т.А. Мишченко) пише о трансформацији слике мајчинства у сувјетском и постсовјетском друштву, користећи изразе добра мајка и прилично добра мајка, а други (И. А. Тарасевич) расправља о религиозној димензији формулисања уставне доктрине Русије, као вида религиозне безбедности, као својеврсног штита за руско друштво и државу.

И трећи број нашег реномираног часописа опремљен је радовима из рубрике Полемике, осврти и прикази, а то су овом приликом два, истраживачки и друштвено-политички, веома интересантна рада.

Редакција часописа обавештава своје цењене сараднике да радове за четврти број Политичке ревије могу послати до 15. новембра 2017. године.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 179009

О СРПСКОМ НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ

1

Милена Пешић, Јелена Пешић

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И МИТСКИ ОБРАСЦИ
КОЛЕКТИВНЕ САМОИДЕНТИФИКАЦИЈЕ:
САТИРИЧКА ДЕКОНСТРУКЦИЈА

25

Момчило Суботић

О ПСИХИЧКИМ СВОЈСТВИМА, МЕНТАЛИТЕТУ И
ИДЕНТИТЕТУ СРБА ДИНАРАЦА

45

Јелена Миљковић Матић

„ШТА МИ МОЖЕМО ПОНУДИТИ СВЕТУ“ – ДВА
МОГУЋА ОСЛОНЦА СРПСКОМ НАЦИОНАЛНОМ
ИДЕНТИТЕТУ

Милена Пешић

Институт за политичке студије, Београд

Јелена Пешић

Институт за психологију, Београд

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И МИТСКИ ОБРАСЦИ КОЛЕКТИВНЕ САМОИДЕНТИФИКАЦИЈЕ: САТИРИЧКА ДЕКОНСТРУКЦИЈА*

Сажетак

Овај рад бави се друштвено-историјском конструктом српског националног идентитета, са циљем проблематизовања раскорака између митских образаца националне (само)идентификације, с једне стране, и карактерних одлика и образаца понашања деветнаестовековних Срба идентификованих у сатиричким пројекцијама Домановићевих алегоричних приповедака, с друге стране. У раду су најпре разматрани релевантни друштвени и културолошки механизми који стоје у основи стварања митских/епских аутостереотипа, као базичних претпоставки за овај вид националних идентификација. Ова разматрања конкретизована су анализом епских и митских основа српског националног карактера, заснованих на увидима истраживања водећих аутора прве половине двадесетог века – Слободана Јовановића, Јована Цвијића, Милоша Ђурића и Владимира Дворниковића. Резултати анализе потврђују тезу о усменом, епском карактеру првобитних конституентна српског националног карактера (народне песме, косовски мит и Његошева дела). Показано је на који начин су основна етичка начела, вредности и образци мишљења, осећања и понашања садржани у епс-

ким и митским усменим предлошцима транспоновани у националну карактерологију Срба. Образложена је трајност митских/епских исходишта националних идентификација, насупрот променљивости националних идеологија. У том контексту, спецификовани су и примерима илустровани механизми посредством којих сатира деконструира стереотипне представе о властитом народу, које иначе ретко постају предмет преиспитивања. Тиме је потврђена кључна друштвена улога сатире као критичко-корективног елемента у систему националних идентификација, али и као носиоца потенцијала за реафирмацију базичних вредносних оријентира садржаних у епским и митским исходиштима српског националног идентитета.

Кључне речи: национални идентитет, национални аутостереотипи, сатира, косовски мит, Марко Краљевић.

Свака национална заједница као у огледалу тражи ону слику себе из митске и историјске прошлости коју може да идентификује као почетак или врхунац нечега што се сматра њеним вредним достигнућем, досегом њене историје, традиције, културе, демократије; некакав образац идеалитета који би могао бити оријентациона тачка идентитета њених припадника. Као важнији продукти оваквих националних трагања настају аутостереотипи, које одржава, чува и богати „култура сећања“ сваког народа, а развијају и актуелизују дискурси националног самопоимања.

Својим механизмима селекције и преиначавања историјских, епских и митолошких садржаја, култура сећања¹⁾ сваког народа пружа његовим припадницима обрасце колективне идентификације. Елементи националних митова, историјске и епске реминисценције представљају „материјал“ за изградњу интегративних аутостереотипа²⁾ заједнице. Пребликовани у јавне дискурсе колективног самопоимања у складу са значењским акцентима које добијају зависно од идеолошког/политичког садржаја, они бивају

1) О важности критичке културе сећања видети у Раденовић, С., „Национални идентитет, етницитет, (критичка) култура сећања“, *Филозофија и друштво*, 31 (3), 2006, 221-237.

2) Етнички аутостереотип, у форми збирног карактерисања нације, митске реминисценције и „мапирања“ националног простора и времена, које је Гордана Ђерић издвојила као три облика наратива којима се изражавају, језички конструишу колективна уверења и самопоимања, представља важно теоријско полазиште истраживања у овом раду. (*Пр(а)во лице множине*, Институт за филозофију и друштвену историју, Београд, 2005)

сведени на име, симбол, слику, постајући применљиви клише, језички стереотип, референца и аргументација истовремено. Тек у тој форми епски и митски елементи постају саставни део друштвено-историјских конструкта националног идентитета. Схватања националног идентитета идеолошки су условљена и мењају се. Како је још Слободан Јовановић тврдио, „национална идеологија је историјски променљива, „на место једног схватања националног карактера долази друго, које обично почиње критиком оног старијег схватања“.³⁾ Трајнија основа српског националног карактера по њему су управо његова исходишта садржана у народним веровањима, епском и митско памћењу народа, дакле, оно што и данас сматрамо важним елементима националних идентификација.

Саморазумевање нације динамички је процес, програмиран до извесне мере средствима њене културе (вредности, веровања, митови, историјско памћење), али и подложен редефинисању путем нових стереотипа и дискурса националне репрезентације.

Општепозната и општеприхваћена је чињеница да су европски народи, у већини случајева, свој национални идентитет стварали у периоду романтизма. Настајање националних држава пратили су процеси стварања националних идеологија, кодификовања традиције и планске, интелектуалне изградње националних идентитета. Водећу улогу у тим процесима „замишљања нације“ (Б. Андерсон) имала је интелектуална елита.⁴⁾ Националне идеологије утемељиване су симболичко-митолошки на романтичко-књижевној визији националне историје и „националног бића“. Уз заједнички језик, религију, обичаје, историјску прошлост, територију, национална митологија је, као саставни део заједничке традиционалне културе, имала великог значаја у процесима симболичког конструисања просторно-временских међа и културних разлика „замишљене заједнице“ нације.⁵⁾

3) Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 543.

4) Нације су замишљене заједнице јер њихове припаднике не повезује међусобно познанство, већ систем представа о њиховом заједништву који живи у сваком од њих. „Нације (...) представљају реалне феномене чија се производња врши на имажинрном плану“ Андерсон, Бендикт, *Нација, замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998, стр. 18.

5) „Концепт субјективног замишљања као основе националних идентификација Бендикт Андерсон је продубљивањем културних корена национализма поставио у само средиште разумевања феномена нације и националног идентитета.“ (Пешић, М, „Национални идентитет између континуитета и променљивости“, *Српска политичка мисао*, 3/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012, 103-132, стр. 105)

„Српски национални карактер”, као својеврсни идеолошко-културолошки и литерарни конструкт, постао је предмет научног проучавања још у времену његовог конституисања. Проучаваоци и истовремени творци националног идентитета настојали су да га (ре)конструишу тумачењем народне културе, односно усмене књижевности и водећих националних митова. Овоме супротан, али комплементаран приступ, незаобилазан у истраживању образаца колективне самоидентификације свакако је и деконструкција основних тачака друштвено-историјских наратива који стоје у основи националног идентитета; раздвајање конструкта од актуелних чињеница, давање наличја датих образаца идентификације. Са оваквих позиција деветнаестовековна сатиричка књижевност приступала је тумачењу ондашњих националних идентификација. Конкретније, реч је о фокусирању раскорака између аутостереотипа⁶⁾ с једне стране, и сатирички третираних актуелних пракси, фактичких одлика припадника нације, с друге стране.

О ЕПСКИМ ОСНОВАМА КОНСТРУКТА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Представе које сваки народ има о свом карактеру, својим вредностима, идеалима, историјској судбини и њеним перспективама, како је истакао још Слободан Јовановић, произлазе превасходно из народних предања, чији елементи, бивајући касније преобликовани и транспоновани у идеолошке садржаје разних врста, било да су у питању књижевна, научна или политичка тумачења народног самопоимања, улазе у основу онога што данас називамо конструкт националног идентитета.

Тачне или не, идеје које народ има о себи, бар донекле, утичу на његове одлике и деловање, па стога проучавање тих идеја доприноси њихово потпунијем разумевању. Ове идеје Јовановића је сматрао „тумачима народне самосвести” и „градитељима националне идеологије”.⁷⁾ Стожерна неимарска фигура српске националне идеологије Вук Караџић постулирао је и вишеструко развијао

6) (Ауто)стереотипи имају важну улогу у јачању друштвене кохезије; означавајући границу између припадника и оних који то нису, они омогућавају идентификацију (са нацијом или државом) те тако представљају важне чиниоце грађења како индивидуалног тако и социјалног/националног идентитета. Опширније у Рог, К, *Слике у главама*, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 256-284.

7) Слободан Јовановић, нав. дело, стр. 543.

у пракси идеју о испољавању националног карактера у народним умотворинама. Скупљајући их, објављујући и тумачећи, Вук је српску интелигенцију упућивао у тумачење српског националног карактера.⁸⁾ Стога је разумљиво то што је Јовановић првобитним покретачима промишљања српског националног карактера сматрао народне песме и косовски мит. Уз њих, аутор је и Његошева дела⁹⁾ видео као темељне литерарне творевине српске националне идеологије.

Изворно романтичка конструкција српског националног идентитета епска је по свом карактеру. Ову тезу налазимо у делима бројних истраживача српске традиције и српског колективног менталитета. Пођимо најпре од „динарски типа“ – репрезента оног најбољег што је изнедрио епски патријархални свет на овим просторима – једног водећих резултата Цвијићевих антропогеографских и етнопсихолошких истраживања психичких особина Јужних Словена. Динарац је за Цвијића градитељ српске историје и државе, носилац српског слободарског духа, напретка и стваралаштва, укратко сматрао га је „творцем највећих националних вредности,¹⁰⁾ а сличан став преовладавао је у читавој нашој друштвеној мисли XIX и XX века.¹¹⁾

Српски национални идентитет конструисан је током 19. века на основама историјског сећања, фолклорно-митских елемената и духовних садржаја народних умотворина, са акцентом на епским народним песмама, које су изнедриле етичке норме, вредности и

8) Како Јовановић наводи, етички елементи у народним песмама носили су обележја различитих историјских раздобља и друштвених средина, од мистичног монашког маштања о Божијем царству, преко феудалних појмова о витешкој части и аристократске човечности јачег према слабијем. Након пропасти српске средњовековне државе, развијан је косовски мит, који, према народном предању, није био само српски пораз већ и грех неслоге који је требало окајати. Читаоци Вукових збирки „састављали су из тих разнородних елемената једну општу представу о Србима као једном херојском народу у кога је јунаштво било оплемењено правдољубивошћу“ (С. Јовановић, нав. дело, стр. 547-548)

9) По Јовановићу, Његошева трагична визија српске историје, са заветном мишљу о нужности саможртвујућег скидања клетве због неслоге, поновним буђењем јунаштва Милоша Обилића, призива косовски мит у контексту истраге потурица.

10) Деретић, Ј. *Историја српске књижевности*, Sezam book, Београд, 2007, стр. 860.

11) Према Цвијићу, динарац је „осећајни, остеливи, занесени и понесени човек, који највише не само на Балкану полаже на свој образ, част, понос, тражи правду, и „Божју правду“, гуди уз гусле и ајначи се, мушки и јуначан, од одушевљења и елана, који се борио и жртвовало и појединачно и у масама, за слободу, за правду, да освети Косово. (Цвијић, Ј. *Говори и чланци* (Сабрана дела, књ. 3), САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, стр. 257)

образце мишљења, понашања и осећања. Милош Ђурић¹²⁾ тврдио је, позивајући се на увиде Јована Цвијића,¹³⁾ да је на ретко који народ његова епска поезија имала тако позитивног утицаја као на наш. Кроз народне песме, сматра он, наш народ излучио је из свог косовског живота једну суптилну психологију људске душе, уз бројне и велике животне мудрости, достојне светског културног пантеона.¹⁴⁾

Базична идеја „видовданске идеологије”, која одржава, изнова подстиче и развија „националне вере” свих подјармљених, јесте идеја о непоробљивости душе једног народа, упркос чињеници поробљености његовог тела. Ова велика идеја, по Ђурићу, генерисала је у људима веру у коначну победу видовданске мисли над пролазном силом турског освајача, као и спремност на подређивање себе вишим циљевима, ради којих „живот лични мора да буде имовина народна“.¹⁵⁾ Косовска епика пружала је, стога, „етичко-голготска начела живота и жртвовања живота за заједницу и потомство”,¹⁶⁾ постајући тако отелотворење културне вредности нашег народа, „народне душе, народне воље и народног духа.”¹⁷⁾

Иако га одликује некритичност и некохерентност, Ђурићево дело значајно је овде пре свега као парадигматичан пример покушаја теоријске реконструкције етичких начела и духовних својстава нашег народа на основу тумачења епског усменог стваралаштва. Пример систематичнијег апстраховања моралних норми, вредности и карактерних својстава „епског човека“ наших простора јесте обимна студија Владимира Дворниковића „Карактерологија Југословена“ (1939). Откривајући у „душевној конституцији нашег

12) Ђурић, М. *Видовданска етика*, Загреб; Издање Српског академског друштва Његош, Фототипско издање, Просвета, Ниш, 1988, стр. 25.

13) Србе динарце по Цвијићу одликује и дубока везаност за претке, славну владарску лозу, јунаке и велике „хајдучке патнике“, а нарочито косовске јунаке. “ (Цвијић, Ј., нав. дело, стр. 260).

14) Теоријску реконструкцију те видовданске мудрости, филозофије и „идеологије национализма”, односно онога што је по њему представљало основу епског идентитета, Ђурић је пружио у свом делу „Видовданска етика”; Ђурић, М., нав. дело, стр. 26.

15) Ђурић, М, нав. дело, стр. 54.

16) Жунић, Д., *Национализам и књижевност: српска књижевност 1985-1995*. Open Society Institute. Budapest: Higher Education Support Programme. www.osi.hu/hesp.preuzeto15.7.2017. ca <https://www.scribd.com/document/234150709/Nacionalizam-i-Knjizevnost-Dragan-C5%BDuni%C4%87>, 1999, стр. 29.

17) Милош Ђурић, нав. дело, стр. 54.

човека” „епског патријархалца”, „југословенског динарца”¹⁸⁾, као посебан, „расни душевни тип”, Владимир Дворниковић пружио је критичко истраживање епског идентитета. По аутору, за народ који ју је стварао, епика није била само књижевни род, облик песничке творевине, већ „израз једног целог, засебног света и епског човека у том свету и животу“.¹⁹⁾ Реч је о специфичном „душевном свету“, епском осећању живота и поезије, својеврсном „душевном типу који долази до изражаја у епском друштвеном миљеу, на културном степену епског патријархализма“.²⁰⁾

Дворниковић је имао на уму средњовековну слику света, очувану у народној поезији немањићког периода, и народ који је своју културу примарно центрирао око косовског мита, односно косовског епског циклуса; око циклуса о Краљевићу Марку и око хајдучко-ускочког циклуса песама. У читању „Косовијаде“ Дворниковић апострофира, у заносу сличном Ђурићевом, „пример и узор Христијаде“, односно хришћанску идеју о примарности очувања душе у односу на живот, оживљену у херојском лику цара Лазара. Он се, по узору на Исуса Христа, спрема да „положи живот за идеју која једино помоћу те жртве може да победи“.²¹⁾

Пишући о песмама посвећеним Марку Краљевићу, Дворниковић, међутим, заузима извесну критичку дистанцу према крајње противречном миту о највећем српском средњовековном јунаку. Уз навођење стихова из песама као примера за сваки пар издвојених противречних карактерних својстава, аутор је Марка Краљевића приказао у пуном психолошком рељефу који разбија границе не само витешког кодекса већ и прописе нашег патријархално-херојског морала. На бруталност свог историјског удеса „народ је одговорио својим рогобатним Марком“.²²⁾

По Дворниковићевом мишљењу наш усмени еп одликује „широка духовна репрезентативност“, јер његов идејни и етички ок-

18) Мада је Дворниковић, као и Ђурић, у складу са тада владајућом идеологијом југословенства писао о југословенском карактеру, неспорно је да се епске карактерне одлике које је истраживао односе на Србе.

19) Владимир Дворниковић, В. *Карактерологија Југословена*, Просвета, Београд, Ниш, 1990, стр. 532.

20) Исто, стр. 533.

21) Исто, стр. 538.

22) „Марково чојство и јунаштво, племенштина и правично витештво на једној, као и на лице свирепе освете, путог разбоја па и крвавог садизма на другој страни, израсло је једнако из психе једног поробљеног народа. Народ је био разапет, и раја и јунак у исто време; разапет је био и његов Марко.“ (Дворниковић, нав. дело, стр. 545)

вир „обухвата читав душевни свет средине у којој је поникао,²³⁾ националне идеале, религиозне идеје, као и друштвени морал, етику човечности, филозофију живота.²⁴⁾ Осим тога, одликује га и велики „духовно-културни потенцијал“, будући да је наше еписко стваралаштво неисцрпан извор песничких и филозофских вредности. Сходно томе, Дворниковић га сматра нарочитим постаментом грађења самоникле националне културе, која настаје на „унутрашњим вредностима и развојним могућностима еписког света“, али не у њему.²⁵⁾

У директној је вези са тезом наредног дела овог рада стоји Дворниковићев увид да враћање епу и епиској култури у свим додашњим духовним покретима није увек било срећно и успешно, мада је увек било тражено и жељено. Разлог томе лежи у инстинктивном осећању нашег човека да су његове најбоље духовне снаге оваплоћене управо у свету епископских духовних вредности. Међутим, „модерни живот не даје више маха епископском јуначком индивидуализму и епископској стваралачкој фантазији“, будући да више нема „историјске и социјалне подлоге јуначког епа.“²⁶⁾ Стога је његово опадање логична последица друштвеноисторијских промена.

САТИРИЧКО ВИЂЕЊЕ РАСКОРАКА ИЗМЕЂУ ЕПСКИХ СТЕРЕОТИПА И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА ДЕВЕТНАЕСТОВЕКОВНОГ СРБИНА

Као увод у тему овог дела рада, осврнућемо се на Скерлићево тумачење романтичарских стереотипа, као, до извесне мере, релативитујућу перспективу гледања на до сада речено о епископским, романтичким основама српског националног идентитета. Издвајајући карактеристике „романтичарског духа“, Скерлић је уочио да се „политичке представе и веровања српског романтизма свODE на

23) Из епископске форме „проговара балкански хероизирани Југословен, са траговима старе словенске осећајности, али и са мушким ставом борбености и свим оним што је с тиме психички повезано: гордом колериком, и надасве човечјим поносом, и великом љубављу за правду и слободу. Дворниковић, нав. дело, стр. 580.

24) Исто, стр. 578-579.

25) Исто, стр. 579.

26) Исто, стр. 575.

ограничен број општих места²⁷⁾ Њихов репертоар чине „култови“ чији су „идоли“: српство, прост народ, чисти Србин, историјска прошлост, гусле, народна поезија, народни обичаји, отаџбина, хајдуци, Косово. Сви они проистичу из средињег култа народности, обожавања нације схваћене као „онтичка заједница прожета јединственим и непроменљивим духом“²⁸⁾

Проблематичност ових „култова“ Скерлић је исправно видео у неодвојивости српског романтичарског идолопоклонства од хипертрофираног негативног квалификовања „непријатеља“, којим се сматра све оно што је у супротности са „идолима“. Тако аутор издваја и репертоар „анти-идола“ српског романтизма, односно антиподне појмове, успостављајући опозитне парове појмова/представа.²⁹⁾ Мишљење у категоријама ригидних дихотомија увек је пут у једностраности и застањивање, као што је то и ограничавање колективног самопоимања на самодопадљиве представе о себи, изграђене на аутоматском усвајању епских аутостереотипа. Стога је сатиричка перспектива која демаскира митоманску некритичност оваквог мишљења о себи вишеструко корисна у сваком друштву, будући да без самокритичких увида, нема ни могућности за напредак нације.

Средишњи део овог дела рада представља тумачење Домановићевих сатиричних алегорија: *Марко Краљевић по други пут међу Србима* и *Размишљања једног обичног српског вола*. Митске реминисценције везане за косовски мит, Марка Краљевића и уопште јуначке претке у овим приповеткама представљају основу за критичку деконструкцију деветнаестовековних српских аутостереотипа. Оне су ту употребљене као средство сатиричких књижевних демаскирања негативних појава у ондашњем друштвеном карактеру. Ни у једном случају није било на делу изругивање самим херојским идеалима и епско-митолошкој иконографији, већ је пре свега била реч о њиховој неадекватној употреби, инструментализацији, малограђанској вулгаризацији и деградацији. Историјско-митолошки симболи оживљавани су у савремености, и/или контрастирани ак-

27) Иван Чоловић, *Политика симбола: огледи о српској антропологији*, Радио Б92, Београд, 1997, стр. 97.

28) Исто

29) „Наспрам Српства стоји шићарцијска Европа“; „наспрам Словена трули Запад“; „наспрам свежје српске културе плеснива западна цивилизација“; „наспрам старе славе беда садашњости“; „наспрам Србенда готовани“; „наспрам горских хајдука варошки трговци“ (Чоловић, И., нав. дело, стр. 97).

туелној ситуацији, како друштвеној тако и духовној – менталитету обезличених малограђана и ситних шићарџија, окренутих искључиво властитом добру, али увек спремних да посегну за херојском прошлошћу онда када треба увеличати представу о себи.

Подједнако је била важна и њихова експлоатација од стране власти, која је херојске идеале изокретала, како би њиховом злоупотребом морално легитимисала ропско потчињавање грађана, као у приповеткама *Данга и Страдија*. У складу с тим грађани су приказивани обезличени, као припадници послушне масе. У горенаведеним приповеткама, нема ниједног имена грађанина. Они су означени професијама, као „механџија“, „пандур“, „начелник“, „чиновник“ или материјалним статусом „сиромашни сељак“ и „имућни сељак“. У овом раду, међутим, фокус је пре свега на разобличавању раскорака између тада актуелних аутостереотипа, заснованих на епском митолошком комплексу о родољубивој и херојској традицији Срба, и сатиричког виђења фактичког одсуства родољубља, хероизма и националних идеала код Срба, у тада актуелним друштвеним и политичким приликама.

Образујући се као антитетезе ономе што представља вредности хоризонт традиције и историјске прошлости, конститутивне за српски национални идентитет, сатиричке пројекције ондашњег друштвеног карактера Срба биле су утолико ефектније уколико је тај контраст с разорнијим сарказмом откривао „како се лако и дефинитивно чиниоци слободарске епске традиције промећу у празну фразеологију којом се успешно прикрива ропска и опустошена историјска и психолошка збиља“.³⁰⁾

Посматране у целини, Домановићеве сатиричке књижевне пројекције друштвене стварности Србије на измаку деветнаестог века испуњене су сликама свеопштег духовног мртвила, одсуства елементарне свести о људским вредностима и потпуне моралне атрофије. На контрастној позадини традиционалног, епског/јуначког кодекса вредности приповеда се о поразној, ропској стварности грађана Србије притешњеној деспотским режимом последњег Обреновића. Овај поступак у приповеци *Марко Краљевић по други пут међу Србима* представља доминантни принцип грађења сатиричке пројекције менталитета ондашњег Србина.

30) Љубиша Јеремић, „Универзални значај Домановићеве сатире“, С. Велмар-Јанковић (ур.), *Глишић и Домановић*, САНУ, Београд, 2009, стр. 30.

Приповетка *Марко Краљевић по други пут међу Србима* (1901) заснована је на поступку својственом контекстуалној дистопији којим се легендарни лик деконтекстуализује и смешта у нове околности. „Ситуациона гротеска“³¹⁾, која настаје пребацавањем јунака из средњовековног света у савремени, односно његовим незграпним функционисањем у новом свету, има за циљ инсценирање распада мита. Тако се уз савременост, кроз сукоб са њом, проблематичном показује и легендарна херојска прошлост, али само зато да би још више била потцртана негативност прве.

Највећи српски митски/епски херој, Марко Краљевић, враћа се међу савремене Србе, а разлог за његово „устајање из гроба“ јесте упорно зазивање јунака да се дигне и врати међу своје сународнике, како би одбранио и осветио „тужно Косово“. Оно што јунак затиче у Србији у потпуној је супротности са његовим очекивањима, његовом природом и смислом повратка међу живе.

Дубоки несклад између јунака и српске средине коју је затекао нужно је водио у неспоразум и сукоб са њом. Након убиства велосипедисте на друму, почињеног услед неспоразума, јер је Марко мислио да га напада чудовиште, на њега креће полиција, а потом и војска наоружана топовима и, пошто је коначно савладан, бива окован, осуђен на десет година затвора и утамничен.

Током робије, Марко Краљевић се мења, ороную физички он се урушава и изнутра и поступно деградира. По изласку из затвора, покушава да нађе Србе који су га зазивали и схвати смисао свог доласка на земљу, али нико од оних са којима се сусрео није имао времена да се посвети ни причи о Косову а камоли Марковом јуначком подухвату. На селу су људи журили на њиву, а у граду у канцеларију. Пре коначног слома, разочарани јунак још једном ће се понадати да је нашао оне који су га зазивали. Реч је о „патриотском збору“ на којем је чуо управо оне исте фразе којима је зазиван да се врати међу Србе. То, међутим, како је сазнао од главног говорника, и није био прави позив, већ реторичка фигура, те тако Марко коначно схвата да је на овом свету потпуно сувишан. Морајући од нечега да живи, он се, на подсмех свом некадашњем идентитету, прихвата пандурске службе, али пошто је ускоро дошао у сукоб са претпостављеним, бива затворен у лудницу, а убрзо потом, потпуно сломљен напушта овај свет.

31) Тодоровић, Никола, „Дистопијски елементи прозе Радоја Домановића“, Велмар-Јанковић (ур.), *Глишић и Домановић*, САНУ, Београд, 2009, стр. 229.

Марко Краљевић по други пут међу Србима прича је о „сукобу херојичког и антихеројичког, епског и малограђанског света, између две свести и две визије света“.³²⁾ Позиција епске прошлости и херојске традиције, као израз „заветне мисли“ и вековних српских тежњи за националним ослобођењем, супротстављена је нехеројским, паланачким узусима, одређујућим за ондашњу српску друштвену стварност, притешњену бирократским поретком и духом малограђанске ограничености и ускогрудости. Из сукоба легендарне херојске прошлости и „ситне“, бирократизоване, хиперпрагматичне савремености, легенда излази поражена, деградирана и обесмишљена, а савремена стварност открива се у свој њеној поразној духовној опустошности. Сатирички и хумористички елементи настају управо као последица директног сучељавања двеју горенаведених позиција.

Овако мрачна сатиричка књижевна пројекција ондашње српске савремености имала је за циљ суочавање Домановићевих савременика са њиховом погубном митоманском представом о себи, разобличавање онога што су сматрали неупитном компонентом свог националног идентитета, односно показивање тога колико је идентификовање са херојским фигурама традиције продукт њихове илузије о себи.

Иако је Марко управо онакав каквим су га замишљали и заживали, његова појава изазива у Србима безумни страх, што представља својеврсни комични парадокс сатиричког смисла. Сељаци пред механом кад „сагледаше срдита Марка, дрекнуше од страха и „прснуше куд који“³³⁾, а исто се поновило и у сусрету с радницима у пољу. На Маркову изјаву да је дошао „да освети Косово и да убије султана турског“, маханција запада у панику и пријављује га због „проношења обеспокојавајућих гласова о убиству султанову“, што је одмах јављено и министарству. Вест да се повампирио Краљевић Марко проширила се брзо у народу, „те се од те страхоте поплаше и полицајци и жандарми, па и сами војници“³⁴⁾ Пренераженост и

32) Димитрије Вученов, Д., *Домановићева сатира као приповетка*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1983, стр. 50.

33) Домановић, Р. *Сабрана дела* (књ. I-III). Просвета, Београд, 1964, стр. 142.

34) Врхунац сатиричне комике страха који Марко изазива представља реакција среског капетана као високог органа власти. Иако је јунак био окован у ланце, а уз капетана је стајало мноштво пандура са запегим пиштољима, овај „дркће као у грозници; избечио очи, па не може да проговори“. Кад је Марко проговорио својом „гласином“, капетан се стресао и од страха испустио перо, пандури су устукнули а светина „заглавила врата“ бежећи. (Домановић, Р, нав. дело, стр. 145, 149)

страх који прате сваки сусрет људи с Краљевићем Марком, чак и оних који би требало да буду неустрашиви по природи свог посла, у првом делу приче, као и потпуна незаинтересованост за његову родољубиву мисију изван реторских зазивања у другом делу приче, пружају убедљиву слику фактичког односа ондашњих Срба према националном интересу, историјској и митској прошлости. Током развијања фабуле приповетке, легенда се поступно разара, одузима јој се једно по једно битно својство, да би се на крају стигло до сатиричног оповргавања базичне идеје легенде о српском хероју „да је у херојском подвигу садржана највиша национална, друштвена, морална и људска вредност“.³⁵⁾

Замисао снижавања узвишеног епског хероја у нехеројским временима, његовог деградирања до нивоа пандура орвеловска је у својој бити, како примећује Тодоровић.³⁶⁾ Разарање легендарног идентитета епског јунака почиње већ појавом велосипедисте на друму, којег Марко Краљевић убија услед неспоразума, погрешно тумачећи бицикл као чудовиште. Упустивши се у „бој“ са њим, Марко у маниру епских окршаја, одсеца противнику главу и ставља себи у зобницу. Ова јунакова застрашујућа суровост у епској народној поезији представљала је опште место у опису понашања мегданција, али је у стварном свету добила значење монструозног злочина.

Јунаков трагикомични неспоразум са савременим светом у приповеци је понављан у варијацијама ситуација. На том неспоразуму је и изграђена сатиричка пројекција ондашњег односа Срба према националним идеалима и култу херојске прошлости. У судару са тадашњом друштвеном стварношћу митска прошлост открива се као гротескна и деградирана. У почетку је Марко Краљевић потпуно у својој епској улози неустрашивог и непобедивог јунака, а већ након његовог савладавања и стављања у окове почиње постепено да се мења, физички и психички, све до његове коначне дехероизације.³⁷⁾

35) Димитрије Вученов, нав. дело, стр. 48.

36) Никола Тодоровић, нав. дело, стр. 228.

37) Почео се сушити и венути, на њему су висиле хаљине као да нису његове, постао је као биљка. Персифлажа епског јунака наставља се чином продавања Марковог одела, оружја и Шарца, како би подмирио судске трошкове. Оронули и смршали Шарац вукао је трамвај од јутра до мрака, док га није купио баштованица да му окреће долап. Марка су на робији ошишали, обријали и оковали у тешке окове. „Из почетка је викао, љутио се, претио; али се постепено свикне и преда судбини“. Та нова судбина значила је учење корисним пословима. „Носио је воду, заливао баште и плевио лук, а доцније

Током саслушања, легенда долази у судар са бирократским светом, а Марков епски говор са бирократским флоскулама полицијских писара и иследитеља. Овом и сродним говорним ситуацијама остварује се сатиричко пародирање епског језика/стила, патоса и стереотипа понашања епскога јунака. Смисао и вредност пародираног предања и епске песме остају очувани, јер се Домановић „њима служи као формом склапајући гротеску“³⁸⁾, која сатирички упућује на стварност у којој су епске вредности постале неодрживе. Епска патетика је смешна, упоређена са бирократским говорним ступидностима“.³⁹⁾ На крају приповетке, прихватајући службу пандура како би преживео, Марко почиње да говори језиком чиновника.

Током суђења и изрицања пресуде, која је од смртне казне, логиком ироније, због Маркових заслуга за српство, преиначена у десет година робије, нестаје његов ореол епског јунака и он постаје обични поданик и осуђеник. Пренеражен тиме шта је дочекао да доживи од свог народа, утамничени Марко често би у очајању јекнуо да му је то „горе од проклете азачке тамнице“⁴⁰⁾ Ова појединост представља снажну осуду Срба који су се толико изменили у односу на своје претке да су постали већи злотвори према свом највећем јунаку и заштитнику него што су то били српски тлачитељи из прошлости.

Након епског дела Марковог боравка на земљи, који је окончан његовим одласком на робију, следи његово даље разочаравање и унижење, по изласку на слободу. Прво отржењење настаје онда када у разговорима са сељацима Марко сазнаје шта они мисле о његовом позиву на освећивање Косова. Сиромашни сељак позвао би га у шали да му помогне да окопа кукуруз, а на помен Косова каже: „Море, ћути, брате слатки, како те Косово снашло! Немам кад да одем у чаршију да купим соли и опанке деци. А, да видиш, нема се ни се су чим купити“.⁴¹⁾ На Марково подсећање да је на Ко-

почне учити да прави бритвице, четке, кудеље и вазда других ствари.“ (Домановић, нав. дело, стр. 148, 153)

38) Снежана Самарџија, нав. дело, стр. 122.

39) Током приповетке, Марков начин говора прилагођава се средини, од епског говора постаје свакодневни и тако прати промену јунаковог положаја и идентитета, истичући његову дехеројизацију. Све је мањи удео стихова и познатих говорних обрта из народне епске песме у његовом говору, док на крају јунак не почне да се изражава баналном свакодневном фразом.“ (Радован Вучковић, *Модерна проза: крај XIX и почетак XX века*, Просвета, Београд, 1990, стр. 204)

40) Исто, стр. 152.

сову пропало наше царство, сељак излива бујицу незадовољства: „Пропао сам и ја, мој брате, горе не може бити. Видиш да идем бос?!... А док ме стигне плаћање пореза, нећу знати ни како ми је име, а јадно ти ми Косово!“⁴¹⁾

Имућни сељак фино би дочекао Марка, „дао му доста вина да пије и испратио би га лепо“, док на помен Косова негодује: „Какво Косово на ове оскудне године?! Кошта то много! Велики је то трошак, мој брате!“⁴²⁾

У Београду се Марко сусреће са свеопштом журбом. Чиновници журе у канцеларију, трговци трговачким послом, а радници за својим радом. Лепо обучени господин зазира од Марка због његовог лошег одела, на његов поздрав одговара учтиво и дистанцирано, изговарајући се журбом у канцеларију, као и неколицина других пролазника којима се обратио. Ауторски коментар дат из Маркове идеолошке тачке гледишта, сатирички сажима виђење савремених Срба и њихових приоритета: „Кога год види, жури у канцеларију. Косово баш нико и не помиње. Наравно, канцеларија је преча од Косова. Марко постаде, поред све јачине својих живаца, нервозан на ту проклету канцеларију која, по његовом мишљењу, тако с успехом конкурише Косову“⁴³⁾

Како би разорио и последњу Маркову илузију о његовој мисији међу Србима, односно о њиховој спремности на родољубиви подвиг, Домановић развија нову ситуацију патриотског збора. Посредством гротескних хиперболичних сцена и слика, сатирички се демаскира несклад између помпезно изражене преке потребе за Марковим присуством и реакција безумног страха на његову стварну појаву.

Сцена гротескне буквализације говорникове фразе о потреби Срба за Марковом мишицом завршава трагикомичним објашњењем да се то само тако каже, што представља поенту снажног сатиричког набоја.⁴⁴⁾ Чувши да га говорник тражи, Марко у родољубивом заносу, „крвав до очију, страшна погледа ђипи и са стегнутим песницама, дигнутим више главе јурну говорнику као разјарени

41) Радоје Домановић, нав. дело, стр. 155.

42) Радоје Домановић, нав. дело стр. 156.

43) Исто, стр. 157.

44) Говорник на патриотском збору два пута ће изговорити готово идентичну реченицу коју је Марко већ чуо и од средског начелника када је објаснио зашто се вратио на земљу. „Е, брате, баш си лудо урадио! (...) – Ама, то песме певају, брате слатки! То се само тако каже!“ (Домановић, нав. дело, стр. 162)

лав“, на шта овај од страха „паде као свећа“.⁴⁵⁾ Марко у чуду констатује: „Ти си лепо говорио и велиш да Србима треба Маркова десница, а ја сам главом Краљевић Марко, па ти се само јавих; но ти се препануо“.⁴⁶⁾ Разумевши фигуративни језик као стваран, Марко Краљевић је својим наступом потцртао разлику између двеју епоха, између епске песме и стварности. Тиме је Домановић експлицитно показао размере јаза између српских псеудопатриотских поза и епског, херојско-ратничког етоса, са којим савремени Срби више нису имали никаквих стварних веза.

Упркос потпуном унижењу, које је херојски лик доживео при свом повратку међу Србе, вредности које оличава остале су у причи недирнуте. „Израстајући кроз судар са свакодневицом у сопствену пародијску негацију“⁴⁷⁾ лик Марка Краљевића ипак задржава своја битна обележја.⁴⁸⁾ У Домановићевим сатиричким пројекцијама прилика у савременој Србији, као стања свеопште деградације, „спој јуначке и етичке компоненте, својствен сваком усменом роду“⁴⁹⁾ био је идеално полазиште за демаскирање њиховог несклада са негативним странама савременог српског менталитета.

Негативни смисао о непоправљивом кварењу српског човека, у потпуности недостојног својих предака, носи и оквирна прича приповетке о разговору Марка и бога, у којем бог одговара јунака од мисије унапред осуђене на пропаст. Иако хуморно интониран, овај разговор упућује на спознају да су Срби толико безнадежно застранили да им више не може помоћи ни добронамерни бог, а ни највећи епски јунак спреман на подвиг. Што је још важније, коначни суд Марка Краљевића о Србима, након свега што је од њих доживео, одриче постојање везе између митских, херојских предака и савременог покољења. „Боже ми прости, али ми се чини да и нису моји потомци, иако мене певају, него да су потомци оног нашег Суље Цицанина“⁵⁰⁾ Такви какви су постали, они више пристају уз пандурски сој који оличава Суља Циганин, него уз херојске

45) Исто, стр. 160.

46) Исто, стр. 162.

47) Снежана Самарџија, „Дело Радоја Домановића и усмена традиција“, С. Велмар-Јанковић (ур.), *Глишић и Домановић*, Београд: САНУ, 2009, стр. 122.

48) Марко остаје неприлагођен чак и након коначне деградације коју је представљало његово ступање у пандурску службу, све до краја боравка на овом свету.

49) Снежана Самарџија, нав. дело, стр. 111.

50) Радоје Домановић, нав. дело, стр. 167.

претке. Горка поента ове осуде садржана је у Марковом коначном закључку да би чак и Суљо „међу Србима био најгори пандур“.⁵¹⁾

У приповеци *Размишљање једног обичног српског вола* (1902) актери су животиње и људи у замењеним улогама. Посредством овакве замене улога, Домановић се, полазећи од свифтовског опорављања опште представе о човеку као вишем бићу у односу на животиње, сатирички обрушава на савремене Србе, који се у прици показују духовно и морално инфериорним у односу на волове.

Домановић је причу о мудрим животињама водио у правцу развијања протеста разумног и честитог вола Сивоње против ондашњих српских мана и слабости, лицемерја и митоманских самообмана у поимању себе. Међу њима су посебно истакнуте оне везане за родољубље, храброст и личну вредност које су ондашњи Срби присвајали од својих херојских предака, немајући никаквих личних заслуга.

Замењујући позиције несвесног, себичног, порочног и неморалног господара (сељака) и његовог интелигентног и честитог вола, Домановић је ову поставку обогатио успостављањем ироничног паралелизма између људске и воловске врсте, посредством Сивоњине приче о свом пореклу, херојској прошлости његових предака, родољубивим жртвама, слободарском духу, вери и заслугама за добробит отаџбине.

За проблем сатиричких пројекција српског националног идентитета којим се овде бавимо важно је то што теме, које је во претресао, промишљајући у стварности неутемељени српски национални понос, управо представљају основне сачиниоце националног идентитета.

Српско разметање националним поносом и родољубљем, које било у потпуном нескладу са оним што је Сивоња видео као понашање људи, навело га је да од муке, односно бола почне да размишља. „Пролазе мимо њега људи, Срби, поносни на своју светлу прошлост, своје име, а тај понос се оличава на њиховом крутом држању и ходу“.⁵²⁾ Срби „дижу главе с надувеном гордошћу и с презрењем“, гледају на воловску врсту као нижу, поносећи се својим пореклом и отаџбином, као да су они заслужни за то „што им је

51) Исто

52) Радоје Домановић, нав. дело, стр. 306.

милостива судбина доделила да се роде овде у Србији.⁵³⁾ Како истиче Сивоња, уводећи у причање горепоменути иронијску паралелу између људске и воловске врсте, човек треба личним залагањем да заслужи право на ту врсту поноса. „Па и мене је мајка отелила овде у Србији, и не само да је ово отаџбина моја и оца мога, већ су и моји стари као и њихови, сви заједно прешли у ове крајеве још из старе словенске постојбине. Па нико од нас волова не осећаше понос због тога, већ смо се ми увек поносили тиме ко више терета узбрдо може повући.“⁵⁴⁾

Са теме порекла, прелази се потом на тему херојске прошлости. И ту је аргумент критике ондашњих Срба истоврсан с претходним и односи се на својатање предачких заслуга. Не оспоравајући ни у једном тренутку „културу сећања“ као важну претпоставку националне идентификације, Домановић само жели да је одвоји од оног што представља њену савремену, дневнополитичку или малограђанску инструментализацију, уз сатирички приказ ондашњег нараштаја као недостојног своје историје. „Поносе се светлом прошлошћу. Имају Косово поље, Косовску битку. Чудна чуда, па зар и моји стари нису још и тада вукли војсци ‘рану и ратне потребе; да нас није било, тај би посао морали радити сами људи. Имају устанак на Турке. То је велика, племенита ствар, али ко је ту био. Зар су дизали устанак ови надувени шупљоглавци што се овако не радећи ништа шепуре поред мене с поносом, као да је то њихова заслуга?“⁵⁵⁾

Иронијска паралела са аналогним воловским колективним искуствима потенцира разлику у ставу према предачком наслеђу, односно чињеницу да су га волови, за разлику од људи, одржали и у понашању а не само на речима, у лажним представама о себи. „А колико је у устанку мојих старих покрано да се борци хране, па зар нису и моји стари у то време вукли ратне потребе, топове, храну, џебану, па нама ипак не паде на ум да се китимо њиховим заслугама, јер ми се нисмо изменили, ми и данас вршимо своју дужност, као год и наши стари што су је савесно и трпељиво вршили.“⁵⁶⁾ У поређењу са ранијим, устаничким нараштајем, савремени се доима као потпуно изобличен. Његов речити пример Сивоња види у свом господару који је покрао комшијине врљике и продао их у

53) Исто, стр. 307.

54) Радоје Домановић, нав. дело, стр. 307.

55) Исто, 307-308.

56) Исто, стр. 308.

граду, те радостан одјурио у кафану да попије зараду. То је било све што је он умео у слободи коју му је подарио предак, на којег је био толико поносан. „И он се поноси и хвалише устанком, а нарочито тиме што је његов прадед као редак јунак погинуо у рату за ослобођење. Па зар је то његова заслуга? (...) И он је слободан, али шта ради у тој слободи?“⁵⁷⁾

Карактеристично за Домановићево сатиричко третирање српске друштвене стварности, а посебно грађанске храбрости у Србији је и последње питање које себи поставља Сивоња. „То је дакле: поносе се слободом и грађанским правима (...) – У чему су та њихова права? Ако им полиција нареди да гласају они гласају, а то толико могли бисмо и ми мукнути: ‘Зааа!’ А ако им не нареди, не смеју да гласају нити се мешају у политику исто као и ми. Трпе и они апсу и ударце често ни криви ни дужни. Ми бар рикнемо и манемо репом, а они ни толико грађанске куражи немају.“⁵⁸⁾

Разоткривањем правога лица својих савременика, Домановић је овом сатиром пре свега желео да их покрене га на критичко самопосматрање. Деконструкцијом националног самопоимања у њој, аутор се, на себи својствен начин, залагао за реафирмацију епских основа српског националног идентитета, која би неупитне вредности у његовим обрасцима колективног самопоимања учинила стварним, делатним сачинитељима националне идентификације.

* * *

Будући да се усвајају као нека врста предзнања које је општепознато и заједничко, стереотипне представе о властитом народу (и себи као припаднику истог) ретко се преиспитују. То се може рећи и за оне утемељене на епским и митским наративима, који се у основи свде на изведене митске формуле и епске симболе. У таквој употреби, митови, као „типизоване и стереотипне нарације“ о националном идентитету, означавају оно што је важно у колективном историјском памћењу и тиме „указују на основе удруживања заједнице.“⁵⁹⁾ У њима издвојени и објективизовани симболички акценти постају основа стереотипије у колективном са-

57) Исто

58) Радоје Домановић, стр. 309-310.

59) Гордана Ђерић, нав. дело, стр. 31-32.

мопоимању нације. Симболичка упућивања активирају одређени „имаго“ заједнице који постоји у свести сваког појединца, а тиме и снажне сентименте који уз те представе иду.

Конкретизујући и продубљујући садржаје колективног памћења нације, епски и митски стереотипи врше утицај и на актуелне перцепције друштвене стварности и самоперцепције њених припадника. Објективизујући релевантну прошлост, они упућују на то шта нација јесте у датом друштвеном тренутку, употпуњујући а неретко и замагљујући својим типификујућим и поједностављујућим представама перцепције актуелних одлика нације, односно њених припадника. Индивидуално виђење условљено је заједничким, на типски начин редукованим представама нације. „Усвајање стереотипа иде преко језика, али преко различитих механизма јавности, вернакуларног усмеравања, културе, науке и слично,⁶⁰⁾ а велики значај у томе имају доминантни дискурси националног самопоимања.

С обзиром на значај који епски и митски засновани аутостереотипи могу имати у процесима националне идентификације, а имајући у виду њихову трајност, одрживост током времена, као и несклоност људи њиховом преиспитивању, постаје јасна велика важност сатиричких увида, као критичких коректива доминантних дискурса националне идентификације у јавној сфери. У основи доминантних дискурса увек стоје претпоставке које потенцирају одређене идеолошке и/или политичке функције онога што посредују, а управо сатирички дискурси откривају те неретко скривене функције, својим деконструисујућим приступом.

Сатири као (књижевном) жанру својствена је критика нарави и прилика датог времена/друштва. Сатиричка дела увек се посматрају као дискурзивне творевине обликоване у релацији према актуелним друштвеним збивањима и феноменима. У складу са сатири иманентним критичким приступом стварности, тежиште њене функције је на преиспитивању и оспоравању доминантних дискурса у јавној сфери. У овом случају, реч је о значају њених критичко-корективних функција у систему националних идентификација. Критичке функције сатире показане анализом сатиричких пројекција друштвене стварности, на коју су реферирале овде тумачене приповетке, имају и општију релевантност. Оне су, наиме, донекле применљиве и на проблеме с којима се српско друштво суочавало кроз своју историју, а са којима се суочава и данас.

60) Исто, стр. 36.

ЛИТЕРАТУРА

- Андерсон, Бенедикт, *Нација, замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998.
- Вученов, Димитрије, *Домановићева сатира као приповетка*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1983.
- Вучковић, Радован, *Модерна проза: крај IXX и почетак XX века*, Просвета, Београд, 1990.
- Деретић, Јован, *Историја српске књижевности*, Sezam book, Београд, 2007.
- Домановић, Радоје, *Сабрана дела* (књ. I- III), Просвета, Београд, 1964.
- Дворниковић, Владимир, *Карактерологија Југословена*, Просвета, Београд, Ниш, 1990.
- Ђерић Гордана, *Пр(а)во лице множине*, Институт за филозофију и друштвену историју, Београд, 2005.
- Ђурић, Милош, *Видовданска етика*, Загреб: Издање Српског академског друштва Његош, Просвета, Ниш, 1988.
- Жунић, Драган, *Национализам и књижевност: српска књижевност 1985-1995*. Open Society Instiute. Budapest: Higher Education Support Progame. www.osi.hu/hesp. Преузето 15.7.2017. са <https://www.scribd.com/document/234150709/Nacionalizam-i-Knjizevnost-Dragan-%C5%BDuni%C4%87>,
- Јеремић, Љубиша, „Универзални значај Домановићеве сатире“, Велмар-Јанковић, С., (ур.), *Глишић и Домановић* САНУ, Београд, 2009.
- Јовановић, Слободан, *Из историје и књижевности I*. БИГЗ, Београд, 1991.
- Пешић, Милена, „Национални идентитет између континуитета и променљивости“, *Српска политичка мисао*, 3, Институт за политичке студије, Београд, 2012, 103-132.
- Раденовић, Сања, „Национални идентитет, етницитет, (критичка) култура сећања“, *Филозофија и друштво*, 31 (3). Београд, 2006, 221-237.
- Рот, Клаус, *Слике у главама Библиотека XX век*, Београд, 2000.
- Самарџија, Снежана, „Дело Радоја Домановића и усмена традиција“, Велмар-Јанковић, С (ур.), *Глишић и Домановић*. САНУ, Београд, 2009.
- Тодоровић, Никола, „Дистопијски елементи прозе Радоја Домановића., С. Велмар-Јанковић (ур.), *Глишић и Домановић*, САНУ, Београд, 2009.
- Цвијић, Јован, *Говори и чланци* (Сабрана дела, књ.3). САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000.
- Чоловић, Иван, *Политика симбола: огледи о политичкој антропологији*, Радио Б 92, Београд, 1997.

Milena Pesic
Jelena Pesic

NATIONAL IDENTITY AND MYTHICAL PATTERNS OF COLLECTIVE SELF-IDENTIFICATIONS: SATIRICAL DECONSTRUCTION

Resume

*This paper addresses the social and historical construction of Serbian national identity, with the aim of problematizing the gap between mythic patterns of national (self) identification, on the one hand, and *character traits* and behavior patterns identified in the satirical projections of Domanović' allegorical short stories, on the other.*

The relevant social and cultural mechanisms underlying the creation of mythic/epic *autostereotypes* are considered, as the basic prerequisites for this form of national (self) identification. Through the selection and modification of historical, epic and mythological content, the “cultural memory” of each nation provides unique patterns of collective identification. The elements of national myths, epic and historical reminiscences become a material for creating an integrative *ethnic autostereotypes*. *Reshaped into* public discourses of collective self, in accordance with the semantic accents they receive depending on the ideological/political content, they are condensed to a name, symbol, image, serving at the same time as applicable cliché, *language stereotypes*, references and arguments. It is only in this form that epic and mythical elements become an integral part of the socio-historical construct of national identity. The nation's self-understanding is a dynamic process that is programmed to a certain extent by its cultural tools (values, beliefs, myths, historical memories), but also subjected to redefinition through new stereotypes and discourses of national identity representations. These mechanisms are exemplified *through the analysis* of epic and mythical foundations of Serbian national character, identified in the researches of leading authors from the first half of twentieth century – Slobodan Jovanović, Jovan Cvijić, Miloš Đurić and Vladimir Dvorniković. The framework of analysis rests on Slobodan Jovanović's starting conceptu-

alization of national character, *seen as a nation's self-image*, which true or not affect behavior of community members. The framework's core concept is derived from Jovan Cvijić's anthropogeographic and *ethnopsychological studies on psychological traits of the major types and varieties of South Slavic*. His "*Dinaric type*" represents the best outcome of patriarchal culture in the region and is seen as the builder of Serbian history and state, bearer of Serbian freedom-loving spirit, progress and creativity, and creator of the most important national values. Miloš Đurić's elaboration of these ideas is focused on the specific role of epic poetry in the construction of Serbian national character, especially concerning the "Vidovdan ideology" – that the soul of a nation can't be enslaved, despite the enslavement of its body. Revealing the mental constitution of Serbian man – "the epic patriarchal", as unique "racial mental type", Vladimir Dvoriković provides a critical exploration of Serbian epic identity. According to him, the oral epic was far more than poetic creation for the Serbian people – it was the unique world view, frame of reference that comprised national ideals, religious ideas, social morality, ethics of humanity and philosophy of life. The results of analysis confirm the thesis that construction of national character originated from the epic constituents (folk poetry, the Kosovo myth and Njegoš's work). The main topics from the oral national literature which were formative for the Serbian national identity gravitate around the Battle of Kosovo, Serbian epic hero Marko Kraljević and the rebels against Turks of the later times (*haiduks* and *uskoks*). It is demonstrated how the basic ethical principles, values and patterns of thinking, emotions and behavior embodied in the myth/epic are transposed into Serbian *national characterology*. The durability of mythic/epic foundations of national identification is justified, as opposed to changeability of national ideologies. In this context, the mechanisms through which satire deconstructs (*otherwise rarely scrutinized*) *ethnic autostereotypes* are specified and illustrated. In satirical setting, historical-mythological and epic elements are revived at present and/or contrasted to current situation in Serbian society of the late nineteenth and early twentieth century and the social character of Serbs at that time. On a contrasting background of traditional, epic/heroic code of values, a narrative on devastating, oppressive reality in Serbia under the despotic regime of the last

Obrenović unfolds. This is one of the dominant principles of constructing satirical projections of Serbian collective mentality at that time. Mythical reminiscences related to Kosovo myth are given in the vulgarized version of pseudopatriotic phrases. The heroic past and feats of famous ancestors are presented as instrumentalized, mythomane notions, exploited by their unworthy contemporaries. Situation grotesque, resulted from shifting the epic hero, Marko Kraljević, from medieval to modern world, serves as a context for staging the dissolution of the myth. On hero's tragic misunderstanding of the modern world, the satirical projections of real relationship toward national ideals and the cult of heroic past are built, showing the actual lack of patriotism and heroism. In the clash with *bureaucratic environment* and conformist, self-serving descendants, Marko Kraljević becomes not only degraded, awkward and misunderstood, but even persecuted by the very people who had called him for centuries to come back and avenge defeat at Kosovo. Created as antithesis to ideological background of tradition and historic past, satirical projections of the Serbian social character and national identity in the late nineteenth and early twentieth century were inasmuch more effective as the contrast more sarcastically depicted how heroic and libertarian tradition is converted into empty rhetorics. Satire also unmasked the *purposes of patriotic rhetoric*, used for concealing the devastating historic reality, for manipulating people to conform to *oppressive and self-serving* leaders, and for collective self-deception. Thereby, the key role of social satire as a critical-corrective element in the system of national identification is confirmed.

Keywords: national identity, ethnic autostereotypes, satire, Kosovo myth, Marko Kraljević.

Момчило Суботић*

Институт за политичке студије, Београд

О ПСИХИЧКИМ СВОЈСТВИМА, МЕНТАЛИТЕТУ И ИДЕНТИТЕТУ СРБА ДИНАРАЦА**

Сажетак

Циљ овог рада је да укаже и детаљније разради кључне компоненте српског националног идентитета: српски језик, српско писмо, историјско искуство, обичаје, традицију, светосавље као особен вид српског православља, итд. У другом делу расправља се о психичким својствима, менталитету и идентитету динарског типа, посредством Цвијићевих истраживачких резултата, као и актуелизацијом овог питања, будући да динарци насељавају већи део српских земаља. Трећи део рада посвећен је питању искорењивања српског идентитета путем верске конверзије – напуштањем православља и прихватањем ислама и католичанства, што је резултирало преласком у нове нације Муслимане/Бошњаке и Хрвате. Узели смо два у литератури и у историји позната примера очувања и губљења српског националног и православног идентитета: један је садржан у познатој приповеци Симе Матавуља *Пилипенда*, а друга у народној песми *Женидба Максима Црнојевића*. Ове текстове анализираћемо у ширем историјском и друштвеном контексту и актуелизовати их на данашње стање српског идентитета. У раду ћемо

* Научни саветник

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 179009 Демократски и национални капацитети Србије у процесу међународних интеграција Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

користити историјски метод, као и метод анализе и синтезе, те компаративни метод.

Имајући у виду да се Србија и српске земље налазе на Балкану као „геополитичком раскршћу“ и „бурету барута“ на који одувек претендују велике силе, или, како народни песник за Србе каже: „на зло сте се мјесто намјестили, измеђ земље турске и латинске“, ова тема је од великог друштвеног и научног значаја, она је увек актуелна јер је српски идентитет на сталном искушењу.

Кључне речи: Срби, идентитет, Пилипенда, проверавање, Максим Црнојевић, епископ Венедикт Краљевић, савремено одметање од српства.

Идентитет је трајно осећање целовитости и постојаности личности упркос променама у њој и око ње. Осећање идентитета почиње да се формира детињству, а посебно током адолесценције када постоје и највеће кризе идентитета. Када особа оставља себи кључно питање „ко сам ја“, „чему тежим“, „одакле сам“ и сл. Посебан значај у процесу формирања идентитета имају особе из најближе околине, али и систем социјалних вредности заједнице у којој појединац живи. Према Ериксону, осећање личног идентитета засновано је на запажању самоистовестности и непрекидности постојања у времену и простору, као и опажања чињенице да други људи запажају и признају ову чињеницу. Појединац који је стекао осећање личног идентитета има доживљај континуитета између онога што је био некада, што је данас, као и онога што замишља да ће тек бити.

Према Жарку Видовићу нација представља континуитет - јединство умрлих генерација, садашњих и будућих, то је и историја-континуитет као целина колективног битка.

За нашу тему од користи је став Антони Смита, по којем се западни модел нације заснива на просторном схватању нације као правне и политичке заједнице, утемељене на јединственој политичкој вољи, док се на истоку развио концепт тзв. `етничке нације` са елементима заједнице рођења и родне групе.¹⁾

1) Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Београд, 1989, стр. 26, према: Момчило Суботић, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, глава: О српском националном идентитету, ИПС, Београд, 2012, стр. 11.

Менталитет, или ментални склоп, је колоквијални термин који означава карактеристичан склоп начина мишљења, веровања и емоционалног реаговања неког појединца, колектива, народа или друштва. У психологији, овом појму делимично одговарају појмови: карактер, личност, национални карактер, модални карактер. Ови појмови се најбоље читавају у јавном, политичком деловању изабраних народних представника, носиоца суверенитета и власти..

У оквиру наше теме осврнућемо се на Цвијићеву типологију балканских психичких типова, с посебним нагласком на динарски етнопсихички тип и његово идентитетско вредновање. Познато је, наиме, да је Јован Цвијић говорио и писао о четири основна етнопсихичка типа: динарском, централном, источном и панонском.

КЉУЧНЕ КОМПОНЕНТЕ СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

У монографији аутора овог текста *Идентитет и геополитичка стварност Срба* наведени су и детаљно обрађени елементи српског националног идентитета. Као основни елементи наведени су: српски језик, српско писмо, историјско искуство, православље у свом особеном облику – светосављу, те Српска православна црква као историјски чувар националног идентитета Срба, затим национална држава српског народа.²⁾ Овај рад захтева кратак осврт на сваки од поменутих елемената српског идентитета. Нација у свом изворном значењу представља заједницу људи истог порекла. Овако узета, нација се поклапа са појмом племена и народа. Језик спада у кључну одредницу нације. Поједностављено посматрано нација = језик. У средњовековним документима језик је синоним за народ...³⁾ Вук Караџић, као и водећи слависти његовог доба прихватили су језичку дефиницију српског народа. А познато је да је Вук стајао на становишту по којем „Сви Срби су штокавци и сви штокавци су Срби“, без обзира на верску припадност. Отуда проистиче Вукова синтагма о „Србима три закона“, тј. Вере - православне, католичке и мухамеданске. Све српске националне институције у предјугословенском периоду (Матица српска, Друштво српске словесности, Српска краљевска академија,

2) Види: Момчило Суботић, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, исто, стр. 11-44.

3) Исто, стр. 11-12.

Велика школа, Српска књижевна задруга), кад је у питању српски језик, стајале су на становиштима првих слависта, у првом реду Вука Караџића.⁴⁾ Процес расрбљивања током историје отпочео је проверавањем, тј. напуштањем православне вере и прихватањем ислама и католичанства, што ће у XIX и XX веку значити напуштање српске нације и прихватање нових националних идентитета – Хрвата и Муслимана (Бошњака).⁵⁾ При томе је српски језик којим су се служили (Хрвати – кајкавци од Илирског покрета до данас, а босански муслимани – Бошњаци одувек) преименован у језик новонасталих ентитета.

О српском писму има више радова аутора овог текста.⁶⁾ Ћирилица је српско писмо и она представља један од угаоних камена српске националне културе. Срби су везани за ћирилицу од почетка своје писмености. Служили су се Срби и глагољцом, али у науци није до краја објашњено које је писмо старије. Такође, Срби су се служили и данас се служе латиницом. Сви Срби (православци, католици, мухамеданци) су се служили ћирилицом, а латиница је постала друго српско писмо или алтернативно писмо за посебне и допунске потребе и за посебну (српско католичку) популацију.⁷⁾ До Берлинског конгреса (1878) и босански беговат је писао ћирилицом и то писмо звао „Стара Србија“ или „беговско писмо“. Данас када су Срби мухамеданци створили нацију Бошњака, а Срби католици постали Хрвати, напуштање ћирилице и инсистирање на латиници објективно представља снажан удар на једну од компоненти српског националног идентитета. Одметање од православља- светосавља и српства иницирано је од спољних окупатора (Отманска империја, Аустрија, Млетачка Република, Ватикан, Аустро-Угарска, Немачка) и представљало је искорењивање из српске вере и нације, а српски устанци, балкански ратови, као и Први светски рат - дакле предјугословенски период српске историје - предста-

4) Види шире: Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Београд, 2002, Петар Милосављевић, „Језичко, књижевно и етничко разграничење Хрвата и Срба на територији данашње Хрватске“, у: *Љетопис Матице српске у Дубровнику*, Зборник радова 1 (ур. Момчило Суботић), Београд, 2010, стр. 337-338.

5) Види шире: Момчило Суботић, исто

6) Види: Момчило Суботић, *Политичка мисао србистике*, ИПС, Београд, 2010; Момчило Суботић, „Однос филологије и идеологије код Срба“, *Политичка ревија*, бр. 01/2009, ИПС, Београд, 2009, стр. 67-88; Момчило Суботић, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, ИПС, Београд, 2012.

7) Види: Радмило Маројевић, *Ћирилица на раскришћу векова*. Дечје новине, Горњи Милановац, 1991, стр. 16.

вљао је обнављање српске идеје о јединственој српској држави и ново укоренивање српске идеје. Југословенски период је значио регретирање интегралне српске идеје.⁸⁾

Српска православна црква је, да поновимо, превасходно деловањем Светог Саве, створила и кроз векове сачувала српски национ. Успон српске државе и обликовање и јачање српског идентитета трајао је пуна три века – од XII до V века. Три су важна документа која сведоче српско културно, национално и државно присуство у Европи тога времена. То су: *Мирослављево јеванђеље*, *Номоканон (Крмчија)* Светог Саве и *Душанов законик*. Био је то период у којем је „Сава Немањић сведочио на делу могућност остварења чувене византијске православне идеје о симфонији односа државе и цркве“.⁹⁾ Након отоманске инвазије на Србију, СПЦ постаје једини баштиник српске идеје и својеврсна замена за разрушену српску државу. А српске цркве и манастири, који су грађени по српским земљама десетине година пре Косовске битке (да поменемо само два манастира у северној Далмацији: Крупа – 1317. и Крка – 1350), представљали су светионик и путоказ српству кроз векове, до данашњих дана.¹⁰⁾

На Балкану је, за разлику од европског модела, дошло до устављена нација по верском начелу. У земљама западне и средње Европе језик је представљао главну компоненту за национално обликовање људи. Срби су верски били подељени и пре Раскола

8) Ако је Југославија била историјска нужност, требало је организовати на федеративном или конфедеративном начелу, при чему би се територијално разграничење извршило по етничком принципу. Такав облик државног уређења и разграничења прихватили су, па и предлагали, и спољни фактори – Енглеска, Русија, а прихватили су и хрватски представници у Југословенском одбору. Тада би у саставу српске јединице остали сви или готово сви српски крајеви, и тако би се избегли сви неспоразуми са Хрватима, па и они који су кулминирали геноцидом хрватске државе над Србима 1941-1945, као и у рату 1991-1995. Такође, избегао би се сукоб са Муслиманима/Бошњацима.

9) Владета Јеротић, *Вера и нација*, ARS Libri, Београд, 2005, стр. 54, према: Момчило Суботић, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, исто, стр. 30.

10) Жарко Видовић, један од водећих српских интелектуалаца у нашем времену, у својим богословским и историософским делима највише се бавио промишљањем Светосавског, односно Косовског Завета. У књизи *Историја и вера*, Београд, 2009, на страни 77, пише: „Сила Срба није ни епска, ни војна, ни хајдучка ни јуначка – све је то површно и колебљиво, у поразу склоно превари, унијаћењу! – него само заветна...А то је сила Светог Саве, аутокефалне цркве“. На страни 85. Видовић пише: „Ако је Србе коначно у националну заједницу окупила и преобразила Пећка Патријаршија тек после пада српске државе, у три туђа царства: онда то историјски доказује да је Црква – кад живи у човеку – моћнија од сваке империје, те је и држава српска (тј. дом народа српског, матични део расутих Срба) снажна док је подржава Црква и црквеност Срба! Та црквеност је Завет, снага српске историје, српске нације која онда даје, кад је потребно, снагу и војсци“.

(1054). Једни су били православни, а други католици. Према Луји Бакотићу, тада је „превагнуо католицизам, да после Светог Саве великим делом овлада православље. Већина Срба католика је водила порекло од православних предака (али не сви, не на пример госпари дубровачки)“¹¹⁾

Свети Сава је био у добрим односима са католицима, како домаћим тако и онима чије је земље походио. Исто такво пријатељство указивали су му и муслимански великодостојници. Добре односе са другим конфесијама одржавали су и други српски владари и црквени архијереји. На Двору цара Душана, поред православца, равноправно су били заступљени и Срби католици. О значају католичког српства за римску католичку цркву, сведочи и чињеница да Барски надбискуп носи титулу Примаса српског.¹²⁾ Треба имати у виду да је Барска надбискупија установљена само неколико десетина година после раскола (1086). Данас се о католичким Србима готово и не говори, као уосталом ни о Србима муслиманима. Поставља се питање како да се одрже католички Срби након геноцида који је над Србима извршила хрватска усташка држава, инспирисана Ватиканом и католичким клером. Да ли је са становишта морала после Јасеновца, Јадовна и других стратишта српског народа уопште могуће католичко српство. Јер РКЦ је преко својих прелата у Хрватској подстицала, организовала и непосредно вршила насилно покрштавање и биолошко уништење српског народа; римске папе (Пије XI и Пије XII) подржавале су и скривале такве акције.¹³⁾

Кад је реч о националној држави као фактору идентитета, треба имати у виду да је национална држава творевина новије историје, тековина XIX и XX века. У једној расправи о немачком уставу, 1801. године Хегел вели да култура без државе није могућа. За њега се „уметност и наука не раздвајају од државе, они су само

11) Лујо Бакотић, *Срби у Далмацији од пада Млетачке Републике до уједињења*, Геца Кон, Београд, 1937, стр. 85. И сам Србин католик, Бакотић за ову популацију каже да су Срби, а у једној широј идентитетској перспективи Југословени и Словени, али по језику свакако Срби.

12) Види шире: Љубомир Дурковић – Јакшић, *Србија и Ватикан 1804-1918*, Краљево, Српска православна епархија жичка, 1990, као и у: Момчило Суботић, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, исто, стр. 36-40.

13) Прва Југославија, поготово друга није била погодан медијум за колективни повратак у православље Срба мухамеданаца и католика. Ипак, неки виђенији католици вратили су се у православље, када су спознали улогу Римокатоличке цркве у хрватском усташком злочину геноцида над Србима. Познат је случај књижевника Србина католика, Марка Цара.

одређени momenti духовног бића државе, они су сама држава¹⁴⁾. Кад је реч о српској држави и њеном утицају на изградњу и очување српског националног идентитета, историјско искуство је другачије. Српску државу, палу под налетом Османлија, заменила је светосавска Српска православна црква. Црква је у народу очувала живо сећање на сјај и славу немањих државе, и тако јачала наду да ће Срби опстати, „осветити Косово“ и обновити „Душаново царство“. Обновом Пећке патријаршије 1557, за шта заслуге припадају Махмед паши Соколовићу, поисламљеном Србину и великом везиру турске царевине, СПЦ је проширила своју надлежност на све српске земље, негујући „косовски завет“ међу Србима. У том завету је, како је говорио Жарко Видовић, симбол и снага српског идентитета. Након југословенског политичко-државног експеримента, који је за Србе представљао дисконтинуитет у историјском, етничкојезичком, културном, геополитичком смислу..., данас, у постјугословенском периоду, Срби се налазе пред кључним питањима обнове јединствене српске државе и српског идентитета. То само значи да српска (гео)политика треба да тежи, поновном, културном, политичком и државном уједињењу српских земаља, држава и ентитета већински насељених српским народом. Данас су то Србија, Република Српска и Црна Гора. То је онај резидуум који је остао након „разбираспада“ југословенске државе и распарчавања српског политичког и државног простора. Разуме се, да обновљена српска држава подразумева и повољан шири геополитички контекст, а то би превасходно значило јачање Русије, историјски провереног савезника српског народа.

ПСИХИЧКА СВОЈСТВА И МЕНТАЛИТЕТ „ДИНАРСКОГ ТИПА“

Јован Цвијић је заступао став, а то је и мишљење српске друштвене мисли XIX и XX века, да је „динарски тип“ творац највећих националних вредности, градитељ српске историје и државе. У својим антропогеографским и етнопсихолошким налазима, у којима истражује психичке особине Јужних Словена, за динарски тип је навео да представља људе живог духа, танане

14) Према: Милорад Екмечић, „Српски духовни простор на размеђи векова“, у: *Српски духовни простор*, Зборник АНУРС (Главни уредник академик Милорад Екмечић, главни и одговорни уредник академик Петар Мандић), Бања Лука, Српско Сарајево, 1999, стр. 43.

интелигенције, разноврсне осећајности, импулсивне, поводе се за својом маштом, која је врло жива и богата, одушевљење и срџба се смењују, виолентни су, темпераментни, силни. *Динарска туга, историјска туга* запажа се само код динарских људи. То је резигнирана туга. Људи необуздане природе, не могу лако да поднесу чак и ситне неправде. Цвијић наводи неколико варијетета динарске групе: ерски, шумадијски, динарска племена – црногорска племена, те посебно личку групу, босански варијетет- муслиманску групу, затим јадрански варијетет.

За црногорска племена Цвијић констатује изреку којом они живе „Свак је рођен да по једном умре, част и брука живи довијека“.¹⁵⁾ „Ови су људи готово изишли из стварног живота, они су занемарили све друге послове; нарочито презиру трговину и богатство (данас се то умногоме променило, М.С.) Готово само жене раде и старају се о свакидашњим потребама. Оне су остале ближе животу, готово су човечније. Увек у жалости за неким од својих, обучене су у црнину, како кажу, у спомен несрећне битке на Косову. Али ова ношња тачно одговара њиховој унутрашњој тузи, коју оне само на тај начин испољавају.“¹⁶⁾ Данас се за црногорско друштво, поготово за његову политичку елиту не одговарају поменути Цвијићеви налази. Наиме, црногорско друштво и његови главари које Цвијић истражује стајали су на становишту српског националног идентитета, знали и истицали да су сви одреда Срби, да говоре српским језиком и да припадају Српској православној цркви, док се данас Црна Гора подвојила и политички одметнула од српства.

Цвијић овде посебно наводи Личку групу, где истиче утицај Војне границе, и указује на сличност динарских особина са онима у Црној Гори.¹⁷⁾ „Можда нигде, ни у вековним аустријским земљама, није било толико династичке душе као у Лици за време Војне границе. Познато је било правило: „Ко је старији, старији је, а опет цареви смо сви“. Узели су разбријавати браду `по војнички`, по угледу на цара. Личани су постали најбољи браниоци династије на свим европским бојним пољима, окорели војници који су у рату

15) Јован Цвијић, Иво Андрић, *О балканским психичким типовима*, Просвета, Београд, 1988, текстове одабрао Петар Цацић, стр. 48.

16) Исто, стр. 48-49

17) Исто, стр.- 53.

чак чинили сурова дела (...) На хабсбуршком двору је увек био бар један генерал родом из Лике¹⁸⁾

Босански варијетет – мухамеданска група. Од Маричке битке 1371. године до данас, прати нас ислам као непрестани „жалац у месо“, опомена и изазов...¹⁹⁾ Отпавши од православне вере, исламизирани сународници отпали су и од српске нације. Они се у свему идентификују са својим поробљивачем. Цвијић пише да: „Муслиман... постаје највећи насилник према својој браћи. Може се рећи да су ови отпадници највише допринели да се раја доведе до најнижег ступња понижености“.²⁰⁾ Примивши ислам постали су ревноснији и загриженији муслимани – већи Турци од Турчина., па и самог султана. Верско конвертитство у Босни је још од средњег века била честа појава, па је у народу остала узречица да у Босни: „Никад човјек не зна у којој ће вјери умријети“.

„Иво Андрић је у *Омерпаши Латасу* дочарао дубину егзистенцијалне драме раскида са вером. Реч је о правим тектонским поремећајима у бићу. По неписаном правилу, провереник често постаје крвник бившој браћи. У *Тестаменту*, роману-миту Видосав Стевановић обликује лик јаничара, заветног прогонитеља бивше браће, који у негдашњем завичају приводи својој кривој сабљи све одреда, укључујући и рођену мајку. Постоји ли подсвесна потреба за брисањем чина провере из сећања.“²¹⁾

Цвијић пише да су после балканских ратова 1912-1913. и неки муслимани прешли у православну веру. Међу њима и хоџа који је узео древно српско име Балша Балшић, и почео да испољава жестоко непријатељство према своме муслиманском свету, па су га власти морале затворити. Очигледно су и код овог хоџе претрајале динарске особине, којима Цвијић, осим бистрине, отворености и искрености, приписује јаку имагинацију, али и мало интроспекције, проматрања унутрашњег живота, те прецењивање себе, охолост и самохвалисање.²²⁾ Као да површност иде уз ове типове чешће него уз друге: они кад мисле и раде често не узму у обзир важне чињенице, појаве и узроке, и то или зато што их не виде или

18) Исто, стр. 229.

19) Владета Јеротић, *Вера и нација*, исто, стр. 145.

20) Јован Цвијић, *Балканско полуострво и југословенске земље. Основи антропогеографије*, Београд, 1996, стр. 173.

21) Петар Цацић, Јован Цвијић, Иво Андрић, исто, предговор

22) Јован Цвијић, Иво Андрић, *О Балканским психичким типовима*, исто, стр. 68.

их превиде. Код динарца се смењују активни и пасивни периоди. Јер, динарац, кратког даха често запада у стање пасивности... Даровити су, али је „код многих људи даровитост врапчје интензивности“.²³⁾

За динарце Иво Андрић каже: „...Највећи број даровитих људи даје мале резултате. Ниједан посао не разраде (не само на делу, већ ни у мислима) до крајњих консеквенција. Махом ништа не сврше и не ураде потпуно. Мисле да је исто видети, осетити и извршити. Зато не само да себе уображено ценимо, већ имамо нарочито склоност да друге, нарочито солидне и интензивне људе, лажно оцењујемо“.²⁴⁾ На другом месту истиче: „Ја сам видео у чему је такозвана борбеност неких `борбених` људи. Они измисле своју `борбу`, на силу јој нађу разлоге, надену име, и боре се, без ризика и резултата, боре се – само да не би морали мислити и радити“.²⁵⁾ При том Андрић констатује да: „Наш човек не уме и не може да се лако и правовремено заустави ни при успону ни у падању“.²⁶⁾ И друге Андрићеве опаске о динарском менталитету су тачне и занимљиве. Да поменемо неке. „Неефикасност човека динарског типа! (Опростите ми варваризам `неефикасност`, јер ја не могу да га сам себи опростим.) Тиме хоћу да кажем: његова урођена неспособност да лепо и храбро започето дело, доследно и достојно приведе крају“.²⁷⁾ Следећа опаска је веома актуелна. „Слушајући га, стално се питам како му не досади да увек и у свему - `има право`. И то `стопостотно`! Како се не замори да то непрестано понавља, час самосвесно и осионо, час гневно, а увек без поштовања и љубави не само за свог противника него и за своју истину. Дође ми понекад да и њега то запитам., иако добро знам да би његов одговор могао бити само нова потврда те самосвести и његове узвишености над свим и свачим, нов доказ да је он увек и у свему у праву“.²⁸⁾ Овакви неуморни свезнадари често су запоседали кључне српске националне институције.

Ристо Радуловић пишући о српским политичарима под Хабзбурзима рекао је да су они политику видели искључиво као при-

23) Исто, стр. 226.

24) Исто, стр. 115.

25) Исто, стр. 148.

26) Јован Цвијић, Иво Андрић, *О балканским психичким типовима*, исто, стр. 150.

27) Исто, стр. 166.

28) Исто, стр. 175.

лику за самоистицање, а не као јавну службу. Слични су, истиче Слободан Јовановић, и србијански политичари. „Ни они нису марили за ситан али постојан практични рад на чешки начин. И ону су више зборили, него творили. Ова последња црта била је без сумње знак одвратности према раду уопште, али у њој се у исто време огледала и она приповедачка машта која је својствена Динарцима. Они воле да причају и то о себи самима. У току причања све се више удаљују од стварности – и као у ловачким причама све приказују занимљивијим и значајнијим него што је у ствари. Њихов говор није обичан говор: то је оно пусто маштање које убија вољу за стварни рад“.²⁹⁾ Дobar део Србије насељен је Динарцима.

Код централног типа, пак, којег Цвијић означава као рајински тип, „рајинска душа“, јавља се морална мимикрија. „Ови људи постају притуљени, скривени, неповерљиви и подмукли; навикну се на претварање и на подлост, јер им то помаже да могу живети и да се сачувају од насиља“. Ова рајинска кроткост и податност – трпљење и притајена мржња централног типа ствара *homo duplex* сасвим специфичне балканске варијанте.³⁰⁾

„ДИНАРСКИ ТИП“ И ИДЕНТИТЕТ – О ГУБЉЕЊУ И ЧУВАЊУ ИДЕНТИТЕТА

На слабу етничку самосвест Срба и склоност ка губљењу и раздвајању националног идентитета, спремност да прихвате веру туђина освајача, указује Његош кроз речи игумана Теодосија Мркојевића у драми *Лажни цар Шћепан Мали*:

„Вјеровања Србе истражише!
Сваки Србин који се перевјери,
Просто вјеру што загрли другу,
Но му просто не било пред богом
Што оцрни образ пред свијетом
Те се звати Србином не хоће.“³¹⁾

29) Слободан Јовановић, „Српски национални карактер“, у: *Карактерологија Срба* (Бојан Јовановић и др.), Научна књига, Београд, 1992, стр. 237.

30) Исто, стр. 227.

31) Петар Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан Мали, историческо збитије осамнаестог вијека*, Београд, „Штампар Макарије“, Подгорица: Октоих, 2012 (Крагујевац: Графостил), речи Теодосија Мркојевић – IV, стихови 317, 319-323.

Исламизација Срба након турске окупације српских земаља, почев од V века, те интензивније католичење почетком XIX века, када је Аустрија, након Бечког конгреса (1815), закорачила на Балкан, представљали су смртну опасност за сам опстанак српског народа, јер су се временом ови верски конвертити одметнули и од српске нације и у наше време постали Хрвати и Бошњаци. Наиме, католичење је настављено Аустро-хрватским геополитичким пројектом илирства и југословенства а резултирало хрватизацијом католичких Срба у Дубровнику, Далмацији, Босни и Херцеговини, Славонији, а у новије време и Буњеваца и Шокаца у Војводини. За претварање католичких Срба у Хрвате кључну улогу имао је Загребачки католички састанак (конгрес) из 1900. године.

Суочени са опасношћу од превере, православни Срби су у својој вери препознали базични идентитет. О томе Десанка Максимовић у песми „О пореклу“, пева:

„Ја знам ко сам
По звону
Што са задужбина немањићких пева,
По јасности његова гласа,
По томе што ме од Студенице до Милешеве
Прадедови гледају с иконостаса
И што сваки у руци држи храм“.

Верско проверавање одвијало се на различите начине, било је ту увек мање или више силе и принуде, исламизирали су се и опирали и динарци и рајетини, католичили су се и опирали динарци. „Рајетини“ у јужној Србији и на Косову и Метохији уз сву кроткост и податност, моралну и националну мимикрију, прелазили су на ислам и временом постајали Албанци. За прелазак у унију у Далмацији понекад је било довољно два варићака кукуруза.

Колико је на чин верског конвертитства утицао виолентни динарски карактер најбоље илуструје народна песма *Женидба Максима Црнојевића*. Наиме, у опеваној женидби Максимовој дошле су до изражаја све особине динарског типа, обележене његовим епским карактером склоним претеривањима сваке врсте, од претераног хвалисања, надметања и јуначења до страдања и турчења. Црногорски главар Иво Црнојевић је три године просио младу Латинку - дуждеву ћерку за свог сина - „дијете Максима“,

за којег је тврдио „да љепшега неће бит јунака“, „љепоте му у сватове нема“. Пошто је нахвалио сина и обећао да ће у Млетке по младу доћи са 1000 сватова, Иво је вративши се у Жабљак нашао Максима оболелог од богиња, свега су га „крaste иштетиле“, „јутрос браћо нема грднијега“, „грднијега у сватове нема“. Настао је тајак пуних девет година, нико више не помиње ни младу ни сватове, Иво дужду ништа не јавља, ни да одустаје ни да сина жени. Али на наговор жене ипак се налази решење : „да Милоша зетом учинимо“. Иво му обећава за ту услугу силне дарове³²⁾, на шта војвода Милош Обренбеговић узвраћа „шта помињеш дара зетовскога“, „превешћу ти снаху преко мора“. Тако је и било. Дигне Иво земљу у сватове. Припреме су биле како доликује: „сломила се земља на сватове“. Али, кад су били „преко мора четрдест конака“, у Млецима, Милош леп, наочит одмах је радо виђен и дочекан од дужда и осталих Млечана, нарочито од младе, и доби силне дарове. Све то „Максим гледа изпријека“ На путу за Жабљак Иво саопшти снахи да Милош није Максим и да зетски дарови Милошу припадају. Ова се томе успротиви, дозива Максима које је кренуо испред сватова да мајци муштулук узме. Народни песник младој Латинки приписује ове речи: „О Максиме немала те мајка, мајка нема до тебе једнога, а од данас ни тебе не бива“...Погодила је у менталитет динарског човека. Јер „Максим је хитар кавгација, па ће млађан кавгу приметити на весеље у сватове своје“. Врати се, те не размишљајући Милошу одсече главу. Милошева племеници кренуше да га свете и настане покољ. Максим побеже у Цариград и потурчи се, а Милошев брат Јован Обренбеговић у страху да ће то „крвичко кољено“ добити од турског цара војску „те ће нашу земљу погазити“, те да би то спречио и сам оде у Цариград и он се потурчи. „Оћу браћо и ја у Стамбола, од овога браћо браћу да сачувам“. У путу је Јован пристигао Максима „па пред цара иду напоредо...А цар знаде ко су и како су, па их царе једва дочекао, дочекао оба потурчио и турска им имена нађену“. Њихови потомци Иванбеговићи и Махмудбеговићи „нијесу се нигда умирили/нити могу крвцу умирити./но и данас ту просипљу крвцу“.³³⁾

У наше време један потомак потурчених Црнојевића – Махмут Бушатлија, архитекта и економиста из Београда вратио се

32) Иво Милошу обећава много, између осталог и овакав дар: „даћу теби суру бедевију, бедевију што ждријеби ждрале, што ждријеби коње огњевите“.

33) Јован Цвијић, Иво Андрић, *О балканским психичким типовима*, исто, стр. 66.

у православну веру, крстио у СПЦ и узео име Станко Црнојевић, по свом давном претку Станиши Црнојевићу, првом потурчењаку на простору српске Црне Горе, који је узео име Скендер бег Црнојевић, по свом ујаку Скендер бегу Кастриотићу. На овај начин је Бушатлија вратио и име свог претка.

Имамо други пример који говори о католичењу Срба у Далмацији. Вековима је Млетачка Република вршила насиље над православним Србима у Далмацији, све до свог пада 1797. године. Најдрастичнији пример је прогон епископа далматинског Симеона Кончаревића у Русију половином XVIII века. На место Венеције дошла је Аустрија, која је наставила насилно католичење и кроатизацију српске Далмације. У овом случају ради се о покушају уније епископа далматинског Венедикта Краљевића почетком XIX века. Наиме, аустријски цар Франц I је 1919. године позвао владика Краљевића у Беч и с њим договорио превођење далматинских православних Срба у унију. Владика Краљевић је 1821. године покушао садвојицом унијатских учитеља да уведе унију у дрнишким селима Кричкама, Баљцима и Врлици, али су Срби упуцали једног од унијата, а епископ Краљевић је побегао у Венецију. Десетак година након овог догађаја, 1832, парох Петар Кричка из Кричака и парох Марко Бусовић из Баљака, оглушили су се о савет владике далматинског Јосифа Рајачића, да живе по правилима православља и верског живота прописаног за свештенике, и да се клоне ванбрачног живота, будући да су ова двојица свештеника сваки у свом дому живели у ванбрачној заједници, пошто су им супруге умрле. Под снажним утицајем католичких прелата и из користољубља ова двојица свештеника нису послушали молбу свог владике, већ су примили римокатоличанство, те се унија задржала у овим местима до Другог светског рата, када се већи део народа вратио на православље. Недавно је загребачки Каптол у Кричкама направио цркву и обновио унију.

Потресну причу о превођењу Срба у римокатоличку веру написао је Симо Матавуљ, знаменити српски писац из далматинског Приморја. Он је у својој приповетки „Пилипенда“, коју је објавио у мостарској „Зори“ 1901. године, описао тежак живот сиромашног српског православног сељака Пилипа Баклине (Пилипенде), који не жели прећи у католичку веру, иако би му то помогло да лакше преброди тешку економску ситуацију у којој се налазио. Радња је

смештена у село Кричке 1843. године и базирана је на историјским чињеницама које говоре о унијаћењу Срба у Петровом пољу, које се одиграло 1832, године, а започето у време шибеничке буне, настале због покушаја уније од стране владике Бенедикта Краљевића. Већина мештана у Крчкама већ је била уписана у „царску вјеру“, тј. постали су унијати (гркокатолици). У центру села се налази мала православна црква, док се огромна унијатска гради на крају села. Зима је и међу становништвом је завладала глад због слабе летине. Среска власт дели жито народу. Католици добијају на почек, док православци добијају на поклон, ако постану унијати. Пилипенда живи са женом Јелом, има два сина који су на послу негде у Приморју. Од имовине има магарца Куријела, две кокошке и петла. Због немаштине креће у град (Дрниш) да прода кокошку (Пиргу). Уз пут среће мештанина Јована Кљака који је прешао у „царску вјеру“ и наговара Пилипенду да и он пређе. Пилипенда му одговара да неће „...па сад црко од глади! А нећете дуго ни ви сви, па да вам је цар поклонио цијело Петрово Поље!

Кљаку и друтовима Пилипенда бјеше живи, оличени пријекор; ипак се насмија и поче извијати:

- Ама, Пилипенда, болан, оразуми се и чуј ме! Не учинисмо ни ми то од бијеса, нити мислимо остати у поганији, него... знаш... докле изимимо, докле опасемо нејач и чељад, па онда ћемо лако!

Пилипенда пљуну.

- Ја не знам хоћете ли лако и како ћете, али знам да вам образ не опра нико, ни довијека, ни докле вам буде трага!

Кљако се намршти, те ће опором:

- Блејиш, Пилипенда, али ћеш и ти бити унијат прије Ускрса!

Пилипенда стаде и викну:

- Ја се уздам у мога српскога Риста! Ако ће ми помоћи, хвала му, ако неће и онда му хвала, јер ми је све дао, па ми све може и узети, и душу! А ти...

Кљако га прекиде.

- Мучи, Пилипенда, ја сам царске вјере!

- А, пасји сине, - викну Пилипенда измахнувши штапином... - чекај да ти притврдим ту вјеру!

Али Кљако побјеже.

Онда Пилипенда, изван себе од гњева, свом снагом удари Куријела. Овај стаде, окрете главу и тужно погледа господара, а Пилипенда се постидје, па га обузе жалост, те сједи на перваз од цесте и заплака се!³⁴⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Бакотић, Лујо: *Срби у Далмацији од пада Млетачке Републике до уједињења*, Геца Кон, Београд, 1937.
- Видовић, Жарко: *Историја и вера*, Београд, 2009.
- Цацић, Петар: Јован Цвијић, Иво Андрић *О балканским психичким типовима*, Просвета, Београд, 1988.
- Екмечић, Милорад: „Српски духовни простор на размеђи векова“, у: *Српски духовни простор*, Зборник АНУРС (Главни уредник академик Милорад Екмечић, Главни и одговорни уредник академик Петар Мандић), Бања Лука, Српско Сарајево, 1999.
- Дурковић – Јакшић, Љубомир: *Србија и Ватикан 1804-1918*, Краљево, Српска православна епархија жичка, 1990.
- Јеротић, Владета: *Вера и нација*, ARS Libri, Београд, 2005.
- Јовановић, Слободан „Српски национални карактер“, у: *Карактерологија Срба* (Бојан Јовановић и др.), Научна књига, Београд, 1992.
- Његош, Петар Петровић: *Лажни цар Шћепан Мали, историческо збитије осамнаестог вијека*, „Штампар Макарије“, Октоих, Београд, Подгорица, 2012.
- Маројевић, Радмило: *Ћирилица на раскришћу векова*. Дечје новине, Горњи Милановац, 1991.
- Матавуљ Симо: *Поварета; Пилипенда*, Свјетлост, Сарајево, 1948.
- Милосављевић, Петар: *Срби и њихов језик*, Београд, 2002, Петар Милосављевић, „Језичко, књижевно и етничко разграничење Хрвата и Срба на територији данашње Хрватске“, у: *Љетопис Матице српске у Дубровнику*, Зборник радова 1 (ур. Момчило Суботић), Београд, 2010.
- Смит, Антони Д: *Национални идентитет*, Београд, 1989.
- Суботић, Момчило: *Политичка мисао србистике*, ИПС, Београд, 2010.
- Суботић, Момчило: „Однос филологије и идеологије код Срба“, *Политичка ревија*, бр. 01/2009, ИПС, Београд, 2009.
- Цвијић, Јован: *Балканско полуострво и југословенске земље. Основи антропогеографије*, Београд, 1996.

34) Симо Матавуљ; *Поварета; Пилипенда*, Свјетлост, Сарајево, 1948, стр. 24.

Momcilo Subotic

**ON PSYCHOLOGICAL TRAITS,
MENTALITY AND IDENTITY OF DINARIC SERBS**

Resume

In this paper author analyzed psycholological traits, mentality and identity of Dinaric Serbs. Firstly the author defined this notions and then analyzed in detail the key elements of Serbian national identity: Serbian language, Serbian letter, historical experience, tradition, Orthodox Christianity in its specific form of Saint Savahood as well as the Serbian Orthodox Church as a historical guardian of national identity and national state of Serbian people.

An academic novelist Petar Djadjic selected a range of texts of academics Jovan Cvijic and Ivo Andric and through the reading and analysis of their texts the author underlined some basic traits of Dinar type of Serbian people and their variety. The Dinaric Serbs are the main theme of this paper's analysis because they inhabited majority of the Serbian lands and also because, as Jovan Cvijic in his anthropogeographic and ethnopsychologic research, along with almost all academics from the field of social sciences throughout 19th and 20th centuries, pointed out that the so-called „Dinaric Serb“ type is the main architect of Serbian history and state and the creator of highest national virtues.

In third part of the paper the author presented historical, religious, geopolitical and other factors which had caused weakening of national consciousness of some Serbs and their loss of religious identity by conversion to Islam or Roman-Catholicism, as well as painstakingly suffering of the Serbs who had opted to stay faithfull to the Serbhood. In this sense the author analyzed in detail a fold epic poem A Wedding of Maksim Crnojevic which is bsd on a real historical event, pointing out how a violent Dinaric character caused an act of religious conversion. In other case the author analyzed in detail a moving short novel of a writer Simo Matavulj called Pilipenda, which is about

inhuman and forceful methods of proselytism of the Roman Catholic prelates' mission of conversion of the Serbs into the Roman-Catholic faith. In the abovementioned case there is the word about an attempt of the Uniatism of a Dalmatian Bishop Venedict Kraljevic in the beginning of the 19th century, when poor Orthodox Christians were converted into the „Imperial faith“ in order to receive two sacks of the corn. In the abovementioned short novel Pilipenda (Pilip Baklina) was presented as a metaphor of its kind, but also as a real poor Christian Orthodox Serb who „... had faith in his Serbian Risto!“ (Risto is the nickname or affectionate name for Jesus Christ in the ancient colloquial dialect).

For centuries the Republic of Venice has used violent methods against Christian Orthodox Serbs in Dalmatia until its own fall in 1797. The most drastic example of it was a deportation of the Dalmatina Bishop Simeon Koncarevic to Russia in mid-eighteenth century. When Austria replaced Venice it continued the politics of forceful Roman-Catholization and Croatization of Serbian Dalmatia. Namely, such Roman-Catholization was continued in the form of Austro-Croatian geopolitical project of Illyrism and Yugoslavism and it resulted in the Croatization of the Roman Catholic Serbs in Dubrovnik, Dalmatia, Bosnia and Herzegovina and Slovenia and of Bunjevci and Sokavci in Vojvodina in recent times. Zagreb Roman Catholic Conference (Congress) held in 1900 had a key role in the conversion of the Roman Catholic Serbs into the Croats, by taking the stance that all Roman Catholics who talked in Serbo-Croatian language (and that is the Serbian language) were considered to be the Croats.

This kind of theme of this paper is always of great social and academic importance, taking into consideration that Serbia and Serbian lands are situated in the Balkan Peninsula which is considered to be a geopolitical crossroad or some sort of so-called „the barrel of gunpowder“ by great powers who have had their own aspiration to it, or, in the words of a folk poet, the Serbs live „in a bad place, because it is located between Turkish and Latin lands“. This kind of theme of this paper is always very actual, because the Serbian identity has been always exposed to the challenges of various kinds.

Keywords: Serbs, identity, Pilipenda, changing of faith, Maksim Crnojević, bishop Venedikt Kraljević, modern abduction from Serbs.

Овај рад је примљен 3. октобра 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 7. октобра 2017. године.

*Јелена Миљковић Матић**

Институт за политичке студије, Београд

„ШТА МИ МОЖЕМО ПОНУДИТИ СВЕТУ“ – ДВА МОГУЋА ОСЛОНЦА СРПСКОМ НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ**

Сажетак

У раду смо упоредили црквени и етнолошки поглед на српски идентитет, као основан на светосавској духовности, у првом случају, односно на специфичној култури, у другом. На тај начин смо сучелили два традиционална гледања на српски национални идентитет, мада се и уопште на национални идентитет, не само на српски, гледа или из духовног или из културолошког угла. На поређење ова два приступа идентитету нас је подстакло истоветно реторичко питање које су аутори два текста, митрополит Амфилохије (Радовић) и етнолог Миленко С. Филиповић, поставили као увод у своја разматрања српске специфичности, у облику: шта ми можемо понудити свету. Циљ нашег рада је одмеравање вредности духовног и културолошког приступа колективном идентитету, што смо покушали да остваримо њиховом компарацијом. Разматрање и поређење ова два приступа нашој националној посебности је показало да је не само национални идентитет него и сам етнолошко-антрополошки појам културе стабилан и трајан тек када се ослања на православље, пошто се показало да је иначе подложен променама и да не може бити поуздан носилац националног идентитета.

* Научни сарадник

** Текст је настао као резултат рада на пројекту бр. 179009, под називом „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“.

Кључне речи: Национални идентитет; Етнички идентитет; Култура; Светосавље; Етнологија и антропологија; Митрополит Амфилохије (Радовић); Миленко С. Филиповић; Свети Јустин (Поповић) Ћелијски.

У очили смо два аутора који су на реторички истоветан начин изложили своја мишљења о српском идентитету. То је подстакло размишљања која износимо овде. Аутори су митрополит Амфилохије (Радовић), који пише у ово наше данашње време,¹⁾ и етнолог Миленко С. Филиповић, који је своју оцену дао давне 1930. године.²⁾ Ова временска удаљеност, ипак, није препрека за поређење становишта са којих они посматрају српски идентитет, пошто би владика Амфилохије исто написао и да је био савременик Миленка Филиповића; односно, с друге стране гледано, данашњи етнолог би посматрао ствари из истог угла као и некадашњи, кроз елементе културе - иако би конкретан одговор на питање потражио, вероватно, у некој другој културној области. Краће речено, поредимо укореењеност српског идентитета у вери и у култури, са циљем изналажења одговора на питање да ли се, по питању националног идентитета, вера и култура могу поставити у неки хијерархијски однос, или су то две стварности које су неупоредиве.

Владика Амфилохије и Миленко Филиповић казују своја мишљења у облику одговора на питање: шта је истакнута особина српског народа коју он може да понуди свету као свој допринос? Митрополит то питање разматра у оквиру својих размишљања о уласку Републике Србије у Европску унију. Миленко Филиповић одговара на то питање са становишта својих размишљања о доприносу који наша етнологија може понудити општој етнологији која, по њему, компаративно проучава све народе. У сваком случају, питање се односи на најупечатљивију српску етничку одлику. Митрополит Амфилохије, као припадник клира Српске православне цркве, тражи одговор на своје реторичко питање у духовној области, то јест конкретно у области православља у српској редакцији; док Миленко Филиповић, као етнолог, одговара сходно области која је њему најближа, а то је традицијска култура. И заиста, ове две области, духа и културе, појављују се најчешће као оне где се истражује

1) Митрополит црногорско-приморски Амфилохије, *О Косову и Европи*, http://www.priateljboziji.com/_O-Kosovu-i-Evropi/75031.html, приступљено 28.06.2017.

2) Миленко Филиповић, „О етнологијом проучавању Јужне Србије“, *Годишњак скопског Филозофског факултета*, Скопље, 1930.

тајна људског заједништва што се појављује у виду народа, нације, одлике етничког идентитета. Етнологија, као наука о народу, имала је од свог почетка као свој основни циљ да у ову тајну продре, највише кроз проучавање традицијске културе, или „живота и обичаја“ народа како је то формулисао Вук Караџић.³⁾ Упоредили смо ова два различита гледања на српски етнички идентитет, културно (етнолошко) и духовно (православно), па је то поређење дало одређене резултате, који ће се видети на крају текста.

ЕТНОЛОШКО ГЛЕДАЊЕ НА ИДЕНТИТЕТ

Проучавање идентитета је узело маха у свим хуманистичким наукама, и то још од средине 20. века. „Заправо, шта се то уопште може проучавати а да нема везе са неким идентитетом“, питају се аутори текста у коме су дали кратак преглед различитих могућности које проучавања идентитета нуде антрополозима у Србији.⁴⁾ Утврдили су да се у проучавању идентитета чак претерало, пошто су неки истраживачи, „трансформишући антропологију у идентитологију“, видели идентитете и тамо где их у стварности нема или су им посвећивали пажњу и ако су ефемерни (најчешће из идеолошких и финансијских разлога). Ово истицање идентитета као кључног појма у антропологији је друга страна појаве запостављања појма културе,⁵⁾ који је од почетка етнолошко-антрополошке науке представљао њену специфичну област истраживања - иако су још пре више од шездесет година двојица америчких антрополога приказали збуњеност науке с културом у вези на тај начин што су сакупили и објавили 164 тада постојеће дефиниције културе.⁶⁾ Ситуација се од тада није побољшала, него је питање културе још додатно закомпликовано. Тренутно стање у ком се налази научни појам културе илустровано је предлогом наведених двоје аутора да се надаље, ради научног напретка, изведе „реконструкција појма ‘култура’ кроз критику посткултурне критике“, пошто је тај појам претходно „у постмодерној и посткултурној критици (...) доведен у питање као есенцијализујући, хомогенизујући, егзотизујући и

3) Вук Стефановић Караџић, *Етнографски списи*, Сабрана дела Вука Караџића, Књига седамнаеста, Просвета, Београд 1972, на више места

4) Ivan Kovačević, Vladimira Ilić, „Neki problemi proučavanja identiteta u Srbiji“, u zborniku *Urbani kulturni identiteti i religioznost u savremenom kontekstu* (Ur. Danijel Sinani), Српски генеалогски центар и Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013, 12.

5) Исто, 12-13, 25-26.

6) A. L. Kroeber and Clyde Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, Peabody Museum of American Archeology and Ethnology, Cambridge, Massachusetts, 1952.

постварујући“.⁷⁾ Док се све ово не размрси, појам културе ће се користити у свим његовим облицима који су до сада успостављени, па и на класичан етнологски начин: као збир материјалних и нематеријалних елемената који чине „живот и обичаје“ једног народа. Иако се у култури одвијају промене, настале спонтано током времена или путем утицаја, етничка заједница опстаје у свом идентитету, пројектованом најчешће у елементе културе који одолевају значајнијим променама. Основни елемент је увек, наравно, етничко име - а у изузетним приликама то може бити једино и само име, као што је то и логички доказао етнолог Душан Бандић.⁸⁾

Један од наших најзначајнијих етнолога, Миленко Филиповић, покушао је да опише смисао бављења етнологијом код нас, у свом раду из 1930. године, под насловом „О етнологском проучавању Јужне Србије“. Поред осталог, он ту поставља три реторичка питања, међу којима је једно које нам је овде занимљиво, јер смо га упоредили са питањем митрополита Амфилохија. Филиповић се пита: „шта ми можемо дати општој етнологској науци?“, где под општом етнологском науком подразумева компаративно проучавање резултата до којих су дошле посебне, националне етнологије, као неку међународну етнологију која, између осталог, утврђује етничке посебности којима сваки народ доприноси човечанству. Одмах Филиповић даје одговор на ово своје питање: пред свет ми можемо изићи истичући „наш важан географски положај“ и „архаичну грађу“.⁹⁾ Под важним географским положајем Миленко Филиповић је свакако мислио на културну разноврсност која из тог положаја произлази. А под архаичном грађом је Филиповић морао подразумевати колико алатке и технологије претекле из прошлих времена, толико и нехришћански религијски израз. Такозвани пагански елементи народне религиозности били су увек привлачни етнологима за проучавање, из више разлога, а један од битних је био тај да су етнологи и богослови прећутно поделили проучавање духовности: док се први баве нехришћанским обичајима и веровањима, други се баве хришћанском вером и црквеним животом.¹⁰⁾

7) Ivan Kovačević, Vladimira Ilić, „Neki problemi proučavanja identiteta u Srbiji“, nav. delo, 13.

8) Dušan Bandić, „Etnos“, u knjizi *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko. Ogledi o narodnoj religiji*, Treće izdanje, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008, 50.

9) Миленко Филиповић, „О етнологском проучавању Јужне Србије“, нав. дело, 119.

10) Помак у смислу зближавања истраживања ова два концепта духовности направио је Душан Бандић, са својом формулацијом „народног православља“. Под тим изразом Бандић је подразумевао слободно интерпретиране и спонтано прилагођене православне догме и неке ритуале, какве је затекао на етнологском терену у касном 20. веку

Када са данашњег становишта погледамо процену коју је Филлиповић дао о српским посебностима, видећемо да прва ствар коју је навео, важан географски положај има и даље значаја, али не више толико са културног становишта колико са геополитичког. Међутим, друга ствар, архаична етнографска грађа, нестала је у процесима модернизације и продора глобалне културе. Отуда је данас тешко више говорити о културној специфичности, мимо оних елемената културе који су још увек присутни као стандарди националне државе, као што су етничко име и језик.

ПРАВОСЛАВНИ СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ

Поред незаобилазног имена, још се и језик са својим књижевним облицима, те историја, појављују као главни носиоци идентитета. Није случајно да су имали пресудан значај у процесу формирања модерних нација, наметани кроз државно образовање у стандардизованим облицима, са циљем формирања истоветне националне културе на читавој државној територији и, тако, свести о припадању политичком колективу.¹¹⁾ Међутим, феномен религије има посебно место у креирању и исказивању етничког или националног идентитета.¹²⁾ Прва нација, описана у књигама Старог Завета које хришћанство уважава, потомци Израиља, као прототип нације, поставила је узор за учешће Бога и Његове благодати у националном формирању и животу других, касније створених нација у хришћанској Европи.¹³⁾ Ти узорци су препознатљиви у националним покретима 19. века, пре свега као „однос између ексклузивног бога и његовог ‘изабраног народа’“.¹⁴⁾ Међутим, код Срба ствари другачије стоје, јер наш идентитет не почива на предањима, него је нација историјски документована од свога почетка са Светим Савом и самосталном црквом.

(Dušan Bandić, „O narodnom pravoslavlju danas“, u knjizi *Narodno pravoslavlje*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010, 11-23).

11) Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010, 186.

12) За ову прилику не правимо нарочиту разлику између етничког и националног, у складу са становиштем Душана Бандића да „нацију треба третирати као народ на вишем ступњу политичког развика и организације“ (Dušan Bandić, „Etnos“, nav. delo, fusnota na str. 38).

13) Ханс-Улрих Велер, *Национализам. Историја-форме-последице*, Светови, Нови Сад, 2002, 32-42

14) Исто, 35.

Класик српске историографије Владимир Ћоровић је одлучно сматрао да је Свети Сава, када је стварао цркву у немањићкој земљи, „својој организацији дао чист национални карактер. Као што је Хиландар имао бити у Светој Гори српски манастир, са несумњивим националним обележјем, тако је и црква у Србији имала бити првенствено српска, са народном јерархијом и народним језиком. О тој Савиној тенденцији“, пише даље Ћоровић, „ма колико она иначе била необична код једног свештеника у првим десетинама XIII века, не може бити никакве сумње“. ¹⁵⁾ Тако нас Владимир Ћоровић уверава да је Свети Сава имао љубав према народу на територији коју је држао његов брат, бринући о духовном стању и спасењу поданика, што показују и резултати модерних истраживања. ¹⁶⁾ Јер, само је приступачност цркве народу могла бити разлог за овакав смер деловања Светог Саве. Он нам се показује, у свом чину монаха и поглавара српске цркве, као достојан наследник Светих апостола Христових, који при организацији српске цркве преноси апостолско прејемство на оне од којих очекује да заиста врше своју пастирску службу за спасење народа. Могли бисмо посматрати делатност Светог Саве са данашњег становишта секуларане историјске науке, као политички промишљено попуњавање клира својим људима., али то не би било исправно јер је он био монах подвижник, велики Христов војник у борби против греха и зла, просветитељ. ¹⁷⁾ Али, чак и ако посматрамо ствари са данашњег становишта, видимо да је Савина намера и производ његове делатности био етнички чист клир, кога ће народ прихватити и разумети, што је од тада па кроз сва потоња тешка времена везивало српски национални и црквени елемент. Захваљујући Светом Симеону и још више Светом Сави, Срби су, дакле, почели да се уобличавају не само државом и црквом у институционалном смислу, него и душевно и духовно, у националну заједницу истовремено и повезано

15) Владимир Ћоровић, *Историја Југославије*, фототипско издање из 1933, Просвета, Београд 1989, 108.

16) „Политичка схватања Немањића имају хришћанску религиозно-моралну основу и садрже узвишени политички идеал, који је уоквирен новозаветним учењем о спасењу, и то не само личном, већ и спасењу читавог народа као духовне заједнице“, Борислав Д. Гроздић, „Схватање о извору и пореклу државне власти – прилог изучавању политичке философије Немањића“, *Српска политичка мисао*, 1/2016, Београд, 319.

17) Када се у данашњем секуларном друштву говори о Светом Сави као о просветитељу, грешни се на управо речени начин: под тим се подразумева оно што данас просветитељска делатност значи, тј. школство, опремање омладине различитим научним, уметничким и техничким знањима - док је он уистину просвећивао људе светлошћу науке Божје, упућивањем људи цркви.

са развијањем црквене организације која је радила на привођењу људи православној хришћанској вери.¹⁸⁾ И кроз касније векове, док је под страним владарима било тешко очувати и етничко име и веру – што значи саме основе успостављеног идентитета – црква је чувала оба, повезане Светим Савом и, тако, утврђене.

Зато није чудно што и до данас црквени људи када говоре о српству здружују га неизоставно са православљем. Тако и митрополит Амфилохије, у тексту на који се осврћемо, сматра да су основе хришћанског идентитета оно што Срби имају као своју трајну и најбољу одлику да унесу у Европу. А те основе представљају немањићи отац и син, Свети Симеон Мироточиви и Свети Сава, са њиховом стваралачком делатношћу у погледу српске државе и цркве: отац је уобличио државу а син цркву. Тај је задатак запечаћен духовном димензијом његовом, тако што је Свети Сава призвао свог остарелог оца у монаштво, и обојица су се прославили пред Богом, као светитељи. Или, како то формулише владика Амфилохије, „Св. Сава родио је оца духовно, Св. Симеон родио је сина тјелесно, син постао отац и отац - син, а обојица су родили и препородили и утврдили пут који води у живот народ“. Као што је Свети Сава родио оца духовно, родио је духовно и српски народ.

КУЛТУРА И ПРАВОСЛАВЉЕ ПРЕМА ИДЕНТИТЕТУ

Није непознато становиште појединих званичника Европске уније према коме она треба да остане ограничена на римокатоличке и протестантске земље, док је, с друге стране, код православних народа присутна одговарајућа жеља да се не излажу западном утицају улазећи у заједницу која припада западнохришћанским традицијама.¹⁹⁾ То је разумљиво онда када се на хришћанство гледа као на значајну културну чињеницу, етнолошко-антрополошки,

18) О етничком идентитету у средњем веку, додуше ранијем, али у сличном смислу, пише историчар Тибор Живковић: да је „етнички моменат (...) заправо потпуно подређен политичком, па је тако и формирање племенских државица Јужних Словена последица политичког развоја, а не некаквог независног развоја етничке/племенске свести“ („Неретљани – пример разматрања идентитета у раном средњем веку“, *Историјски часопис*, 61/2012, Београд, 12-13). Свети Сава је у комбинацију увео и верски елемент, што се касније показало као да је црква од пресудног значаја за српско национално уобличавање и трајање.

19) Предраг Симић, „Србија и Европска унија: између националног и европског идентитета“, у зборнику *Религиозност грађана Србије и њихов однос према процесу европских интеграција* (Ур. Јелена Јебланов Максимовић), Хришћански културни центар–Центар за европске студије–Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2011, 13-15.

односно на цркву као на друштвену установу, како то чини социологија или политикологија. Јер, ту се онда појављује бојазан од могућности да дође до губљења идентитета, пошто су културне и друштвене чињенице подложне променама и нестајању. Међутим, црквени људи, па и митрополит Амфилохије у тексту који спомињемо овде, не посматрају ствари из тог угла из кога се православље и црква виде као једна од многих институционализованих религија, као друштвене и културне појаве. Српски идентитет је, у очима заиста верујућих људи, пресудно обележен својом духовном оријентацијом и припадношћу, вером а не културом. Тако виђен, српски идентитет налаже Србима мисионарски задатак, на који митрополит Амфилохије и мисли када поставља своје реторичко питање о томе шта ми уносимо у Европу: нудимо свој пример чврсте везе између вере и нације, светосавље које је „једна потпуна и заокружена философија живота“ како је то својевремено истакао владика Николај Велимировић,²⁰⁾ те доносимо међу друге народе благослов који су нам оставили Свети Сава и Свети Симеон као оци наше одуховљене нације, примером трајности свог идентитета сведочећи истинитост православља.

Истраживање спроведено 2010-2011 године у вези са односом становника Србије, без Косова и Метохије, према религиозности и уласку у Европску унију, показује да претежан број Срба (42,3%) сматра да је однос религије и нације узајаман, док мањи проценти представљају остале три могућности: да је вера извор нације, да је нација извор вере, да нација и вера нису повезане (укупно 31,8%).²¹⁾ Овај нас резултат охрабрује да посредно закључимо да је великом борју Срба јасна природа делатности Светог Саве, као истовремено стварање цркве и нације, односно да им је јасна каснија узајамна зависност цркве и нације, кроз вишевековни период у коме су православни Срби живели под етнички и верски страном влашћу, подложни могућности да промене веру, а с њом најчешће и етничку припадност. Зато мислимо да становиште о духовној оријентацији српског народа као кључној етничкој одлици није становиште само црквених људи, него је и шире прихваћено у народу.

Улазећи у Европску унију са својим духовним припадањем православљу – и посебно светосављу – не можемо имати страх од

20) Епископ Николај, „Предговор“, нав. дело, 9.

21) Предраг Симић, „Србија и Европска унија: између националног и европског идентитета“, нав. дело, 18 и 22-23.

промена којима би могао подлећи српски идентитет услед промена културе, јер је он укоревен у Христу делатношћу Светог Сава. Како то формулише Свети Јустин (Поповић), заступник светосавља: „када мислиш мисао чисту и свету, знај – ствараш светосавску културу. Свако твоје племенито осећање, свако твоје еванђелско дело, свака твоја добра жеља – неимар је светосавске културе. Свети Сава је у нас највећи неимар богочовечанске, православне културе“²²⁾ Каква је то светосавска култура о којој пише Свети Јустин - за разлику од световно схваћене, етнолошко-антрополошке културе, која има на стотине дефиниција? То је човеков труд „да што више божанског унесе и оствари у човеку и у свету око човека (...) да уноси Бога и Божје у сваки свој посао, у свако своје стваралаштво.“ Борба против греха, који је унаказио човекову природу, и тежња ка уласку у Царство Небеско, методи су светосавског култивисања човека и света. Јер, „преображена душа, преображава тело, преображава материју“²³⁾ Видимо да нам светосавље приказује културу као приоритетно култивисање душа, из чега произлази одговарајући утицај на физичку стварност, на тело и околину, односно одговарајући морал, те „живот и обичаји“. Култура која је израз душа некултивисаних било каквим духом или култивисаних другачијим духом, другачију судбину трпи у смислу одолевања променама, трајања, утицаја које извршава.

Векови трајања српског идентитета су показали да нема бојазни од његовог губитка ако се Срби држе светосавског наслеђа – светосавског идентитета, односно културе, које је чувала српска црква. Нација укоревена у православљу се показала непропадљивом, за разлику од западног хришћанства које одавно прави компромисе са хуманизмом, губећи Бога у величању човека и културе, што за последицу има губљење ослонца, то јест произвољност, у дефинисању човека и културе. Због тога је и дошло до усложњавања појма културе, о ком је било речи овде на почетку. Свети Јустин, с тим у вези, наводи Христове речи из Јеванђеља: „Не брините се дакле говорећи: Шта ћемо јести, или, шта ћемо пити, или, чим ћемо се оденути? Јер све ово незнабошци ишту; а зна и Отац ваш небески да вама треба све ово. Него иштите најпре царство Божје, и правду Његову, и ово ће вам се све додати“²⁴⁾ Потом од-

22) Архим. Др Јустин Поповић, *Светосавље као философија живота*, нав. дело, 73.

23) Исто, 65.

24) *Свето Писмо*, Нови Завјет Господа нашег Исуса Христа, Мт. 6: 31-33.

мерава западноевропску културу у односу на наведене Господње речи: „храна, одећа, обиталиште. Све је то само додатак царству Божјем. А култура Запада најпре иште тај додатак. У томе је њено незнабоштво, јер, по речи Спасовој, незнабошци ишту најпре тај додатак. У томе је њен трагизам, јер је душу истрошила бринући се о стварима“.²⁵⁾

Ако не уведемо Бога, и Светог Саву, у рачуницу којом процењујемо место Срба међу другим народима - пре свега европским - ако не узмемо у обзир учешће наше цркве у нашем идентитету, као и православно схватање културе како га је изложио Свети Јустин Телијски, наткриљено тежњом ка Небеском царству, нећемо разумети одговоре на реторичко питање које су истоветно поставили митрополит Амфилохије, као наш црквени великодостојник, и Миленко С. Филиповић, као наш научник-етнолог, да би одмерили Србе према свету: шта ми можемо да представимо Европи - било политичкој било научној заједници, а у сваком случају секуларној заједници - као наш допринос. Одговор може да буде само један, без обзира на то да ли га дајемо као хришћанин или као етнолог: ми можемо - и треба - да унесемо у свет своје светосавље, као „Православно Хришћанство српског стила и искуства“,²⁶⁾ црквеним животом осмишљену културу, православну нацију. Присутна је ту, сасвим логично, мисионарска компонента, као обавезна одлика модерног национализма.²⁷⁾ Међутим, национализам као „секуларизација религијских традиција“²⁸⁾ јесте одлика западноевропских идентитета, док у српском идентитету изостаје тај момент посветовњачења који националну идеологију чини „политичком религијом“.²⁹⁾ Српска нација и црква су од својих почетака до данас повезане међу собом светосавским завештањем као стварном и потпуном духовном истином.

* * *

Свети Сава је основао нацију, то јест одлучујуће усмерио формирање националне свести као вере и вером усмерене културе. Иако нам предања нису потребна да ово докажу, јер нам је позна-

25) Архим. Др Јустин Поповић, *Светосавље као философија живота*, нав. дело, 67.

26) Еп. Николај, „Предговор“, нав. дело, 8

27) Ханс-Улрих Велер, *Национализам. Историја-форме-последнице*, нав. дело, 34, 37.

28) Исто, 38.

29) Исто, 32, 40.

та историјска истина о делатности Светог Саве као и о одолевању светосавског идентитета свим историјским изазовима, ипак, можемо подржати ову тврдњу и огромним присуством и значајем Светог Саве у фолклору.³⁰⁾ Зато је основна, претежна и трајна српска карактеристика православље као светосавље (на шта се касније надоградила и косовска жртва кнеза Лазара са својим изразито хришћанским карактером³¹⁾). Оно што етнологи могу истаћи као националне одлике подложно је променама, јер није укоренењено у Богу „у којег нема измјенљивости ни сјенке промјене“.³²⁾ Сведочење православљем прожетог живота само собом може извршавати мисионарску делатност међу западним Европљанима, поред тога што чува српски национални идентитет. Западна Европа је хришћанске основе своје културе заменила за секуларне, и то до те мере да у своју културну традицију укључује без разликовања и римокатоличку и различите протестантске цркве, затим античку Грчку и Рим, хуманизам и материјализам. Никоја два од набројаних чинилаца се не би могли наћи заједно у културном идиому Европе када би били процењивани са духовног становишта. Коначно, несавладиво усложњавање појма културе у науци, на које смо се осврнули на почетку овог текста, само је једна од последица одсуства духовне димензије у западној цивилизацији, а коју српски идентитет има уграђену у своје основе. Тако, српски светосавски идентитет поседује целовитост и смисао, које може истаћи као своју најбољу и постојану особину.

ЛИТЕРАТУРА

- Амфилохије, Митрополит црногорско-приморски, „О Косову и Европи“, http://www.prijateljboziji.com/_O-Kosovu-i-Evropi/75031.html, приступљено 28.06.2017
- Велер, Ханс-Улрих, *Национализам: историја-форме-последице*, Светови, Нови Сад, 2002.
- Гроздић, Борислав Д., „Схватање о извору и пореклу државне власти – прилог изучавању политичке философије Немањића“, *Српска политичка мисао*, 1/2016, Београд, 307-323.

30) Владимир Ћоровић, *Свети Сава у народном предању*, Народно дело, Београд, 1990.

31) Велики део наведеног текста митрополита Амфилохија се односи на Косово у српском идентитету. Овде, ипак, нисмо предузели анализу целог тог написа, него смо се фокусирали само на питање и одговор које смо могли упоредити са сличним питањем – и различитим одговором – етнолога Миленка С. Филиповића.

32) *Свето Писмо, Нови Завет Господа нашег Исуса Христа*, Јак. 1: 17

- Еп. Николај, „Предговор“, у књизи Архим. Др Јустин Поповић, *Светосавље као философија живота*, Ваљево, 1993, (фототипско издање књиге: Јеромонах Др. Јустин Поповић, *О прогресу у воденици смрти*, Битољ, 1933; Предговор из 1953)
- Живковић, Тибор, „Неретљани – пример разматрања идентитета у раном средњем веку“, *Историјски часопис*, 61/2012, Београд, 11-25.
- Карацић, Вук Стефановић, *Етнографски списи*, Сабрана дела Вука Карацића, Књига седамнаеста, Просвета, Београд, 1972.
- Поповић, Архим. Др Јустин, *Светосавље као философија живота*, Ваљево, 1993, (фототипско издање књиге Јеромонах Др Јустин Поповић, *О прогресу у воденици смрти*, Битољ 1933)
- *Свето Писмо, Нови Завет Господа нашег Исуса Христа*, Јеванђеље по Матеју и Саборна посланица Светог апостола Јакова, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд.
- Симић, Предраг, „Србија и Европска унија: између националног и европског идентитета“, *Религиозност грађана Србије и њихов однос према процесу европских интеграција* (Ур. Јелена Јебланов Максимовић), Хришћански културни центар–Центар за европске студије–Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2011, 13-24.
- Ђоровић, Владимир, *Историја Југославије*, фототипско издање из 1933, Просвета, Београд, 1989.
- Ђоровић, Владимир, *Свети Сава у народном предању*, Народно дело, Београд, 1990.
- Филиповић, Миленко, „О етнолошком проучавању Јужне Србије“, *Годишњак скопског Филозофског факултета*, Скопље, 1930, 117-126.
- Bandić, Dušan, „Etnos“, у књизи *Carstvo zemaqsko i carstvo nebesko. Oglеди o narodnoj religiji*, Треће издање, Библиотека XX век, Београд, 2008,
- Bandić, Dušan, „О народном православљу данас“, у књизи *Narodno pravoslavlje*, Библиотека XX век, Београд, 2010, 11-23.
- Ковачевић, Иван, Илић, Владимира, „Неки проблеми проучавања идентитета у Србији“, у зборнику *Urbani kulturni identiteti i religioznost u savremenom kontekstu* (Ур. Данијел Синани), Српски генеалогски центар и Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2013, 11-27.
- Kroeber, A. L. and Kluckhohn, Clyde, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, Peabody Museum of American Archeology and Ethnology, Cambridge, Massachusetts, 1952.
- Smit, Antoni D., *Nacionalni identitet*, Библиотека XX век, Београд, 2010.

Jelena Miljkovic Matic

**„WHAT WE CAN OFFER THE WORLD“
- TWO POSSIBLE STANDPOINTS REGARDING THE
SERBIAN NATIONAL IDENTITY**

Resume

In this text, we compare two standpoints regarding Serbian identity, one promoted by Serbian orthodox church, with its metropolitan Amfilohije (Radović), and the other by Serbian ethnology, through words of Milenko S. Filipović. This comparative analysis is inspired by the identical way in which they initiate the respective presentations of their position on this topic. They give different answers to the same question, in accordance with their professional focus: the member of the church clergy deems that the Serbian ethnic identity is rooted in spiritual realm, most importantly due to the efforts of Saint Sava; while the ethnologist finds the characteristics of the Serbian people in the cultural domain, which is a subject of ethnological and anthropological research. Even though ninety years separate the writing of these two texts, our comparison is justified because a bishop and an ethnologist would look for their answers in these exact domains even if they were contemporaries. The specific position of the ethnologist would perhaps be different from that held by Milenko Filipović, but, essentially, an ethnologist would always look for the characteristics of ethnic identity in the culture. As the concept of culture itself has gone through complicated transformations during the development of secular science, ethnology and anthropology, here we define culture in the traditional sense of classical ethnology: as a sum of material and non-material phenomena that compose a life of a group. Since the culture is subject to change in space and time, from the ethnological standpoint the fundamentals of identity are mutable, while the answer to the question about the foundations of Serbian national identity that the church gives is always the same. This is because the heritage of Saint Sava (Svetosavlje) hasn't changed since his time. And, if we consider the church as an element of

culture, it provides stability to in conceptualizing identity as tied to orthodox Christianity. Additionally, identity is rooted in spiritual realm, which is steady with God „with whom there is no variability nor shadow of change“ (James 1: 17). This way, the orthodoxy promoted by Saint Sava – Svetosavlje – keeps the Serbian identity stable throughout the centuries of national tribulations, and, at the same time, points to the spiritual realm as the place to look for the definition of culture.

Key words: National identity; Ethnic identity; Culture; Svetosavlje; Ethnology and anthropology; Metropolitan Amfilohije (Radović); Milenko S. Filipović; Saint Justin (Popović) of Čelije.

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ

61

Ђуро Бодрожич

РЕНЕСАНСНА МИСАО О ДРЖАВИ, ПРИЛОГ
РАЗУМЕВАЊУ ИСТОРИЈЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕАЛА

79

Жолт Лазар, Ана Нешић

ПОЛИТИЧКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА
ИЛИ ПОЛИТИЧКИ МАРКЕТИНГ?

95

Марија Тодоровић

„СТРАТЕШКО ОПРЕДЕЉЕЊЕ СРБИЈЕ
И ВЛАДАЈУЋЕ ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ

Буро Бодрожкић*

Институт за политичке студије, Београд

РЕНЕСАНСНА МИСАО О ДРЖАВИ ПРИЛОГ РАЗУМЕВАЊУ ИСТОРИЈЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕАЛА**

Сажетак

Радам настојимо указати на значај ренесансне мисли и идеја које су тада ушле у оптицај, а које ће баштинити национална идеологија. Нација се обликовала спајајући појмове који своје порекло вуку из ренесансе са правима која је обзнанила Француска револуција. Обратили смо пажњу на Макијавелија, главног политичког мислиоца ренесансе, и његово учење о државном разлогу, као и Боденово учење о суверености. Дајемо основни садржај појма суверености у времену кад је настао, као и историјске околности у којима је настао. Иако је ренесансна сувереност није значила националну сувереност, већ државну, у њој је садржан и идеал доцнијег модерног национализма.

Кључне речи: ренесанса, хуманизам, сувереност, држава, црква, државни разлог, национални интерес, политика, религија.

Прошлост је уткана у садашњост у толикој мери да је политичко стање савременог света немогуће разумети без сталног освртања на стања која су далека прошлост. Људи се интересују за оно што се догодило како би могли разумети оно што се догађа.

* Научни сарадник

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 179009 Демократски и национални капацитети Србије у процесу међународних интеграција Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

„Просто речено, историја објашњава како је дошло да људи чине оно што обично чине.“¹⁾ То важи и за историју политичких идеја. И нација и национализам имају своју историју која сеже далеко пре Француске револуције, када се на Западу обликовала нација какву данас познајемо.

Кроз све векове од појаве ренесансне мисли па до Наполеонових ратова, национализам је представљао само сентимент, али јак сентимент. „Очигледна је истина да нације и национализми у Средњем вијеку нису постојали у таквом облику у каквом их ми данас схваћамо. Али занемарити због тога истраживање свјесних или несвјесних облика духовног живота и националног осјећаја, значи затворити очи и не видјети један од најзанимљивијих видова европског живота у 13. стољећу.“²⁾ Национални осећај углавном се манифестовао као наклоност династијама и солидарност са монарсима. Солидарност која је произилазила понајвише из религиозне оданости, учинила је да дође до симболичког поистовећивања народа са својим монархом. Монарх је постао не само симбол власти и реда већ и симбол отаџбине. О томе Токвил каже: „Било је народа који су тако рећи оличили отаџбину и који су је гледали у владоцу. Они су дакле пренели на њега један део осећања, из којих се отацтвољубље састоји; они су се гордили његовим победама и поносили се његовом силом.“³⁾ Нема никакве сумње да је у том смеру деловала и највећи допринос дала строга централизација државне управе и административно јединство и једнообразност администрације удешене и скројене по истоветном обрасцу. Тиме се дошло до јединствене политичке форме која је превладала феудални партикуларизам и анархију и тиме неминовно код свих поданика стварала осећај заједништва и солидарности који лежи у основи рађања националног осећања и националне мисли. Државна централизација и јака централна власт, слично некадашњој римској владавини, створиле су и претпоставку за превазилажење племенског начела и узајамног племенског мешања и амалгамисања, што је неопходан услов настајања нације, јер је нација по својој суштини негација племенског начела и племенске затворености.

1) Делајл Бернс, *Политички идеали*, Градина, Ниш, 1993, стр. 9.

2) Роберто Лопез, *Рођење Европе*, Школска књига, Загреб, 1978, стр. 307, 308.

3) Алексис Де Токвил. *О демократији у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци-Титоград, 1990, стр. 86.

Делајл Бернс један је од теоретичара који почетак нације, њезину предисторију, везује за ренесансу. Ренесанса је дала један појам без кога настанак савремених нација не би био разумљив. „Национализам је – вели Бернс – произишао из ренесансне суверености спојене са револуционарним правима.“⁴⁾ А то ће значити да се нација и национализам појављују у тренутку када се идеја о независности државе спојила са правом становништва да бира свој властити облик владе, који највише одговара обичајима и традицији одређене групе, који тој групи дају засебан идентитет и национални карактер, што јој даје право да доноси своје властите законе и образује сопствену владу. Иако је ренесансна сувереност значила пре свега државну а не националну сувереност, у њој је садржан идеал који ће као своје гесло узети доцнији модерни национализам и прогласити га темељним начелом националне државе.

Идеја суверенитета, пре свега, значила је одбацивање средњовековне идеје о сизерену и становиште да су државе једнаке и истог ранга и да ниједна не може пристати на нижи статус у односу на неку другу. А то је значило одбацивање идеје јединства коју је наметнуо католички средњи век, што је водило супарништву између држава које је обележило савремену политичку историју и савремену политичку мисао. Ренесанса је разорила слику европског јединства и удаљила сваку представу јединства замишљеног на средњовековни начин – заснованог на једном суверену и једној држави. Тиме је обзнањено нешто што је фактички постојало још од раније, чињеница која се више није могла скривати, да је средњовековна *respublica christiana* завршила своје постојање, да је њен крах коначан и да су се на њеним развалинама оформиле нове независне полунационалне државе. Поставило се питање односа између тих нових држава и номиналног суверена Светог Римског Царства, конкретно римског папе.

Начело суверености представља наслеђе ренесансе које је поставило да живи у националној држави, док је национални интерес руководно начело у политици сваке националне државе.

Имајући у виду да је папство представљало највећу антинационалну силу, секуларизација европског друштва чини неопходну претпоставку за настанак европског национализма. У одсуству цркве, одлучујућу улогу је одиграла држава, подржана интелигенцијом и грађанством. То су биле нове снаге чија ће сарадња и сукоби са европским монарсима довести до укупног преврата и сло-

4) Делајл Бернс, исто, стр. 125.

ма старог поретка. Да би наступио преврат, било је неопходно да одређене културне концепције које су одређивале перспективу и владале духом људи изгубе своју моћ. Управо то је учинила ренесанса.

КУЛТУРА РЕНЕСАНСЕ

Размеђе између старог и новог века чини доба хуманизма и ренесансе чије је огњиште било Италија. Ренесансни период дели се на рану ренесансу (кватроћенто) која заузима петнаести век, доба средњег века, и касну ренесансу (ћинквећенто) која се протеже на шеснаести век, дакле раздобље новог века. Средњи век није прекинуо везу с културним тековинама старог века. Латински је био језик римске цркве. Она је познавала Аристотелову филозофију, користила се њоме, особито логиком, у одбрани хришћанских догмата. „Али, од класичне науке и филозофије узимао се у средњем веку само облик а не дух, јер је дух био пагански. Крајем средњег века усвојен је у култури и тај стари дух и под његовим утицајем створена је нова световна култура.“⁵⁾ Уметност је била сфера где је преображај био највидљивији. Тај преображај назван је ренесансом, а пренео се на науку и целокупну културу. Стари писци, грчки и римски, постали су предмет бављења не само свештенства, већ и световних лица. Световњаци су упознавали дух старих писаца, усвајали га и ширили. Држали су да је тај дух средство хуманизације људи, очовечења и оплемењивања, те су га у складу с тим и именовали као хуманизам. Настала је нова култура која је узела себи у задатак спајање хуманистичких идеја и духа хришћанства.⁶⁾

Ренесанса је на европском западу створила напрелине на средњовековној слици света, стварајући тако поглед и мисао о свету на сасвим другачијим основама од дотад познатих. Са ренесансом почиње у европском културном кругу и једно сасвим ново животно осећање непознато средњем веку, које се битно разликовало од официјелног становишта Римокатоличке цркве и њеног поимања света и живота. Док је схоластичка филозофија целокупно тежиште ставила у трансцендентност, а све оно што је било иманентно овоме свету, представљало је проблем нижеразредног

5) Васиљ Поповић, *Историја новог века: 1492–1815*, Српска књижевна задруга, Београд, 2016, стр. 31.

6) Исто, стр. 31, 32.

значаја, ренесанса буди интерес и истиче значај баш овог конкрет-ног света и подстиче занимање за оно што он нуди и може дати. Изузетно занимање изазива природа и њене тајне, према чијем откривању ренесансни човек показује и усмерава сав свој нагон за сазнањем. То није била обична радозналост, већ је то чињено с уверењем да ће у природи бити откривен и извор и животни смисао, како човека тако и укупног света и његових закона. Насупрот схоластичкој филозофији која је у човеку гледала носиоца и стедиште виших надличних духовних и моралних сила, ренесанса развија смисао за човека као таквог и за његову индивидуалност која представља вредност по себи. Како примећује Вил Дјурант, „хуманисти су опчинили ум Италије, скренули га са религије на филозофију, са небеса на земљу, и једној зачуђеној генерацији открили богатства паганске мисли и уметности. (...) Од сада ће за човечанство прави предмет проучавања бити човек, у својој потенцијалној снази и лепоти његовог тела, у свој радости и болу његових чула и осећања, у свој крхкој величини његовог разума; а све то је најобилније и најсавршеније приказано у књижевности и уметности античке Грчке и Рима. То је био хуманизам.“⁷⁾ Човекова личност јесте аутономна вредност, која је самостална и независна од било каквих надличних целина у које би морала бити уклопљена и којима би имала да дугује своје порекло и суштину.

Овакав приступ водио је неминовно кризи ауторитета изграђеног под окриљем папства и римокатоличке цркве. Ренесанса одбацује сваки ауторитет и хијерархију животних сила коју су сачиниле римска црква и њена теологија. Хијерархију на чијем челу стоји официјелна религија, а све друге животне и умне силе попут филозофије, науке, уметности, политике су јој подређене, ренесансна мисао одбацује и за све њих тражи самосталност и независност од свега оног што не припада њиховом аутономном подручју, а нарочито независност од религије.

МАКИЈАВЕЛИЈЕВО ПОЛИТИЧКО УЧЕЊЕ

Макијавели представља класичног мислиоца ренесансе у области политике. Као типичан ренесансни човек, који је свој корен имао у антици а не у хришћанству, он је у потпуности одан и усмерен ка природи. Његова етика по свему је била натуралистичка, је-

7) Вил Дјурант, *Ренесанса*, Војноиздавачки завод, Народна књига, Београд, 2004, стр. 78.

дини глас на који је обраћао пажњу и за који је имао слуша долазио је од природе. Храброст као највиша политичка врлина, поклон је мајке природе и она је човека који је поседује, који је њоме обдарен, уздизала изнад обичних смртника дајући му моћ и чинећи га способним за доношење ризичних политичких и ратничких одлука из којих настају државе, које свој постанак и животну снагу дугују етосу и врлини хероја који их створио. Он није могао замислити државу као надличну творевину која је надређена појединцима и чија је суштина од њих независна. Држава је за њега представљала еманацију херојског појединца и која је са том херојском личности у најтешњој могућој вези, са којом она настаје и чијим прекидом пада.

Макијавелијево дело, и након пет векова од свог настанка, не престаје бити предмет спорења и опречних тумачења, „од тога да је он био учитељ зла, па до тога да је био корифеј слободе“.⁸⁾ Макијавели је, због људске склоности да пре покуде нечије дело, него да га похвале, знао шта га чека. Нарочито јер се, како је сам казао, решио „кренути путем којим још нитко није кренуо и који ће ми можда зато проузрочити неугодност и тешкоћу, али би ми такођер могао донијети признање оних који на циљ овога мојег труда буду људски гледали“.⁹⁾

Макијавели је с пуним правом изрекао да је отворио нове путеве на неистраженим морима. Његова филозофија је искључиво политичка. Оно што њега занима јесу узроци успона и пропадања држава. „Ту нема метафизике, нема теологије, ни теизма ни атеизма, нема разматрања детерминизма или слободне воље; а сама етика је потиснута као подређена политици, готово као њено оруђе. Политику он разуме као узвишену уметност стварања, заузимања, заштите и јачања државе. Више га занимају државе него људски род.“¹⁰⁾ У погледу људи он је најдубљи антрополошки оптимиста. Државе и пропадају због људске порочности, јер су сви људи по природи, грамзиви, себични, лицемерни, окрутни покварени. А кад је то тако, једино што их може довести у ред и натерати да живе у складу с друштвеним редом јесу сила, превара и навика. Задатак је владоца да научи правилну примену ових средстава. У ту сврху

8) Коста Чавошки, *Макијавели*, Огрheus, Нови Сад, 2008, стр. 19.

9) Николо Макијавели, *Расправе о првој декади Тита Ливија*, I, 1, *Изабрано дјело*, Глобус, Загреб, 1985, стр. 153.

10) Вил Дјурант, исто, стр. 495.

он пише свог *Владаоца* чија логика полази од премисе, да се сви људи, у сваком тренутку, руководе искључиво личним интересом – њихово понашање мотивисано је једино користољубљем и страхом од казне.¹¹⁾ Људе покреће нужда, руководи себичност, сматра Макијавели. У њиховом понашању нема никаквог алтруизма. У његово време оваква хипотеза наишла је на жестоко оспоравање, али је временом на Западу постала опште прихваћена и формулисана као „теорија рационалног избора“, уз образложење да приватна себичност у коначном доприноси јавном добру.¹²⁾

Макијавели се не може разумети само на основу *Владаоца*. Његово дело, због несистематичности, и иначе је тешко разумљиво, ако се узме и парцијално, поготову. Примера ради, за разлику од његових *Расправа*, у *Владаоцу* нема ни помена о разлици између краљева и тирана. Штавише, личности које се у *Расправама* називају тиранима, у *Владаоцу* се наводе као владари, а од речи тиранин у овом делу нема ни помена.¹³⁾ У *Расправама* он систематски излаже слабости тираније и демократије, које воде разуданости, а истиче предности републике као узорне мешовите владе. У *Владаоцу* се све то оставља по страни и заузима у потпуности вредносно неутралан став. Савети које даје понуђени су и краљевима и тиранима, свима који би се њима могли корисно послужити.

Наука коју је изложио Макијавели није створила нови етос. Он је створен и раније. Створила га је светска трговина чији се центар налазио у градовима попут његове родне Фиренце. Трговина, ако се то може звати трговином, са земљама преко Средоземног мора донела је у италијанске градове велико богатство на бази искоришћавања великих разлика „у степену и карактеру економског развитка различитих народа и земаља. Тако су европски трговци преко базена Средоземног мора искоришћавали дубоку разлику у социјално-културном развоју Европе и земаља Истока...“¹⁴⁾ Околности богаћења и голе пљачке коју је омогућила наведена разлика, тражили су један сасвим другачији поглед на свет, у којем неће бити никаквог правдања за човека, већ се тражи оправдање њега као таквог, његових интереса, па и насиља које он чини. У формули „циљ оправдава средство“, пронађено је оправдање за свако

11) Питер Турчин, *Рат и Мир и Рат*, Порта Либрис, Београд, 2006, стр. 110.

12) Исто, стр. 110-112.

13) Коста Чавошки, исто, стр. 192.

14) Г. Ф. Александров, *Историја филозофије*, Култура, Загреб, 1947, том 2, стр. 7.

могуће насиље. Треба напоменути да ову формулу, овако изричито казану, код Макијавелија нећемо наћи, али она из њега произилази. Који је то циљ који Макијавели ставља испред себе? Уједињена и од странаца слободна Италија, идеал је који је он ставио испред себе и био му спреман служити по цену своје душе.

Политичке прилике у Италији одређивале су дух народа, а патриотски бунт испољавали су његови најплеменитији карактери. Да је целокупност Италије највиши политички циљ којем треба тражити налазимо већ код Дантеа и Петрарке.¹⁵⁾ Тај дух проговорио је и из Макијавелија, поготову што је та расцепканост онемогућила супротстављање страним завојевачима, чему је био сведок. Услед двовековног раздора, Италија је толико ослабила, морално растројена и политички подељена да је Макијавели једини спас видео у јакој личности, немилосрдном диктатору „који неће дозволити да савест од њега направи кукавицу, већ онај који ће ударити гвозденом руком, дозволивши да његов велики циљ оправда сва средства“.¹⁶⁾

Макијавели је имао двадесет пет година када је француски краљ Шарл VIII, 1494. године прешао Алпе и са француском војском прегазио Италију. Био је довољно стар да памти Италију из доба када је нису газили странци, а поживеће довољно дуго да осети како је живети у земљи која је постала арена за „искушавање снага разних прекоалпских и прекоморских сила, које су награду и симбол својих наизменичних победа налазиле у отимању, једне од других, независности некада слободних италијанских градова-држава. Ово деловање неиталијанских сила у Италији представљало је изазов са којим је генерација Макијавелија имала да се суочи и искуство са којим је морала да живи; то искуство било је утолико теже за Италијане те генерације јер она а и њени преци нису до тада готово читава два и по века доживели ништа слично.“¹⁷⁾

Нужда, којој је Макијавели посветио дужну пажњу, видећи у њој колевку сваке врлине, одредила му је редослед страхова. Живот у ропству пакао је на земљи, због чега он бацаује страх од пакла на оном свету. Страх од пакла узмакао је пред страхом од ропства. Важно је задобити царство земаљско, а којим путем ће се

15) Јакоб Буркхарт, *Култура ренесансе у Италији*, Просвјета, Загреб, 1997, стр. 99.

16) Вил Дјурант, исто, стр. 499.

17) Арнолд Тојнби, *Проучавање историје*, Службени лист СРЈ – ЦИД, Београд: Подгорица, 2002, стр. 201, 202.

то постићи, за Макијавелија, мање је важно. Победа над непријатељем, ма којим средствима и начином била остварена, сматрао је, никога није осрамотила. Ко год има у срцу патриотског жара, поготову у тренуцима кад гледа своју отаџбину понижену, Макијавелијево учење постаје му разумљиво.

Макијавелијево враћање антици значило је напуштање сфере хришћанског морала, јер су античка политика и хришћански морал неспојиви. Основна морална идеја античке политике налаже да је држава највише добро, а дужности према држави најпрече и најсветије. Служба држави највиша је морална мисија која се да замислити: бити добар грађанин и добар патриот равна се са моралним савршенством. У службу државе стављена је и античка религија.¹⁸⁾ Богови су се узимали као заштитници једног народа, штите га у сукобу са свим другим народима, ишли му на руку својим саветима даваним у виду пророштва, благосиљали му победе и примали жртве од ратног плена. Антички богови имали су национални карактер, те нису могли од човека захтевати ништа што се не би слагало са добром његове отаџбине. „пошто је религија била искључиво национална, њене дужности нису могле долазити у сукоб с дужностима политичким“.¹⁹⁾

Према цркви Макијавели је показивао став који је у себи садржао спољашње поштовање и нескривену унутрашњу иронију. У својим *Разматрањима о Титу Ливију* изнео је многе замерке али и отворене оптужбе, замерајући хришћанству да је учинило човека слабим и понизним. У античком политичком животу он је гледао узор и политички идеал, ватрено истичући и хвалећи политичког човека старог римског доба као оличење великог духа у којем су биле обједињене снага воље и тела, у чему је он налазио бит античког политичког хероизма и етоса из кога је извирало римско начело. Он није религију у потпуности одбацио и прогласио за безвредну. Напротив, он истиче да религија, закони и војска чине три стуба на којима почива држава. „Јер, нема већег знака пропадања неке земље него што је занемаривање божанског култа“.²⁰⁾ Морално пропадање, услед опадања религиозности, неминовно води ка политичкој пропасти. „Јер, гдје нема страха божјег ту владавина мора или пропасти, или ваља да је подржава страх од владара који

18) Слободан Јовановић, Макијавели, Геца Кон, Београд, 1907, стр. 30.

19) Исто, стр. 31.

20) Николо Макијавели, *Исто*, стр. 175, 176.

надокнађује недостатак религије²¹⁾. Макијавелијева критика религије мање се односила на сам хришћански морал него што се тицала интерпретације тог морала, боље рећи – интерпретатора. Како је он видео тог интерпретатора, оличеног у римској цркви, говори његово запажање да не треба бољег показатеља какво је стање у њој „него кад се види како су народи који су најближи римској цркви, глави наше вјере, најмање религиозни. А тко помисли на њезине темеље, и види колико се од њих разликује садашње стање, зацијело ће сматрати да се приближила пропаст или бич Божији“²²⁾. Римској цркви и њеном свештенству, сматрао је Макијавели, Италијани дугују што су „постали безвјерци и зли“, али и још нешто, од тога горе, што је узрок њихове пропасти: „То је да је црква ову нашу земљу држала и да је држи у неслози“²³⁾.

Мерено данашњим мерилима, могло би се комотно рећи да је место религије код Макијавелија изузетно истакнуто. Да је његово дело написано данас, он би понео епитет клерикалца. Међутим, у оно време то је представљало невероватан пад и срозавање њеног значаја. Од најважније животне силе која је свима и у свему надређена па и држави, она постаје средством и слушкињом политике. Политика се ослобађа сваке обавезе према религији у смислу управљања према налозима које она диктира, него се однос према религији заузима и руководи потребама политике и политичких разлога. Религија је потребна и оправдана јер је политички корисна и употребљива као политичко средство за достизање политичких циљева.

Макијавелијева политичка филозофија значила је радикалну негацију средњовековног схватања по коме сфера државе и политике нису имале никакву засебну вредност, те су морале бити подређене вредностима које су долазиле из религиозног етоса који је креирала, тумачила и чије је поштовање контролисала римска црква. Макијавели је дао филозофску теорију којом је откривена политика као аутономно подручје људског деловања, подручје које има своју посебну логику, посебну методу и сопствени етос. Макијавели је хришћански морал оставио сфери приватног живота, док се у политици ваља руководити државним разлогом. Тиме је дошао до идеје о два морала који важе одвојено: морал хришћан-

21) Исто, стр. 175.

22) Исто, стр. 176.

23) Исто, стр. 177.

ски, којим се људи имају руководити у приватном животу, и морал политички, којим се човек руководи кад ради за државу. У приватном животу човек се не сме руководити једино сопственим интересима, већ мора водити рачуна и о интересима других. У јавном животу постоји само интерес своје државе. Сажетак Макијавелијевог учења у овој ствари, Слободан Јовановић је сажео у следећем: „религиозне дужности могу бити најпрече само у границама приватног живота. Чим се пређе у област јавног живота, религиозне дужности уступају испред политичких дужности; држава се ту јавља као највише добро човеково, нешто чему човек треба да служи макар и на супрот своје савести, макар и на супрот своме Богу...”²⁴⁾

Јасно је да се Макијавелијева наука није могла примити у ондашњим друштвеним околностима. Схватања која су владала у оквиру европског културног круга и свест европског човека још увек су били под великим утицајем црквеног учења, а и сама римска црква имала је изузетну друштвену моћ и утицај и на државе и на људску свест. Упркос свему томе, идеје које је посејао Макијавели нису остале без учинка. Након њега ствари више нису могле остати на истом месту. Сфера политике је откривена као аутономна, а Макијавели је постао весник једног новог времена и антиципатор једног сасвим новог мишљења о односу између цркве и државе, религије и политике.

Он је родоначелник једног новог погледа на свет, погледа који не полази од дужности које је човеку дала религија а чији конкретни садржај представља послушност цркви. Макијавели одбацује такве дужности и окреће се државном разлогу, који се, данашњом терминологијом, комотно може превести као национални интерес. Интерес државе је оно што чини бит политике, а не морал. И пред тим интересом сваки морални обзир мора устукнути. Са Макијавелијем је започела једна нова визија света политике и државе, визија која је политичку корист промовисала као принцип деловања. На том принципу он је фундирао и саму државу.

Макијавели, као ретко који политички мислилац, знао је вредност закона и није превидео њихов у улогу и значај. Он је уверљиво доказао да законе треба поштовати не само из моралних него и из реалполитичких разлога.²⁵⁾ Али, исто тако, није имао илузија о њиховој свемоћи. Творачку силу историје, која ствара и разврће

24) Слободан Јовановић, исто, стр. 33, 34.

25) Коста Чавошки, исто, стр. 215.

државе, скупља и разгони народе, он је видео на другом месту. Држава, или како би рекао Макијавели, владавина, да би била стабилна мора имати чврсте темеље. А он их, поред закона, проналази у доброј војсци: „Главни темељ свих владавина, тако старих или мешовитих, јесу – вели Макијавели – добри закони и добра војска.“²⁶⁾ Нема никакве сумње да он у овом односу даје примат војсци јер „не може бити добрих закона где нема добре војске, а где су добре војске, треба да има и добрих закона, ја ћу – каже Макијавели – оставити расправу о законима, па ћу говорити о војсци“.²⁷⁾ Победити се може само са својом војском, својим напором и жртвама. „То је и разлог што ће мудар владалац увек избегавати такве војске и служити се својом. Он ће пре хтети да изгуби са својом него да победи са туђом, сматрајући да није права она победа која се задобија туђом војском.“²⁸⁾ Касније историјско искуство јасно ће показати да је војска сабрана од властитог народа представљала пут ка националној држави.

БОДЕНОВО УЧЕЊЕ О ДРЖАВНОЈ СУВЕРЕНОСТИ

Откриће суверености везано је за француског мислиоца Жан Бодена. Он не само да је открио овај феномен већ га је учинио и битним својством државе, којег уколико нема о држави у правом смислу се не може ни говорити, јер сувереност је оно што је разликује од других друштвених и политичких творевина. Боден каже: „Држава је правно оријентисана владавина над многим домаћинствима и оним што им је заједничко, са сувереном влашћу“.²⁹⁾ Оно што је овде важно јесте атрибут правна који се веже уз владавину. И то је оно што државу разликује од разбојничке банде.³⁰⁾ То значи да је Боден прихватио августиновску концепцију државе, по којој се она једино по праведности разликује од разбојничког удружења.

Августиновски критеријум од кога Боден полази говори да је средњевековна свест још увек јако присутна и да су њена упоришта у културном животу тог времена и дање снажна. Због тога се Макијавелијева концепција политике није могла примити у

26) Николо Макијавели, *Владалац*, Рад, Београд, 1982, стр. 46.

27) Исто, стр. 46.

28) Исто, стр. 51.

29) Према: Хаген Шулце, *Држава и нација у европској историји*, Филип Вишњић, Београд, 2002, стр. 46.

30) Коста Чавошки, *Увод у право*, Драганић, Београд, 1999, стр. 140, 141.

својој екстремној варијанти, али се више није могла ни заобићи ни игнорисати. Нове и старе вредности ушле су у колизију. Ваљало се суочити с овом новом ситуацијом и видети да ли је ствар дошла у отворен однос или–или, где би чисто политичка логика и чисто политички етос требало да однесу потпуну победу и загосподаре људским мишљењем и деловањем, или је пак могуће да неке од старих вредности и истина могу опстати и бити задржане упркос свој провали макијавелизма. Требало је опробати могу ли се те вредности ипак некако међу собом помирити и синтетизовати, или барем покушати пронаћи некакав компромис, ако је он могућ. Управо из те духовне ситуације треба посматрати учење Жана Бодена, како би се могла схватити његова концепција државе.

Макијавели је био чист политичар и политика је једино што њега занима и чему је све подређено, а односи се на повећање државне моћи; тој вредности све се подређује и служи укључујући право и религију. Макијавелијев човек је чисти *homo politicus*, који не види ништа друго осим политике и моћи, за друге сфере он је потпуно слеп, религиозни и етички жар њему су страни, политички интерес је све. Жан Боден је био и политичар, али не само политичар, он је био и теолог и правник. Као правник он признаје аутономију политичке сфере, али је далеко од сваке једностраности, те као теолог и правник није могао пристати да религија и право буду потпуно потчињени политици и у њеној служби. Главна разлика између Макијавелија и Бодена састоји се у томе што је Макијавели бит државе видео у идеји моћи, а Боден у идеји права. То подразумева везивање државне воље уз божанске законе и природно право и то у смислу природног права како су га у античка времена схватили стоици и представили као низ захтева произишлих из космичког ума. Боден намеће државној вољи сва она ограничења која је античка филозофија постулирала као чињенице људске етичке свести, а хришћанство схватило и назначило као објаву божанске воље. Та божанска воља и природно право јесу нешто што није у власти владоца и што он не може мењати, већ су то императиви којима се мора покорити и прихватити их као оквир свога деловања. Ти закони су вечни и непромењиви и за владоца обавезни. Он је само властан да у складу са потребама и приликама бира начин како ће ове вечне законе учинити писаним и позитивним. Само у том смислу Боденов суверен је господар закона, а у суштини он је само слуга и спроводилац права које му је надређено. Сувереност дакле није гола сила, већ истовремено и законита власт.

Оно што је код Бодена поковање божанском и природном праву, није и поковање институцији која полаже право да буде тумач и судија у његовој примени и ту он чини концесију новим струјањима и новом времену и новој повесној стварности у којој се појављују обриси суверених националних држава. Другим речима, Боден се супротставља црквеном туторству над државом. Држава је, по Бодену, организам који има своје самостално порекло и која своје исходиште налази у самој себи и своје обавезе сама себи намеће. Боден гледа државу као заједницу више породица изнад којих се уздиже највиша власт или *summa potestas*. Битно својство којим се ова власт одликује јесте сувереност, а то значи власт која у односу с поданицима није везана законима. У земаљским стварима, на патримонијалан начин, владар располаже државом као својим власништвом, на начин којим то чини *pater familias* у породици.³¹⁾

У духу тог начела он је извео своју концепцију суверености. Он сувереност схвата као највишу моћ везану уз једно омеђено географско подручје, та моћ није зависна ни једне друге моћи, она је трајна, није ни од кога пренета него је аутономна по своје пореклу и није везана законима него их сама ствара.³²⁾ Ту неvezаност законима треба условно схватити: кад се говори о неvezаности законима, он ту мисли само на обичне законе, али не и на ону врсту закона која једну суверену државу чине правном државом и које она мора поштовати да би била држава. То су основни закони који су садржани у божанским или природним законима или пак у стародревним обичајима који постоје од старине и који су старином освештани, тако да се не могу сматрати обичним људским законима.³³⁾

Сувереност која припада држави, Боден је усредредио у личности владоаца. „Сувереност државе – примећује Делајл Бернс – лако постаје готово неосетном променом термина сувереност владоаца.“³⁴⁾ Сва власт припада њему, он је оличење државе. О некаквој суверености народа не може се говорити, ни у наговештају. Боден један од првих теоретичара апсолутизма и централизма. Прилике у којима је живео и актуелни тренутак Француске његовог доба окренуо га је да лек потражи у овом решењу – поставци

31) Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Завод за уџбенике: Службени гласник, Београд, 2007, стр. 257.

32) Коста Чавошки, исто, стр. 141.

33) Хаген Шулице, исто.

34) Делајл Бернс, исто, стр. 97.

„да је једна апсолутна надмоћна централна власт боља основа цивилизованог живота“.³⁵⁾ Примећено је да је претпоставку Жану Бодену за формулацију начела суверености монархијске власти дао његов савременик Калвин који описује Бога као сувереног краља који располаже целокупном влашћу и стоји изнад свих закона.³⁶⁾

Када је током XVI века прело црквено јединство, уследили верско-конфесионални ратови, услед чега је разорено и политичко јединство, група правника која се називала *politiques* захтевала је државу као више, неутрално јединство којим би се зауставили братоубилачки ратови религијских странака.³⁷⁾ Боден је био један од ових „политичара“ који су сматрали да се постојећи немири и крвави грађански и верски сукоби могу превазићи једино јаким централном влашћу која би била оличена у монарху, који мора имати слободне руке и који ником неће полагати рачуне, ни код куће ни на страни. Њега не смеју обавезивати ни сопствени закони и он је слободан да их крши кад то захтевају разлози државне нужде.

Боден је дао апсолутистичку теорију суверенитета, по којој суверенитет апсолутна и перманентна власт државе, која није законом ограничена, а сам суверен – који стоји испод природних и Божјих закона, које не може укинути, јесте *leppus solutus* – неко ко влада по сопственом нахођењу, односећи се према држави као сопственом власништву.³⁸⁾ Тиме Боден усваја начело државног разлога и дозвољава владару да се не обазире на етичке норме и не води рачуна о разлозима морала или части уколико то захтева државни интерес. Опет на другом месту он захтева од владара да се мора дословно држати уговора и дате речи и да не чини ништа од онога што је недостојно и против части. Овде се у ствари види немогућност онога што је била и основна намера, а то је да се премости јаз између макијавелизма и природног права и да, упркос свему, тешко може бити и компромиса, поготову синтезе.

35) Исто.

36) Љубомир Тадић, *Филозофија права*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 62, 63.

37) Карл Шмит, *Појам политичког – норма и одлука*, Карл Шмит и његови критичари, Филип Вишњић, Београд, 2001, стр. 7.

38) Тадић, исто.

ЛИТЕРАТУРА

- Г. Ф. Александров, *Историја филозофије*, Култура, Загреб, 1947.
- Делајл Бернс, *Политички идеали*, Градина, Ниш, 1993.
- Јакоб Буркхарт, *Култура ренесансе у Италији*, Просвјета, Загреб, 1997.
- Вил Дјурант, *Ренесанса*, Војноиздавачки завод: Народна књига, Београд, 2004.
- Слободан Јовановић, *Макијавели*, Геца Кон, Београд, 1907.
- Роберто Лопез, *Рођење Европе*, Школска књига, Загреб, 1978.
- Николо Макијавели, *Расправе о првој декади Тита Ливија*, I, 1, *Изабрано дјело*, Глобус, Загреб, 1985.
- Николо Макијавели, *Владалац*, Рад, Београд, 1982.
- Васиљ Поповић, *Историја новог века: 1492–1815*, Српска књижевна задруга, Београд, 2016.
- Љубомир Тадић, *Филозофија права*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2006.
- Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Завод за уџбенике: Службени гласник, Београд, 2007.
- Алексис Де Токвил. *О демократији у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци-Титоград, 1990.
- Арнолд Тојнби, *Проучавање историје*, Службени лист СРЈ – ЦИД, Београд, Подгорица, 2002.
- Питер Турчин, *Рат и Мир и Рат*, Порта Либрис, Београд, 2006.
- Коста Чавошки, *Макијавели*, Orpheus, Нови Сад, 2008.
- Коста Чавошки, *Увод у право*, Драганић, Београд, 1999.
- Карл Шмит, *Појам политичког – Норма и одлука*, *Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд, 2001.
- Хаген Шулце, *Држава и нација у европској историји*, Филип Вишњић, Београд, 2002.

Djuro Bodrozić

RENAISSANCE THOUGHT ABOUT THE STATE, A CONTRIBUTION TO THE UNDERSTANDING OF THE HISTORY OF NATIONAL IDEAL

Resume

Renaissance represents a split between the old and the new centre, and it meant the return of antiquity in a

complete'y new way. The Middle Ages did not disconnect with the cultural heritage antiquity. Latin was the language of the Roman church. She knew Aristotel's philosophu, she used it, especialu the logic behind the defense of Christian dogmas. From classical science and philosophu, forms and not spirit were adopted because it was pagan. The Renaissance has embarked on another way bu adopting that old spirit, creating under its intence a new world of culture.

The new political spirit is also inspired bu political renaissance, whose main representative, Nikolo Machiavelli. Machiavelli's political philosophu represents a radical negation of the medieval understanding that the spheres of state and politicshad bi particular value and had to be subordinated to the values that came from the religious ethos that creatiallreall interpreted and whose respects was controlled bu the Roman Church. Machiavelli gave a philosophical theory that revealed politics as an autohonous area of human activitu that has its own logic and methodos of action.

The Renaissance gave a nation without wich the emergence of modern nations would not be understandable – the nation of sovereignty. Renaissance sovereignty coupled with revolutionaru rights will became the backbone of the ideology of nationalism in Europe.

Key words: Renaissance, humanism, sovereignty, state, state reason, national interest, politics, religion.

Ана Нешић

Универзитет у Новом Саду

Жолт Лазар

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

ПОЛИТИЧКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА ИЛИ ПОЛИТИЧКИ МАРКЕТИНГ?

Сажетак

Политичка социјализација чини саставни део социјализације сваког појединца, јер је заснована на усвајању одређених политичких вредности и ставова којима се обликује политичко понашање. Промене у технолошким приступима политичкој социјализацији допринеле су промени и принципа социјализације, усмеравајући их ка бржим, ефектнијим, али и краће усвојеним критеријумима, који су углавном усмерени на тренутне ефекте одређеног политичког понашања. Уколико се овај тренд утицаја савремених технологија у политици настави, као што се очекује, процес политичке социјализације ће се у великој мери још више променити и усмерити на маркетиншке активности. У раду се анализирају приступи политичкој социјализацији, кроз усвајање вредности и кроз маркетиншке активности, као и ефекти који се јављају као последица њиховог деловања.

Кључне речи: политичка социјализација, политички маркетинг, вредности, друштво.

1. УВОД

Политичка уверења и ставови обликују се под утицајем различитих фактора у процесу политичке социјализације, затим у препознатљивом друштвено-историјском наслеђу, али и утицајем дневно-политичких процеса који се тренутно дешавају. Од кључног значаја у процесу социјализације су друштвене, колективне и индивидуалне вредности. Како вредности чине основу политичког понашања, за њихово формирање су најзначајније породица, школа и непосредно друштвено окружење у којем се стичу ставови који одређују политичко понашање. Процес политичке социјализације је у суштини део процеса социјалног учења који се одвија током целог живота. У литератури се разликују два приступа анализе политичке социјализације: шири, макро приступ и ужи, такозвани микро приступ. Према ширем приступу политичка социјализација подразумева све начине политичког учења и то свих норматива који су значајни за политику. Ужи приступ дефинисања политичке социјализације подразумева објашњење социјализације као усвајање политичких ставова и вредности који су релевантни за функционисање и стабилност постојећег политичког система. Трагајући за одговором о дужини трајања друштвених вредности, у раздобљу од шест месеци, Ван Ланж и Семин-Гусенс¹⁾ су утврдили да је 75% њихових учесника у истраживању имало стабилне друштвене вредносне оријентације у мереном временском периоду. Отворено је питање да ли се политичка опредељења и вредности везани за њих мењају брже и брже прилагођавају утилитарним потребама.

Последице политичке социјализације на функционисање политичког система могуће је сагледати кроз три различита приступа која су настала у оквирима савремених политичких теорија: функционалистичко-структуралистичког, бихејвиористичког и утицаја заснованог на теорији одржања.

1. Функционалистичко-структуралистички приступ истражује политичку социјализацију као суштински предуслов стабилности политичког система,

1) Paul A. M. Van Lange and Astrid Semin-Goossens, "The Boundaries of Reciprocal Cooperation", *European Journal of Social Psychology*, John Wiley & Sons, Ltd., European Distribution Centre, 28/1998, pp. 847-854.

2. Бихејвиористички приступ сагледава политичку социјализацију кроз њене ефекте у политичком понашању, пре свега у политичкој партиципацији, партијским опредељењима и активностима које подржавају таква опредељења,

3. Теорија одржања приступа анализи политичке социјализације као процесу који доприноси адаптацији одређеној политичкој култури, како би се систем даље одржавао и учвршћивао. Разликујући вертикалну и хоризонталну стабилност, присталице овог приступа наглашавају чиниоце одржавања система и његове основне задатке у обезбеђивању пожељног политичког понашања и одржавања политичке културе²⁾.

2. ТЕОРИЈСКА ОДРЕЂЕЊА ПОЛИТИЧКЕ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Политичка социјализација представља континуирано развојни и кумулативно развојни процес којим се обликују и преносе политички ставови, а одржавају се различитим механизмима у друштву. Вујчић разликује психолошки приступ политичкој социјализацији од дидактичко-методичког приступа. Психолошки приступ усмерен је на објашњење стицања политичке културе кроз индивидуалне процесе учења, а дидактичко-методички приступ је заснован на интеракцијском односу социјалне средине и процесима учења појединца у тој средини³⁾. Један од најзначајнијих истраживача политичке културе, Алмонд сматра да је политичка социјализација процес којим се појединци укључују у политичку културу и стварају систем оријентација ка кључним политичким објектима⁴⁾. Гринштајн (Greenstein) дефинише политичку социјализацију као комплекс социјалног учења који подразумева формално и неформално учење, планирано и непланирано учење, као и сва учења која нису директно везана за политику, а могу да утичу на политичко понашање појединца⁵⁾. Гринштајнов модел политичке социјали-

2) Jack Dennis, "Major Problems of Political Socialization Research", *Midwest Journal of Political Science*, Sage Publishing, Thousand Oaks, CA, 12/1968, pp. 85-114.

3) Vladimir Vujčić, *Politička kultura i politička socijalizacija*, Alinea, Zagreb, 1993.

4) Gabriel Almond, "The Political System and Comparative Politics: The Contribution of David Easton", In: *Contemporary Political Theory* (Editor: Monroe, K. R.), University of California Press L.A., 1997, pp. 219-231.

5) Fred Greenstein, "Can Personality and Politics Be Studied Systematically?", *Political Psychology*, International Society of Political Psychology (ISPP), Columbus, NC, 1992/13, pp. 105-128.

зације заснован је на одговорима на следећа питања: ко је тај који учи, шта учи, од кога учи, под којим условима се учење одвија и какви су његови ефекти? Досон (Dawson) и сарадници објашњавају политичку социјализацију углавном са психолошког аспекта процесом социјалног учења. Процеси социјалног учења могу бити директни и индиректни. Директни процеси социјализације у политичкој сфери се односе на експлицитно стицање политичког искуства и стицање политичког знања. Основни облици директне политичке социјализације су: имитација, антиципаторна социјализација, политичко образовање и политичко искуство. Индиректни облици политичке социјализације утичу на стицање ставова, уверења, начина реаговања као и њихово преношење у политичка понашања. Као индиректне облике политичке социјализације аутори сматрају трансфер интерперсоналних односа, учење по аналогiji и генерализацију⁶⁾.

Политичка социјализација посматрана је најчешће кроз моделе социјализације који су је најближе објашњавали. Хес (Hess) и Торни (Torney) разликују четири модела политичке социјализације као својеврсног процеса стицања, одржавања и мењања политичких ставова:

- акумулацијски модел,
- модел трансфера интерперсоналних односа,
- модел идентификације,
- когнитивно-развијни модел⁷⁾.

Акумулацијски модел полази од претпоставке да политичко понашање настаје акумулацијом знања, искуства и понашања у процесу политичке социјализације и усмерен је на анализу повезаности знања са увидом у политичке процесе. Модел трансфера интерперсоналних односа полази од претпоставке да научени модели интерперсоналних релација из породице и окружења утичу на односе са политичким ауторитетима, као и да се преносе на политичке комуникације. Модел идентификације заснован је на учењу по моделу кроз процесе имитације и идентификације, који се једноставно преносе у политички контекст и одређују политичко понашање и најближе може да објасни страначки идентитет и изборе

6) Richard E. Dawson and Kenneth Previtt, *Political socialization*, Little Brown, Boston, 1977.

7) Robert D. Hess and Judith V. Torney, *The Development of Political Attitudes in Children*, Aldine Press, Chicago, 1967.

политичких кандидата. Когнитивно-развојни модел подразумева да је процес политичке социјализације у функцији развоја когнитивних способности особе и да се исходи социјализације мењају са узрастом и искуством. Овај модел је најјаснији у објашњењу процеса разумевања политичких процеса, као и улози сукоба, интереса или избора.

Могуће је сагледати политичку социјализацију и кроз анализу одговора на питања која је Денис (Dennis) поставио још половином прошлог века: које су консеквенце политичке социјализације, који су садржаји, фазе у политичкој социјализацији, значајни културни аспекти политичке социјализације, како настају подгрупе и које су њихове разлике, како се одвија сам процес политичког учења, под којим факторима утицаја, који ефекти социјализације се препознају на појединцима, а који на одређеним групама људи. Одговори на његова сувисла питања нису дати, а и ако јесу, питање је да ли и данас важе. Иако су развијени бројни приступи објашњењу политичке социјализације са циљем прецизнијег сагледавања сложеног процеса којег, због своје комплексности, није је могуће једноставно објаснити^{8) 9)}. Променама у друштвеним односима, али и променама у технологији, процес политичке социјализације се значајно мења.

2.1. Политичка социјализација заснована на вредностима

Социјализација уопште, па и политичка социјализација, своје успостављање и одржавање заснива на вредностима. Друштвене вредности дефинишу се и као имплицитни и експлицитни садржај пожељних норми, карактеристичних за појединца, друштвене групе и заједницу. Као релативно стабилне, опште и хијерархијски организоване форме, друштвене вредности у највећој мери одређују карактер друштва, деловања институција и утичу на социјализацију личности. Вредности имају когнитивну, афективну и бихејвиоралну компоненту, јер појединац когнитивно зна исправан начин понашања или крајњег циља којем тежи, има јасну емоцију везану за свој став и спроводи га у понашању. Функције вредности су усмерене ка постављању стандарда за пожељне и непожељне

8) Aaron Wildavsky, "Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Preference Formation", *The American Political Science Review*, Cambridge University Press, New York, 81/1987, pp. 3-22.

9) Daniel J. Elazar, *American Federalism: A View from the States*, Harper and Row, New York, 1984.

циљеве у људском понашању¹⁰). Помоћу система вредности успостављају се стандарди понашања, мотивише нека акција, даје оквир за решавање конфликта и доношење одлука. Поред осталих сфера живота, вредности и вредносне оријентације обликују и сферу политике. Рана истраживања у политици посматрала су углавном индивидуалне разлике у склоностима, ставовима и мотивима бирача и политичких вођа. Најзначајнија истраживања појединих вредности у политичком понашању су истраживања конзервативизма¹¹), догматизма и моћи¹²). Основна поставка теорија модернизације је да је друштвено-економски развитак повезан с кохерентним и, донекле, предвидивим променама у култури као и у политичком животу¹³). Полазећи од позиција културолошке перспективе Инглехарт у својим истраживањима полази од претпоставке да социоекономски развој има тенденцију усмеравања развоја појединог друштва, али да су од великог значаја за развој и друштвено-вредносна одређења. Димензије вредности које се издвајају у Инглехартовом истраживању су традиционалне насупрот секуларно-рационалним вредностима. Традиционалне вредности чине поштовање ауторитета – религијског, националног и породичног. Аутори сматрају је са растом индикатора људског развоја у неком друштву, реално очекивати да вредносне оријентације, које су прилагодљиве развоју, такође расту. Инглехарт (Inglehart) сматра да од 1970. до 1985., постоји тренд пораста поларизације на основу материјалистичких и постматеријалистичких вредности и он ову промену дефинише као промену од класне ка вредносној политичкој поларизацији¹⁴). Инглехарт говори о промени вредности која у западним друштвима настаје као последица њиховог уласка у постиндустријску фазу развоја. Реч је о томе да грађани све више дају предност постматеријалистичким вредностима у односу на традиционалне, материјалистичке. Постматеријалистичке вредности односе се на читав спектар питања која настају

10) Ronald Inglehart and Wayne E. Baker, "Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values", *American Sociological Review*, Thousand Oaks, CA, 2000/65, pp. 19-51.

11) Herbert McCloskey, "Conservatism and personality", *American Political Science Review*, Cambridge University Press, New York, 52/1958, pp. 27-45.

12) Milton Rokeach, *The open and closed mind: Investigations into the nature of belief systems and personality systems*, Basic Books, New York, 1960.

13) Lucian Pye and Sidney Verba, *Political Culture and Political Development*, University Press, Princeton, 1965.

14) Ronald Inglehart, "Globalization and Postmodern Values", *The Washington Quarterly*, Elliott School of International Affairs, Washington, DC 23/2000, pp. 215-228.

као последица задовољења основних потреба и појаве слободног политичког простора за нова питања, као што су квалитет живота, родна равноправност, антинуклеарне иницијативе, разоружање, солидарност, здравствено осигурање, интерперсонално поверење, образовање и еколошка питања, толеранцију маргиналних група и субјективно благостање¹⁵⁾. У класичне материјалистичке вредности спадају економска и политичка стабилност и физичка безбедност појединца. Ова вредносна промена ка доминацији постматеријалистичких вредности је постепена, али константна. Промена од материјалистичких ка постматеријалистичким вредностима укључује већу когнитивну мобилизацију и повећање радних резултата¹⁶⁾. За разлику од индустријског друштва, у постиндустријском друштву долази до промене у степену развоја индивидуалне аутономије, индустријска фаза модернизације доноси са собом секуларизацију ауторитета, док постиндустријска фаза доводи до еманципације од ауторитета¹⁷⁾.

Истраживање Барнеа и Шварца¹⁸⁾ показује да се политички релевантне димензије разликују у различитим земљама, па је од кључног значаја имати у виду специфичности политичког контекста. На пример, резултати истраживања у Шведској на 783 студента друштвених факултета, припадника различитих политичких странака, које се бавило анализом ставова везаних за политичко-економски конзервативизам, казнену политику, друштвену неједнакост, милитаризам, прозападну оријентацију, расизам, ксенофобију и религиозност, показали су да је заједничка вредност за све испитанике постојање политичко-економског конзервативизма, а да се избор осталих вредности разликује у односу на политичке странке¹⁹⁾.

15) Ronald Inglehart and Christian Welzel, "Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy", *Perspectives on Politics* 8/2010, Cambridge University Press, New York, pp. 551-567.

16) Max Kaase and Alan Marsh, "Political Action. A Theoretical Perspective", In: *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies* (Editors: Barnes, S., Kaase, M. et al.), Sage, London, 1979.

17) Ronald Inglehart and Christian Welzel, *Modernizacija, kulturna promjena i demokracija*, Politička kultura, Zagreb, 2007.

18) Marina Barnea and Shalom H. Schwartz, "Values and voting", *Political Psychology*, International Society of Political Psychology 19/1995, pp. 17-37.

19) Jim Sidanius, "Social Attitudes and Political Party Preference among Swedish Youth", *Scandinavian Political Studies*, Nordic Political Science Association, 10/1987, pp.111-134.

Анализирајући промене у систему вредносних оријентација младих у Србији у периоду 1979-1988. године, Пантић сматра да се не може говорити о прихватању постматеријалистичких вредности код нас, јер су резултати показали помак у правцу материјалистичке оријентације, која је 1981. године, била доминантна за 28% младих, а 1990. године за 32% испитаника. Ништа значајно се није променило ни пар година касније када је 1996. године применом стандардне Инглхартове батерије Пантић установио да је постматеријализам испољило 23% грађана Србије²⁰). Податак који је био нови у овом истраживању је да је прихватање постматеријалистичких вредности зависило од изборне оријентација испитаника. Једно од најранијих истраживања у нашој средини које је укључивало Инглхартове концепте показало је да је међу људима у Србији крајем осамдесетих година двадесетог века доминантнија била постматеријалистичка него материјалистичка оријентација. Интересантан је и резултат о начинима на који испитаници виде самог себе, а како опажају друге људе у окружењу у односу на испитиване вредности. Испитаници у великој мери приписују себи постматеријалистичке вредности а другим људима приписују материјалистичке вредности. Такође интересантан резултат је да су материјалистичке вредности биле најизраженије код најмлађе посматране групе испитаника који имају до 27 година, што је у директној супротности са Инглхартовом теоријом²¹).

Истражујући политичку социјализацију Милбурн је исказао неслагање са истраживањима политичке социјализације који су исходе социјализације посматрали искључиво као последицу преношења политичких схватања са родитеља на децу. Милбурн и сарадници су сматрали да су за усвајање политичке социјализације веома важни емотивни и когнитивни елементи у стварању политичких идеја, и то не само они који доприносе прихватању појединих идеја, већ и они који доприносе њиховом одбацивању²²). У процесу социјализације се стичу и позитивне и негативне вреднос-

20) Драгомир Пантић, Вредности бирача пре и после демократског преокрета 2000. године. У: *Партијска сцена Србије после 5. октобра 2000.* (Уредници: Гоати, В. и други.), Институт друштвених наука, Београд, 2002, стр. 79-131.

21) Silvano Bolcic, "Blocked Transition and post-socialist Transformation: Serbia in the nineties", *Review of Sociology* 9/2003, William Davidson Institute, University of Michigan, pp. 27-49.

22) Michael A. Milburn, Sheree D. Conrad, Fabio Sala and Sheryl Carberry, "Childhood punishment, denial, and political attitudes", *Political Psychology*, International Society of Political Psychology, 16/1995, pp. 447-478.

не преференције. Једна од најчешће усвојених вредности које намеће патријархално васпитање је карактеристика ауторитарности. Алтемејеров (Altemeyer) приступ заснован на особинама издваја три особине од Адорнових девет које карактеришу ауторитарну личност: ауторитарну субмисивност, ауторитарну агресивност и конвенционалност, које издваја као основе за реаговање на идентичан начин у истим или сличним ситуацијама. Десну ауторитарност Алтемејер објашњава као субмисивност према опаженим ауторитетима, посебно онима који су већ освојили легалну власт, а која се може идентификовати у било ком политичком систему²³). Такође сматра да десна ауторитарност настаје као последица социјалног учења, појединих карактеристика личности и животних догађаја и ситуација. Карактеристично понашање особа са високим скоровима десне ауторитарности су постојање више потешкоћа у критичком мишљењу од људи са нижим скоровима на скали ауторитарности, као и мање показатеља критичког преиспитивања. Особе са високим скоровима десне ауторитарности доживљавају свет као веома опасно место, а понашање других објашњавају унутрашњим склоностима, док сопствено понашање правдају спољашњим утицајима. Један од најважнијих закључака Алтемејерових истраживања је да су политички ставови, као што су антисемитизам и непријатељство према странцима, директно повезани са три издвојене карактеристике ауторитарности које утичу на стварање таквих ставова и понашања. Истраживања ауторитарности су најчешће повезивана са политичком идеологијом, а већина мера ауторитаризма снажно је повезана с конзервативизмом. Алтемејер сматра да однос између та два појма није узрочно-последични и да се они једноставно подударaju.

Политичка социјализација је несумњиво заснована и на вредностима, али и на очекивањима, веровањима, уверењима која нису увек јасно вредносно дефинисана, што се често показује у политичком понашању.

23) Robert A. Altemeyer, *The authoritarian spectre*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1996.

3. САВРЕМЕНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ И ПОЛИТИЧКИ МАРКЕТИНГ

Једна од промена која је утицала на значај политичке социјализације је и радикална трансформација у структури политичке комуникације, настала као резултат бројних технолошких иновација. Медији имају веома значајну улогу у политичкој социјализацији, не само у млађим узрастима већ и у различитим старосним доби-ма. Подаци из истраживања Овена (Owen) су довели до закључка да су политичко знање и пажња усмерена на политику и код младих људи и код старијих под утицајем медија, или директно или кроз арбитражу других средстава²⁴⁾.

Улога појединих друштвених актера у процесу политичке социјализације је различита. Тако Чупић сматра да при „формирању политичке културе друштва највећу одговорност имају политичке и духовне елите и елите знања. Оне помоћу образовања и социјализације, али и посредног утицаја на васпитање, имају пресудну улогу. Такође, велику улогу имају медији. Због тога су они важни и одговорни кад је у питању формирање, ширење и одржавање политичке културе неког појединца, друштва и државе”²⁵⁾.

Медији имају утицај не само на оно о чему људи мисле, већ веома често утичу и на начине на које се, о неким политичким проблемима, мисли. Дигитална писменост у великој мери пружа могућност употребе друштвених мрежа и у политичким процесима. Друштвене мреже доприносе прикупљању идеја и размени информација, као и за идентификацију и упознавање са релевантним темама и проблемима који се појављују у друштву, за координирање акције, усмеравање задатака, за праћење тестирања, усмеравање управљања на различитим нивоима, најједноставније као средство за интеракцију с грађанима. Интернет олакшава грађанима да стекну увид у политичке информације из више различитих извора²⁶⁾.

24) Diana Owen, “Election Media and Youth Political Engagement”, *SOWI-Online Journal*. Special Issue: Making Politics Visible, 2008.

25) Чедомир Чупић, „Политичка култура и медији”, Годишњак 2.део: *Новинарство, комуникологија, културологија*, ФПН, Београд, 2009, стр. 339-351.

26) David D. Lassen, “The Effect of Information on Voter Turnout: Evidence from a Natural Experiment”, *American Journal of Political Science*, Midwest Political Science Association, 49/2005, pp. 103–118.

Денкинс (Jennings) и Маркус (Markus) сматрају да је медијско образовање основ за грађанско политичко понашање. У ауторитарним владавинама, сматрају они, улога медија у процесу политичке социјализације је усмерена углавном у пропагандне и манипулативне сврхе²⁷⁾. Медији имају значајну улогу у процесу политичке социјализације пре свега због представљања и начина презентовања појединих политичких питања. Сва политичка питања имају више елемената, а медији се углавном фокусирају на један издвојен, који је најчешће у функцији једне политичке идеје. Међутим, истраживања показују да је утицај медија најснажнији код људи који и нису у великој мери познаваоци политичких дешавања, нити су посебно заинтересовани за политику. Такође, највећи утицај медија је регистрован на људима са нижим нивоом образовања и онима који нису страначки организовани²⁸⁾.

Развој нових технологија допринео је успостављању нових правила у политичку социјализацију и политичко понашање. Највеће промене десиле су се захваљујући политичком маркетингу. Политички маркетинг заправо означава комплексне активности којима се постиже подршка, уважавање, сарадња у постизању политичких циљева не само у току изборних активности²⁹⁾³⁰⁾. Примена политичког маркетинга зависи у великој мери од политичког и економског система, изборног модела који се примењује, улози средстава информисања, културних образаца у друштву и бројних социјалних фактора³¹⁾. Избор концепта политичког маркетинга у највећој мери зависи од тежишта политичке структуре у једном друштву. У условима у којима су политичке странке носиоци политичког програма, као што је то случај код нас, примењује се страначки концепт политичког маркетинга, у којем странке стварају слике политичке стварности сагласне својим интересима и

27) Kent M. Jennings and Gregory Markus, "Political Involvement in the Later Years: A Longitudinal Survey", *American Journal of Political Science*, Midwest Political Science Association, 32/1988, pp. 302-316.

28) Shanto Iyengar and Adam F. Simon, "New Perspectives and Evidence on Political Communication and Campaign Effects", *Annual Review of Psychology*, Palo Alto, CA, 51/2000, pp. 149-169.

29) Patrick Butler and Neil Collins, "Political Marketing: structure and process", *European Journal of Marketing*, Emerald Marketing eJournals Collection, 28/1994, pp. 19-32.

30) Margaret Scammell, "Political marketing: lessons for political science", *Political Studies*, Political Studies Association and Wiley, 47/1999, pp. 718-739.

31) Dominic Wring, "Reconciling Marketing with Political Science: Theories of Political Marketing", *Journal of Marketing Management*, Academy of Marketing 50th Anniversary - Virtual Special Issue, 13/1997, pp. 651-663.

вредностима. За разлику од страначког концепта, маркетиншки концепт се примењује у друштвима са развијеним системом комуникације свих актера у друштву, а полазну основу за овакав концепт чине бирачи и њихове потребе³²⁾.

Савремени приступи политичком маркетингу ослањају се и на неуромаркетинг који се у основи заснива на скривеним, ирационалним и подсвесним потребама које у великој мери одређују политичко понашање грађана. Неуромаркетинг је настао у економској сфери, а примењује се у политици већ извесно време, са циљем да се у медијским политичким кампањама осмишљава наступ појединаца или странака заснован на иницирању основних људских потреба које би усмериле ток гласања или политичке преференције.

ЗАКЉУЧАК

Процес политичке социјализације се значајно променио. Савремене технологије су утицале на брзину, квалитет и квантитет информација које се преносе и утичу на политичко понашање. Маркетиншки приступи политичким дешавањима су постали доминантни у односу на вредносне, религијске и друштвено засноване приступе. Питање је у ком правцу ће се даље одвијати политичка социјализација, јер су резултати, посебно када је у питању утицај на изборне кампање, указали на значај нових технологија у исходима гласања. Међутим, када је посматрање политичке социјализације у питању, могуће је разматрати и бројне друге недостатке. Често се дефинисање самог термина политичка социјализација суочава са бројним методолошким потешкоћама. Дефинисање политичке социјализације оптерећено је недовољном појмовном јасноћом, превеликим бројем проблема којима се социјализација одређује, недовољном поткрепљеношћу историјским и културолошким чињеницама и пре свега неодговарајућом методологијом³³⁾. Проблеми у сагледавању политичке социјализације се увећавају и са променама у приступима сагледавању утицаја на политичко понашање.

32) Ivan Šiber, "Politički marketing i politički sustav", *Politička misao*, Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 37/2000, pp. 149—167.

33) Roberta Sigel, "New Directions for Political Socialization Research: Thoughts and Suggestions", *Perspectives on Political Science*, Taylor & Francis Group, 24/1995, pp. 17-22.

Тренд утицаја савремених технологија у политици ће бити већи у будућности, па је логично очекивати да ће се процес политичке социјализације мењати у правцу обухватнијих маркетиншких активности усмерених само на одређени циљ. Коришћење маркетиншког приступа постоји и у нашем политичком понашању, у којем се често политичким маркетингом, а не вредносном социјализацијом формира пожељно понашање.

ЛИТЕРАТУРА

- Almond, Gabriel, "The Political System and Comparative Politics: The Contribution of David Easton", In: *Contemporary Political Theory* (Editor: Monroe, K. R.), University of California Press L.A., 1997.
- Altemeyer, Robert, *The authoritarian spectre*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1996.
- Barnea, Marina, Schwartz, H. Shalom, "Values and voting", *Political Psychology*, International Society of Political Psychology 19/1995.
- Bolcic, Silvano, "Blocked Transition and post-socialist Transformation: Serbia in the nineties", *Review of Sociology* 9/2003, William Davidson Institute, University of Michigan.
- Butler, Patrick, Collins, Neil, "Political Marketing: structure and process", *European Journal of Marketing*, Emerald Marketing eJournals Collection, 28/1994.
- Dawson, Richard E, Previtt, Kenneth, *Political socialization*, Little Brown, Boston, 1977.
- Dennis, Jack, "Major Problems of Political Socialization Research", *Midwest Journal of Political Science*, Sage Publishing, Thousand Oaks, CA, 12/1968.
- Elazar, J. Daniel, *American Federalism: A View from the States*, Harper and Row, New York, 1984.
- Greenstein, Fred, "Can Personality and Politics Be Studied Systematically?", *Political Psychology*, International Society of Political Psychology (ISPP), Columbus, NC, 1992/13.
- Hess, D. Robert, Torney, V. Judith, *The Development of Political Attitudes in Children*, Aldine Press, Chicago, 1967.
- Inglehart, Ronald R. and Baker, E. Wayne, "Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values", *American Sociological Review*, Thousand Oaks, CA, 2000/65.
- Inglehart, Ronald, "Globalization and Postmodern Values", *The Washington Quarterly*, Elliott School of International Affairs, Washington, DC 23/2000.
- Inglehart, Ronald, Welzel, Christian, "Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy", *Perspectives on Politics*, Cambridge University Press, New York, 8/2010.
- Inglehart, Ronald, Welzel, Christian, *Modernizacija, kulturna promjena i demokracija*, Politička kultura, Zagreb, 2007.

- Iyengar, Shanto, Simon, F. Adam, “New Perspectives and Evidence on Political Communication and Campaign Effects”, *Annual Review of Psychology*, Palo Alto, CA, 51/2000.
- Jennings, M. Kent, Markus, Gregory, “Political Involvement in the Later Years: A Longitudinal Survey”, *American Journal of Political Science*, Midwest Political Science Association, 32/1988.
- Kaase, Max, Marsh, Alan, “Political Action. A Theoretical Perspective”, In: *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies* (Editors: Barnes, S., Kaase, M. et al.), Sage, London, 1979.
- Lassen, D. David, “The Effect of Information on Voter Turnout: Evidence from a Natural Experiment”, *American Journal of Political Science*, Midwest Political Science Association, 49/2005.
- McCloskey, Herbert, “Conservatism and personality”, *American Political Science Review*, Cambridge University Press, New York, 52/1958.
- Milburn, A. Michael, Conrad D. Sheree, Sala Fabio and Carberry Sheryl, “Childhood punishment, denial, and political attitudes”, *Political Psychology*, International Society of Political Psychology, 16/1995.
- Owen, Diana, “Election Media and Youth Political Engagement”, *SOWI-Online Journal*. Special Issue: Making Politics Visible, 2008.
- Pye, Lucian, Verba, *Political Culture and Political Development*, University Press, Princeton, 1965.
- Rokeach, Milton M, *The open and closed mind: Investigations into the nature of belief systems and personality systems*, Basic Books, New York, 1960.
- Scammell, Margaret, “Political marketing: lessons for political science“, *Political Studies*, Political Studies Association and Wiley, 47/1999.
- Sidanius, Jim, “Social Attitudes and Political Party Preference among Swedish Youth”, *Scandinavian Political Studies*, Nordic Political Science Association, 10/1987.
- Sigel, Roberta, “New Directions for Political Socialization Research: Thoughts and Suggestions”, *Perspectives on Political Science*, Taylor & Francis Group, 24/1995.
- Šiber, Ivan, “Politički marketing i politički sustav”, *Politička misao*, Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 37/2000.
- Van Lange, A. Paul, Semin-Goossens, Astrid, “The Boundaries of Reciprocal Cooperation”, *European Journal of Social Psychology*, John Wiley & Sons, Ltd., European Distribution Centre, 28/1998.
- Vujčić, Vladimir, *Politička kultura i politička socijalizacija*, Alinea, Zagreb, 1993.
- Wildavsky, Aaron, “Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Preference Formation”, *The American Political Science Review*, Cambridge University Press, New York, 81/1987.
- Wring, Dominic, “Reconciling Marketing with Political Science: Theories of Political Marketing”, *Journal of Marketing Management*, Academy of Marketing 50th Anniversary - Virtual Special Issue, 13/1997.
- Пантић, Драгомир, „Вредности бирача пре и после демократског преокрета 2000. године“. У: *Партијска сцена Србије после 5.*

октобра 2000. (Уредници: Гоати, В. и други.), Институт друштвених наука, Београд, 2002.

- Чупић, Чедомир, „Политичка култура и медији”, Годишњак, 2. део: *Новинарство, комуникологија, културологија*, ФПН, Београд, 2009.

**Ana Nestic
Zolt Lazar**

POLITICAL SOCIALIZATION OR POLITICAL MARKETING?

Resume

Under the political socialization we assume political knowledge and understanding of political developments, the continuity of knowledge through certain time, ways of adopting social and political norms and behavior and sometimes, political socialization involves also the concept of civil education. Political socialization is taking place on two parallel tracks: on the individual level, at which an individual is formed in the direction of political identity, and at the level of the political community, in terms of maintaining political culture, changing of the cultural values and their spread. Analysis of political socialization is important because it provides an opportunity for a better understanding of the political system, election results and political behavior in general. Political systems, which take into account their future, work on the development of systems and forms of political socialization, which adoptes, developes and maintaines standards and core values of the society. The process of political socialization, in addition to preserving the political system, contributes to increasing the cohesion of society and also contributes to the legitimacy of the political order. The basis of political socialization is consisted of values and value systems. Values represent the outcome of an evolutionary process in the development of a society. Well defined value systems form the basis of cultural and moral code of any individual or social group. The change in the value system, which ranges from traditional to modern, is based on a number of indicators, including the process of political socialization, as an important point. The question that usually arises is to

which extent these changes are associated with economic relations. There are theorists who believe that traditional values survive and are not directly caused by economic conditions. Phenomenon that best reflects the end of the twentieth and beginning of the twenty-first century refers to restoring of the main role of man in society, its needs, creativity, activities and capabilities for high-quality and sustainable development. On the other hand, the role of digital technologies, social networks and globalization has caused changes in the process of political socialization and the consequences it brings. In which direction will the political socialization in the future move, is very difficult to predict. This paper analyzes the approaches to political socialization, through the adoption of values and through marketing activities, as well as the effects that occur as a result of their actions.

Key words: political socialization, political marketing, value system, society.

Марија Тодоровић
Филозофски факултет, Београд

СТРАТЕШКО ОПРЕДЕЉЕЊЕ СРБИЈЕ И ВЛАДАЈУЋЕ ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ

Сажетак

Предмет рада је међународна политика Републике Србије, тј. владајуће политичке елите и то преваходно према ЕУ. Циљ је приказати различита научна и политичка усмерења према придруживању ЕУ (на основама наслеђеног стања), а у том контексту и могућности алтернативне спољне политике, те на основу тога анализирати тренутни положај и путању у међународним односима. Циљ овог рада је теоријско разматрање теме стратешког опредељења Србије у међународним односима из угла социологије политике и, у том смислу, прикључење актуелном дискурсу о уласку Србије у ЕУ и о „неизбежности“ датог процеса.

Ауторка је мишљења да је процес уласка у ЕУ спор и неизван, а алтернативе скоро непостојеће. Спољнополитичке околности на регионалном и глобалном плану не иду у прилог позитивног исхода придруживању Србије Европској Унији. Такође, Србија је у економском, безбедоносном, политичком, друштвеном и културном смислу и даље оптерећена наслеђем неких прошлих времена. И даље постоји дезорјентисаност у спољнополитичком курсу, јер, између осталог, не постоји јасно дефинисана Стратегија спољне политике. Једино решење је бржи/ефективнији економски раст, који је јако тешко постићи у сиромашној и већ дуго девастираној земљи.

Кључне речи: међународна политика РС, владајуће политичке елите, спољнополитичка стратегија РС, ЕУ, алтернативе.

1. УВОД

Спољна политика Републике Србије (у свим облицима њеног постојања, посебно после Другог светског рата) је у последњих неколико деценија у жижи јавности - од Покрета несврстаних и међународног угледа у свету; преко санкција, изолације и рата, до повратка на пут придруживања Европској Унији. Може се рећи да су међународни односи изузетно важни како за изградњу имиџа Србије у свету, тако и за развој сопственог идентитета на унутрашњем плану, посебно после распада СФРЈ. Србија се одувек налазила на “раскршћу путева” између Истока и Запада, али и после распада социјалистичке Југославије, није јасно да ли се креће ка Европи. Политичке елите су, наравно, кључни чинилац међународних односа Србије са ближим и даљим окружењем, па су и њихове одлуке и потези кључни за будуће позиционирање Србије у датом контексту.

У протеклој деценији или више стално се говори о одређивању смера у коме би требало да иде спољна политика РС и како би Србија требало да заузме чвршћи став према придруживању ЕУ, али и да уопштено чвршће дефинише своју међународну политику, посебно према великим силама, међутим „с обзиром на претходна историјска искуства, песимизам једног броја наших истраживача очигледно није неутемељен. Он, у ствари, представља опомену оном типу закључивања (...) према којем је *Србија неповратно ступила на стазу која директно води у Европу*“⁽¹⁾.

Како Лазић наводи, у периоду од 1950. до 1990. расцеп између Истока и Запада постојао је и на идеолошкој и на организацијско-институционалним основама. Када је дошло до сукоба са Стаљином, комунистичка Југославија се силом прилика окренула Западу, тако да је општи образац постао „Ми смо различити и од Истока и од Запада“ то јест „несврстани“, а „у стварности постојао је противречан спој: и Исток и Запад“⁽²⁾, који постоји и данас. И за период после 2000. се може рећи да је спољна политика била и јесте у процепу између Истока и Запада. Колико је то балансирање било и колико јесте повољно или неповољно, због обима ствари, не може бити предмет овог рада. Међутим, увек може да се постави

1) Младен Лазић, *Промене и отпори*, Филип Вишњић, Београд, 2005, стр. 28.

2) Исто, стр. 20-21.

питање да ли је ЕУ заиста стратешки циљ или је просто неизбежно решење из безбедоносних, економских и/или политичких и других разлога? Или је алтернатива нешто треће?

За спољну политику РС јесу најважнији односи са великим силама, али и билатерални/мултилатерални односи са великим бројем држава, као и учешће Србије у међународним организацијама. Посебно је важно заузети став према чланству у НАТО-у, јер је политика војне неутралности илузорна и не води разрешењу спољнополитичког статуса Србије у односу према ближем и даљем окружењу. Такође, Србија би требало да заузме став према свом месту и својој улози у региону Западног Балкана и Југоисточне Европе, али и према постојању чврстог институционалног оквира - на првом месту - усвајања Стратегије спољне политике.

Може се рећи да је наизглед брже приближавање ЕУ у протекле четири године последица усмерења (нове) владајуће политичке елите, али је исто тако и последица структурних предуслова који су створени за време претходне власти. Требало би имати у виду да су 2011. ухапшена последња два хашка бегунца - Ратко Младић и Горан Хацић, а да је споразум о придруживању потписан три месеца пре председничких и парламентарних избора 2012. Може се рећи да је створена добра основа за даље преговоре, али и да је садашња власт искористила постојеће структурне позиције за даљи развој ситуације у корист придруживања Србије ЕУ. Неки истраживачи с правом наглашавају да нема никакве разлике између Тадићеве и Вучићеве политике³⁾ и да је политичка коалиција СНС-а у потпуности наставила унутрашњу и спољну политику претходних влада – почев од питања КиМ до усмерења Србије ка ЕУ.⁴⁾

Контекст ове теме чине како унутрашње тако и спољне околности у којима се налази РС, а које су нашироко познате. Унутрашње стање у Републици Србији после 2000. карактеришу бројна нерешена питања - лоша економска ситуација, проблеми са инвестицијама, спољнотрговински дефицит, незапосленост и комешања на тржишту рада, слаб приватни сектор, велики број последица лоших приватизација, итд. Списку се чини да нема краја. На глобалном плану у току су велике кризе на чијем решавању мање више сарађују или се сукобљавају највеће светске силе. Садашње вла-

3) Момчило Суботић, „Избори у Србији 2016 – политички повратак опозиције“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2016, стр. 39.

4) Исто, стр. 40-41.

дајуће политичке елите приморане су да промовишу спољну политику РС током значајних дешавања у ближем и даљем окружењу, попут украјинске кризе, сиријске кризе, терористичких напада у Европи, мигрантске кризе, Брежита, итд. На глобалном плану померања се дешавају и у области међународне економије. Због несугласица водећег троугла политичких светских сила: САД, ЕУ (понајвише оличене углавном у политици Савезне Републике Немачке) и Русије, земље „Трећег света“ на челу са Русијом створиле су тзв. БРИКС, који поред Русије, чине Кина, Бразил, Индија и Јужна Африка. Овај савез има за циљ да постане противтежа моћи САД и америчког долара, а можда је то и зачетак новог светског поретка који ће наступити највероватније у наредне две до три деценије.

2. ИНТЕРЕС СРБИЈЕ ДА СЕ ПРИКЉУЧИ ЕУ И ЊЕНЕ АЛТЕРНАТИВЕ

Усмереност Србије ка Европи постоји још од 60-их година ХХ века. Међутим, Србија средином 2017. и даље нема стратешки документ којим су дефинисани међународни циљеви и односи. Иако је 14. децембра 2015. отворено поглавље 35, чиме је званично започет процес предприступних преговора Србије и ЕУ, не значи да ће Србија на крају и постати део ЕУ. За скептицизам према европским интеграцијама има више разлога, јер постоји реална могућност да се цео процес развуче на дуги низ година, да се ЕУ у међувремену разједини, да се промене интереси владајућих елита услед промене центара моћи у свету, итд. Такође, како Антонић наводи: „Иако српска политичка елита, засад, већином искрено жели у ЕУ, она по правилу не размишља о томе шта ће морати да уради ако се тај њен циљ изјалови – било због спољних разлога (...), било због унутрашњих учинака“⁵⁾.

Ако се размотре неки аспекти политике ЕУ и потези актуелних политичких елита, може се рећи да постоји колизија у циљевима које поставља ЕУ свим својим чланицама и онога што се у Србији дешава на унутрашњем плану. На пример, неки од принципа на којима почива развој ЕУ су регионализација и децентрализација, што је у Србији у потпуности занемарен дискурс. После политич-

5) Слободан Антонић, *Лоша бесконачност: прилози социологији српског друштва*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 194-195.

ких промена 2012/2014/2016. Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе је преименовано у Министарство за државну управу и локалну самоуправу, а политику регионалног развоја преузело је Министарство привреде, чиме је регионални развој деградирани на одсек у оквиру поменутог министарства, а „остатак“ послова пребачен на неке владине агенције попут Развојне агенције Србије. Још један у низу примера је отварање поглавља 25 о науци и истраживању, а у реалности, у Србији су већ неко време затворене линије финансирања научних пројеката и наука је у великој мери деградирана.

Недостатак јасне визије владајућих политичких елита умногоме говори о латентној незаинтересованости или недостатку жеље да се реализује процес придруживања ЕУ, а отвара и питање да ли уопште постоји разматрање алтернатива? Овакав став политичких елита је, најблаже речено, несмотрен и лакомислен. Може се рећи да основни проблем Србије јесте елита: „њено стратешко опредељење последњих деценија је било најчешће погрешно. Током деведесетих, када је светскосистемска коњукура била повољна за интеграциони модел модернизације, владајућа елита је водила конфронтирајућу и изолациону политику (...). Након 2000. године, елита је променила стратегију, али је пропустила да уочи да „развој преко позива“ нужно подразумева постојање „позива“, тј. добре воље и јасног интереса централних земаља да интегришу неко (полу)периферијско друштво“⁶⁾.

Тема уласка Србије у ЕУ изазива контроверзне ставове, како код политичара тако и код „обичних“ грађана Србије. У медијском дискурсу се користе различита средства утицаја на примаоце порука – од јаких језичких аргумената до различитих мултимодалних средстава.⁷⁾ Стефановић и Глођовић су анализирале текстове у периоду 2004-2014, из штампаних дневних медија, на основу чега су дошле до закључка да је медијски дискурс на почетку више био оптимистичан, да би се у каснијим фазама окренуо скептицизму и песимистичним метафорама.⁸⁾

6) Исто, стр. 88-89.

7) Сандра Д. Стефановић и Аница В. Глођовић, „Карактеристике медијског дискурса на тему Србије и Европске Уније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2015, стр. 296.

8) Исто, стр. 309.

У научним круговима постоје три усмерења када је у питању улазак у Европу - евроинтеграцијски приступ, евроскептицизам и евроеализам. Неки аутори сматрају да су на дуже стазе предности уласка у ЕУ: уређено друштво, економски опоравак земље и подизање нивоа конкурентности, али и повећање безбедности услед чланства у НАТО-у. Ђукановић сматра да је улазак Србије и других земаља Западног Балкана у ЕУ кључно за стабилизацију региона и спречавање поновног, евентуалног, разбуктавања етнонационализма⁹⁾. Међутим, ЕУ није у стању да реши ни сопствене безбедоносне проблеме ако се узму у обзир чести терористички напади у најразвијенијим европским земљама. Са друге стране, недостаци су присиљавање од стране ЕУ да Србија прекине своје везе са Русијом (укидање Споразума о спољној трговини, између осталог), да се одрекне дела своје суверене територије и призна Косово, да изгуби свој идентитет и део територијалног интегритета, итд. Између осталог, имајући у виду стање у коме се налази српска привреда, постојао би и више него иницијални шок, приликом придруживања, који се тиче међународне конкуренције и прилагођавања привреде Србије захтевима ЕУ, а који би у великој мери угрозио српску привреду.

Изразити евроскептици наводе разлоге против уласка Србије у ЕУ. Тако дугогодишњи радикал Дејан Мировић сматра да залагање за улазак Србије у ЕУ прати неколико митова који немају везе са стварним стањем ствари, попут мита о страним инвестицијама (показало се да је однос страних инвестиција и дефицита у буџету у корелацији). Остали „митови“ се односе на излазак домаћих произвођача на тржиште ЕУ, на европске плате у фирмама које су купили Европљани; затим, на спречавање мигрирања младих услед нових шанси за запошљавање, као и на прилив велике количине новца из ЕУ фондова¹⁰⁾. Без обзира на позамашну и у великој мери тачну аргументацију, основна мана овог приступа је што не спомиње алтернативу. Има оних „који позивају Србију да се окрене стратешком партнерству са Русијом, уз трајни останак у статусу кандидата за улазак у Европску Унију“¹¹⁾.

9) Драган Ђукановић, „Западни Балкан: од сукоба до евроинтеграција“, *Годишњак ФПН*, бр. 3/2009, стр. 504.

10) Слободан Антонић, *Лоша бесконачност: прилози социологији српског друштва*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 179-182.

11) Исто, стр. 194.

Међутим, јако је тешко дефинисати шта је то национални интерес једне државе и у спољнополитичком и у безбедоносном смислу, јер превасходно постоји разлика између националног интереса малих и великих држава – мале теже да опстану и да се економски развију док велике немају тај проблем, већ им је циљ да прошире свој утицај на међународном плану.¹²⁾ На одређење националног интереса утиче и целокупан контекст у коме се остварује спољна и безбедоносна политика једне земље. На тај контекст утичу различити чиниоци који долазе и из спољњег и унутрашњег окружења државе, а могу бити економски, политички, културни, војни, историјски, итд. Језгро националног интереса чини физички опстанак државе, а променљиви сегмент националног интереса је прилагођавање спољне (и безбедоносне) политике глобалним утицајима, тј. утицајима из окружења.¹³⁾ Управо се из овог разлога дешава да мање земље, попут Србије, често експлицитно не саопштавају своје националне интересе попут великих сила. Разлози за суздржавање су различити ако се, поред глобалних утицаја, узму у обзир и наслеђе прошлости, тренутна економска и политичка динамика, као и безбедоносна ситуација са/у земљама у окружењу.¹⁴⁾

Дакле, у научним и стручним круговима као алтернатива ЕУ најчешће се спомиње Русија. У односу Србије и Русије, према Лазичићу, постоје барем два разлога идентификације са Русијом. Прво, упркос увреженом мишљењу да постоји идентификација са руским комунизмом, у ствари постоји идентификација са руским православљем. Друго, постоји идентификација на идеолошкој основи и то због често претераног наглашавања успеха модернизације у СССР-у¹⁵⁾. Такође, Србија је земља посматрач у ОДКБ (Организација за колективну безбедност и сарадњу - организација која је створена да буде пандан ОЕБС-у) од 2013. године, а са Русијом одавно има верску, економску, културну и политичку сарадњу.

Међутим, Русија ни у свом спољнополитичком документу ни у медијским изјавама нема неког претераног интереса за Србију, барем не конкретнoг. Као што наводи Миша Ђурковић: „Из позиције неког ко покушава да схвати правце кретања вектора великих стра-

12) Милан Липовац, Иван Р. Димитријевић, „Национални интерес као аналитички концепт: могућности за анализу националног интереса Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2015, стр. 89.

13) Исто, стр. 99.

14) Исто, стр. 105.

15) Младен Лазичић, *Промене и отпори*, Филип Вишњић, Београд, 2005.

них сила које су традиционално најважније за развој прилика на Балкану, истраживач међународних односа највише проблема има да разуме правце деловања савремене политике Русије¹⁶⁾. Према једном новијем истраживању, развој тзв. „меке моћи“, тј. мрежа сарадње и релационог капитала између припадника елите, у руској спољној политици је усмерено на четири, за Русију стратешки најважније, земље: Украјину, Белорусију, Казахстан и Грузију. „За све остале земље важи стари принцип директног наступа према врховима власти, бизниса и безбедносних структура“¹⁷⁾.

Са друге стране, Суботић наглашава да постоји интерес Русије за Србију, а да свакако постоје повремене „опомене“ шта јесте, а шта не у спољнополитичком интересу Србије. Томе сведочи и Вучићева посета Путину, „када је Владимир Путин поновио да Русија остаје привржена поштовању и заштити суверенитета и територијалног интегритета Србије као и принципима (...) развијања свестраних односа Русије и Србије“¹⁸⁾. Такође, иако подржавају опредељење Србије за ЕУ, улазак Србије у НАТО пакт је за Русију неприхватљив.¹⁹⁾

Када је у питању чланство у НАТО-у, иако се тврди да смо војно неутрални, реално постоје препреке за то чланство, тако да је питање шта би политичке елите у Србији одлучиле када такав потез не би угрожавао однос Србије и Русије. Поред тога што НАТО у јавности Србије нема подршку (пре свега због бомбардовања 1999. године), као што је речено, ни Русија није равнодушна пред таквим кораком Србије. Како Душан Рељић наводи: „последница осцилирања Београда између Запада и Русије јесте да се обе стране труде да спрече да се Србија политички „настани“ у „дворишту“ такмаца²⁰⁾.

Не обазирјући се само на питање чланства Србије у НАТО-у, легитимно је питати се и да ли је могуће да савремена држава у глобализованом свету буде и остане неутралан политички актер? Како Стојановић наводи, фактори који су предуслов војне неу-

16) Миша Ђурковић, „Савремена руска спољна политика и Србија почетком XXI века“, *Култура полса*, бр. 17/2012, стр. 2.

17) Исто, стр. 21.

18) Момчило Суботић, „Избори у Србији 2016 – политички повратак опозиције“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2016, стр. 46.

19) Исто, стр. 47.

20) Душан Рељић, *Русија и Западни Балкан*, преузето са: <http://www.isac-fund.org/download/Rusija%20i%20zapadni%20balkan.pdf>, 12.01.2016., стр. 15.

тралности су геостратешки положај, стабилност унутрашње безбедносне ситуације, економска моћ државе, могућности за развој сопствених војних снага, итд., а све поменуто тренутно и не иде у прилог војне неутралности Србије.²¹⁾

Оно што се назире је да униполарни светски поредак по моделу САД налази своју противтежу на Истоку. До стварања новог светског поретка сигурно неће доћи ни брзо ни лако, али је све извесније да ће у свету, у наредном периоду, доћи до прерасподеле моћи. Притом, поред БРИКС-а и ОДКБ-а, постоји и ШОС (Шангајска организација за сарадњу), а све државе чланице ових савеза претендују на то да заједно постану нов центар моћи. Сведоци смо бројних дешавања на глобалној сцени у протеклих годину дана који „узнемирују“ доскора идиличну слику мултиполарног света, почев од изласка Велике Британије из ЕУ, преко избора Доналда Трампа (Donald Trump) за председника САД и његове наизглед изолационистичке политике, све до нових терористичких напада који се шире Европом, итд.

Такође, спољна политика владајућих политичких елита не може да се посматра без осврта на њен економски аспект. Спољашње економске околности укључују спољнотрговинску политику РС са другим државама којом „држава регулише међународне трговинске активности“²²⁾. Када је у питању спољна трговина РС, партнер број један је ЕУ, из које се увози високотехнолошка роба, а у ЕУ се извозе примарни производи. Партнер број два је, наравно, Русија са којом исто имамо спољнотрговински дефицит. Поређења ради, спољнотрговинска робна размена (на годишњем нивоу) са САД износи око пола милијарде долара, са Русијом око две милијарде, а само са Немачком (без остатка ЕУ) око три милијарде евра. Русија нам је, такође, велики кредитор, тако да је Србија задужена код Русије за око милијарду и по евра од чега је 800 милиона за изградњу железнице²³⁾.

На спољнополитичком плану, Србија се економски јако повезује и са Кином, о чему сведочи посета кинеског председника у јуну 2016. године, када је потписан Споразум о свеобухватном

21) Игор Н. Стојановић, „Политичка неутралност и савремена држава у токовима глобализације“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2015, стр. 205.

22) Стеван Рапаић и Драгана Дабић, „Спољнотрговински аспект приступања Републике Србије Европској Унији“, *Међународни проблеми*, бр. 3/2013, стр. 348.

23) Исто, 341-346.

стратешком партнерству, који Кина није потписала ни са једном другом државом Централне и Источне Европе²⁴⁾.

Србија се налази у јако тешком положају када је међународна економија у питању и мора на све начине да заштити своје грађане: „Основни сценарио развоја, у наредном периоду, заснован је на повећању удела фиксних инвестиција за повећање БДП-а, смањењу удела јавних расхода, повећању нивоа извоза роба и услуга, уз смањење удела дефицита текућих трансакција у БДП-у и спуштање инфлације на још нижи ниво“²⁵⁾ (Весић, 2014:392). Ако Србија буде инсистирала на предузимању економских мера које ће ојачати привреду, то ће бити јако корисно за опоравак српске привреде на унутрашњем нивоу, али и за одабир адекватне спољне политике.²⁶⁾ Да би се уредила држава у економском смислу, неопходно је доношење одређених мера и закона - за либерализацију трговине, затим, закони којима бисмо се штитили од конкуренције, али пре свега доношење привредних закона којима би се побољшали услови за привлачење инвеститора, како домаћих тако и страних.

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Када је у питању спољна политика РС, за почетак Србији недостаје спољнополитичка Стратегија. На првом месту требало би да се користе историјска позитивна искуства Србије у досадашњој спољној политици, али и да се прате тренутна глобална и регионална дешавања, као и да се предвиђају сценарији будућег развоја. Та стратегија би требало да се заснива и на научним анализама и предвиђањима како глобалне тако и регионалне ситуације, у израду би требало да се укључи више ресорних министарстава, а требало би да цео процес буде транспарентан и да се један такав документ стави на јавну расправу. Такође, важно је користити и искуства других земаља у транзицији²⁷⁾.

На основу свега раније наведеног, нејасно је где се налази безбедносни интерес Србије. На први поглед се може учинити да је

24) Момчило Суботић, „Избори у Србији 2016 – политички повратак опозиције“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2016, стр. 56.

25) Добрица Весић, „Прилагођавање привреде Србије регионалним и европским интеграцијама“, *Међународни проблеми*, бр. 3-4/2014, стр. 392.

26) Стеван Рапаић и Драгана Дабић, „Спољнотрговински аспект приступања Републике Србије Европској Унији“, *Међународни проблеми*, бр. 3/2013, стр. 345.

27) Драган Ђукановић и Ивона Лађевац, „Приоритети спољнополитичке стратегије Републике Србије“, *Међународни проблеми*, бр. 3/2009, стр. 348.

то ЕУ, али у смислу унутрашње безбедности, ЕУ је све мање безбедна. Владајуће политичке елите у Србији воде политику војне неутралности, али је то мач са две оштрице. Док Америка наоружава Хрватску, Русија опрема Србију борбеним авионима и хеликоптерима, а ради се и на унапређењу ракетног система војске Србије који је умногоме застарео. Притом, војна сарадња са Русијом је у најмању руку дискутабилна, јер се Србија и даље налази у „процепу“ између захтева Русије и захтева НАТО и ЕУ. А наши званичници и даље иду у Европу и колико год да се инсистира на безбедоносним, трговинским и политичким спонама са ЕУ и без обзира на почетак процеса придруживања, све је обавијено извесном сумаглицом, нејасно и до краја недефинисано да се не може разлучити шта ће на крају бити исход. Можда је воља и решеност наших политичких елита да испуне тај план, али је то одавно јалов план, пре свега због глобалних превирања која су на снази. Стога ни национални интерес Србије није јасно дефинисан, као што је случај и са већином малих и угрожених земаља, распарчаних и ослабљених у сваком смислу.

Дакле, не може се рећи да је безбедоносни и стратешки интерес Србије у уласку у ЕУ, али се може закључити да су истовремено алтернативе слабе или непостојеће. ЕУ поставља превисоке захтеве, а Русија нас подржава, али нас у суштини „држи на леду“. Алтернатива је скоро непостојећа, јер се ништа конкретно и не нуди. Као што се, из текста може закључити, Русија не показује никакав директан интерес за Србију, упркос општенародном поистовећивању са „православном браћом“, а ЕУ нас баш и не жели јер је преоптерећена својим проблемима, између којих су најизраженији економски, затим криза миграната и презасићење проширењем 2007., али нас итекако условљава. Врло је могуће и да процес учлањења остане „укопан“, јер уколико се Србија не одлучи да призна Косово, Европа ће се највероватније повући из преговора.

Такође, Србију прати сиромаштво последња два века (укључујући овде и комунистички период дириговане производње и великих задуживања), које је понајвише изазвано ратовима и спољашњим политичким околностима, које су одувек биле ван нашег домашаја. Уз све то, потези политичких елита су умногоме били погрешни последњих деценија. Дакле, једна потпуно песимистична слика. Србија је и даље оптерећена свим ратовима који су задесили Балкан у последњих тридесетак година, и даље се бори

са побољшањем свог имиџа у свету, и даље има много унутрашњих нерешених проблема, економски је слаба и неконкурентна. Србији је потребно јачање изнутра, у сваком смислу.

Излагање у овом раду до сада, између осталог, служи да би показало колико је целокупан процес придуживања ЕУ спор и неизван. Пошто у међународној политици, велике силе одређују правила игре, може се рећи да ЕУ (заједно са другим силама) одређена питања спољне политике Србије решава онако како сматра да би требало, док се Србији оставља на слободу да реши мало тога, превасходно своје унутрашње уређење државе, система, али не и питање суверенитета. Међутим, уколико смо за Европу, правила су таква и нема места приговорима. Увек нам остаје опција да балансирамо између сила, при чему нема гаранција да нас ситуација на глобалном или регионалном плану неће приморати да заузмемо страну.

Ауторка је мишљења да са или без уласка у ЕУ, Србија мора имати алтернативу уколико жели да буде озбиљна држава, а најбоља алтернатива је привредни раст. Тај раст је могуће постићи само адекватним мерама штедње, које су тешко изводљиве код већ посве сиромашног народа. Србија је држава која мора да ствара за будућа поколења и излази из дугова, да извози робу и налази тржишта широм света. Проблем је што је један део Србије, којој припада и ауторка, скептичан да ће се то икада догодити.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Слободан, *Лоша бесконачност: прилози социологији српског друштва*, Службени гласник, Београд, 2012.
- Весић, Добрица, „Прилагођавање привреде Србије регионалним и европским интеграцијама“, *Међународни проблеми*, бр. 3-4/2014, стр. 376-394.
- Ђукановић, Драган и Лађевац, Ивона, „Приоритети спољнополитичке стратегије Републике Србије“, *Међународни проблеми*, бр. 3/2009, стр. 343-364.
- Ђукановић, Драган, „Западни Балкан: од сукоба до евроинтеграција“, *Годишњак ФПН*, бр. 3/2009, стр. 495-506.
- Ђурковић, Миша, „Савремена руска спољна политика и Србија почетком XXI века“, *Култура полиса*, бр. 17/2012, стр. 1-26.

Овај рад је примљен 6. маја 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. јуна 2017. године.

- Лазих, Младен, *Промене и отпори*, Филип Вишњић, Београд, 2005.
- Липовац, Милан и Димитријевић, Иван Р., „Национални интерес као аналитички концепт: могућности за анализу националног интереса Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2015, стр. 87-108.
- Рапаић, Стеван и Дабић, Драгана, „Спољнотрговински аспект приступања Републике Србије Европској Унији“, *Међународни проблеми*, бр. 3/2013, стр. 341-364.
- Рељић, Душан, *Русија и Западни Балкан*, преузето са: <http://www.isac-fund.org/download/Rusija%20i%20zapadni%20balkan.pdf>, 12.01.2016.
- Стефановић, Сандра Д. и Глођовић, Аница В., „Карактеристике медијског дискурса на тему Србије и Европске Уније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2015, стр. 293-312.
- Стојановић, Игор Н., „Политичка неутралност и савремена држава у токовима глобализације“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2015, стр. 191-208.
- Суботић, Момчило, „Избори у Србији 2016 – политички повратак опозиције“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2016, стр. 37-64.

Marija Todorovic

STRATEGIC ORIENTATION OF SERBIA AND RULING POLITICAL ELITES

Resume

This paper deals with international politics of the ruling political elites in Serbia, primarily towards the EU. The conclusion is that one can not say that it is a security and strategic interest of Serbia to join the EU, but also the alternative is weak or non-existent. The alternative is almost non-existent because Russia does not show any direct interest in Serbia, and EU has very high demands, which include lossing territorial integrity and a part of our identity – not just KIM, but also our political and economical relations to the East. Also, EU doesn't have an emergency need to expand and has it's own problems – economy, safety (terrorism), politics (Brexit), etc.

So, today, global and regional political circumstances are very unfavorable, everything happens fast, with great turmoil, and in this context it is very difficult to predict future developments. In addition, the moves of political

elites have largely been wrong in recent decades, and today's foreign policy is undefined and only seemingly transparent. Thus, a completely pessimistic picture. But it is not uncommon to have an undefined national interest when you have a small and weak country. Serbia is still burdened by all the wars that have plagued the Balkans in the last thirty years, still is struggling with its image in the world, still has a lot of internal problems unsolved and is economically weak and uncompetitive. Serbia needs a new bilateral / multilateral alliances, new markets for the export of finished products and general economic growth. In short, strengthening from the inside, in every sense.

There is still no strategy of foreign policy, and foreign policy objectives are not the same as the poles. Entire process of the EU accession is slow and uncertain. Serbia no longer has, after the breakup of Yugoslavia, the geostrategic nor political nor economic or social importance in the Balkans. Now that we are disintegrated we have to adjust to the situation and choose the best option for us from what was offered, but this is largely nothing. The politics of a politically neutral position is an illusion that can not hold for so much long, but to choose side is a two way street – we lose in the East or we lose in the West. Both options are impossible.

The author is of the opinion that with or without entering the EU, Serbia must have an alternative and the best alternative is economic growth. This growth can be achieved only with adequate austerity measures, which are difficult to implement when you already have a quite poor nation. Serbia is a country that has to create for future generations and to get out of the debt and has to export its goods to markets around the world. The problem is that one part of Serbia, to which the author belongs, is skeptical that it would ever happen.

Keywords: international politics of Republic of Serbia, ruling political elites, foreign policy strategy of RS, EU, alternatives.

ЕКОНОМСКЕ И ПРИВРЕДНЕ ТЕМЕ

111

Аврамовић Ненад, Младенов Маријана

ТТИП И СВЕТСКИ ПРИВРЕДНИ СИСТЕМ

131

Соња Вујовић

ЕФЕКТИ ЕРОЗИЈЕ ЉУДСКОГ КАПИТАЛА
НА КОНКУРЕНТНОСТ СРПСКЕ ПРИВРЕДЕ

149

Александар Јанковић, Далибор Савић

ЕКОНОМСКА ОСАМОСТАЉЕНОСТ МЛАДИХ У
ДОБОЈУ: 2008-2012

Аврамовић Ненад*

*Правни факултет за привреду и правосуђе
Универзитета Привредна академија у Новом Саду*

Младенов Маријана**

*Правни факултет за привреду и правосуђе
Универзитета Привредна академија у Новом Саду*

ТТИП И СВЕТСКИ ПРИВРЕДНИ СИСТЕМ

Сажетак

Споразум о трансатланском трговинском и инвестиционом партнерству о ком преговарају САД и ЕУ за циљ има оснивање Трансатланске зоне слободне трговине. Предмет анализе су решења која предвиђа овај споразум, новине које доноси и последице које ће произвести у домену међународне трговине. Споразум је део концепта филозофије неолибералног капитализма и изградње глобалног униполарног поретка. Уговор је правни механизам којим Сједињене Државе желе да успоставе систем глобалног економског надзора над европском привредом преко мултинационалних корпорација на уштрб десуверенизације држава.

Пројекат неолибералног развоја светског привредног система, чији је интегрални део ТТИП, својом не-транспарентношћу и предлозима који смањују овласти државе у јавном сектору, смањују европске еколошке стандарде, уводи нови начин решавања спорова, дерогира радничка права и протежира ГМО у прехрамбеној индустрији на отпоре званичника европских земаља, најшире јавности, а посебно земаља БРИКС-а и Евроазијске уније. Циљ рада је да презентује и оцени

* Редовни професор

** Асистент

предложена решења ТТИП-а, али и наговести алтернативе и социјално прихватљивија решења.

Кључне речи: ТТИП, Европска унија, споразум, стандарди, светски економски систем, мултинационалне компаније, зона слободне трговине.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Међународна теорија и јуриспруденција неподељено су прихватили становиште Статута Међународног суда Уједињених нација да су међународни уговори основни обавезујући формални извор међународног јавног права. Еклектички приступ дефинисању појма међународних уговора прихватила је “Конвенција о уговорном праву од 1969. године у члану 1.(2) која дефинише међународне уговоре као споразум закључен писано између држава и који је регулисан међународним правом, било да је садржан у једном или два или више инструмената међународно повезаних, без обзира на његов посебан назив.”¹⁾

Аналогну дефиницију усвојила је и Конвенција о праву уговора између држава и међународних организација из 1986. године, која је регулисала и формално-правно уврстила међународне организације, додуше са изведеним субјективитетом, у домен међународно правних субјеката. Међународни уговори средство су и модус изградње и институционализације свеукупног међународног правног поретка, па и креације међународних економских односа, преваходно у режији држава и међународних владиних организација. Велики број аутора данас стоји, попут Р. Вукадиновића, на становишту да круг субјеката међународних односа уз „државу, као најстаријег и често најглавнијег носиоца интернационалних радњи, захваћа: међународне владине и невладине организације, политичке покрете међународног карактера, мултинационалне твртке, цркве и религијске покрете, разне професионалне међународне организације, нације, групе људи и човека појединца који у становитим ситуацијама може такођер дјеловати као субјект међународних односа.”²⁾ Предмет истраживања овог рада је анализа решења која кроз процес преговарања доноси Уговор о трансатлан-

1) Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Правни факултет, Београд, 2010, стр. 83.

2) Радован Вукадиновић, *Међународни политички односи*, Политичка култура, Загреб, 2004, стр. 106.

ском трговинском и инвестиционом партнерству (ГТИП) између Сједињених Америчких Држава и Европске уније. Циљ аутора је да презентују геополитичке, економске, финансијске, па и историјске детерминанте стварања највеће зоне слободне трговине у свету и објасни нетранспарентност преговарачког процеса у условима када изградња глобалног светског поретка добија и алтернативна решења на планетарном нивоу.

Такође, аутори ће презентовати и решења која доноси нацрт регионалног споразума о слободној трговини и њихове могуће последице на укупне међународне политичке и економске односе, статус и суверенитет, права и обавезе државе у међународном поретку, утицај на остваривање радничких права, поштовање прописа о заштити животне средине, заштити права потрошача, права интелектуалне својине...

2. ПРОМЕНЕ У СВЕТСКОМ ЕКОНОМСКОМ ПОРЕТКУ

Садашњи систем међународних економских односа и правила његовог функционисања утврђени су под патронатом Сједињених Америчких Држава после Другог светског рата. И рад глобалних међународних институција, посебно у сектору политике, економије и финансија, одвијао се под одлучујућим утицајем водећег светског финансијера Уједињених нација, ММФ, Светске банке, а од 1995. и Светске трговинске организације, Сједињених Држава, којим су убрзо прикључене земље Западне Европе. Оснивање и функционисање низа међународних економских организација регионалног типа у другој половини XX века било је углавном у знаку хладноратовских интереса водећих суперсила, САД и Совјетског Савеза и њихових сателита.

Распад Савеза Совјетских Социјалистичких Република дефинитивно је означио и пораз социјализма као друштвено-економског система стављајући га на маргине историје као утопијски покушај стварања хуманистичког друштва једнакости и социјалне правде.³⁾ Урушавање социјалистичког система са падом Берлинског зида процесу глобализације даје нову димензију која, по Кисинџеровом виђењу, од глобализације као “равнотеже моћи” у време Хладног рата прелази у “преконцентрацију силе” односно униполаризам и

3) Ненад Аврамовић, *Дипломатско право*, Привредна академија, Нови Сад, 2006, стр. 109.

нови светски поредак. “Амерички империјализам и интервенционизам као средство за постизање циља ширења неолибералног капитализма и светске хегемоније нарочито је добио на бескрупулозности, што је Фукујама пожурио да означи као крај историје и увод у нови поредак.”⁴⁾ Изградња униполарног света довела је до растакања политички “неподобних” сложених држава, а потом агресивније десуверенизације посебно малих и земаља у развоју. Глобализација, у чијој основи лежи неолиберална доктрина и моћ и карактер нових технологија намеће опште принципе, правила и поступке управљања, организације и пословања привреде, што сужава простор за аутономне економске и развојне политике појединих, посебно мањих и неразвијених земаља.⁵⁾ Крупни капитал се наметнуо у већини развијених земаља и представља главни бизнис у њима, а посебно у оним најмоћнијим као САД, Енглеска, Немачка, Француска итд. Те државе са међународним институцијама ММФ-ом, Свјетском банком и СТО обављају двоструку улогу у служби тог капитала и неолибералног тржишта. Прво, у својој надлежности доносе мјере економске политике које погодују првенствено том крупном капиталу (нпр. порези, социјална давања, радничко законодавство, итд.). Друго, својом политичком моћи и економском снагом заступају интересе тог капитала и намећу неолиберално тржиште широм свијета односно земљама где год могу.⁶⁾

Лајт мотив доктрине неолибералима и најважнији вредносни критеријум – максимизација профита - довео је до апсолутизације тржишне економије и маргинализације економске државне суверености, па ни спорадична формирања регионалних економских организација, попут АСЕАН-а⁷⁾ односно Заједнице земаља

4) Василије Марковић, „Глобализација – одређење и империјални карактер Новог светског поретка“, *Мој недељник*, Београд, објављено 07.05.2016.

5) Слободан Максимовић, „Детерминанте односа државе и привреде“, *Бизнис и држава*, Центар за економска истраживања, Београд, 2006, стр. 64.

6) Момир Тећез, „Неолиберализам, економски развој и држава“, *Бизнис и држава*, Центар за економска истраживања, Београд, 2006, стр. 199.

7) Заједница држава југоисточне Азије (АСЕАН) основана је 8. августа 1967. године од стране Сингапура, Тајланда, Филипина, Малезије и Индонезије, да би се овој економској заједници прикључиле и Вијетнам, Мјанмар, Лаос, Камбоџа и Брунеји. АСЕАН данас, дакле, има десет држава чланица и површину од 4,4 милиона километара квадратних на ком живи преко 625 милиона становника што чини 8,8 одсто светске популације. Као економска групација десет земаља АСЕАН данас збирно чине седму економију у светским оквирима. Државе ове економске организације имају изузетно повољан географски положај, јер се налазе у троуглу између Индије, Кине и Аустралије.

југоисточне Азије или ОПЕК-а⁸⁾ нису утицали на суштинску промену кретања у светској економији. Неолиберални концепт глобализације укључује економску десуверенизацију држава и давање примата транснационалним корпорацијама у односу на националне државе. “Главни заговорници и оперативни носиоци потпуно слободног деловања тржишта су САД и крупни финансијски капитал, те познате међународне институције, Међународни монетарни фонд и Светска банка.”⁹⁾ Незадовољне униполарним политичким и економским устројством света земље са растућим економијама Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужна Африка стварају БРИКС¹⁰⁾, организацију која се залаже за полицентрични концепт развоја света и реформу међународног финансијског система. Штавише, БРИКС је у реализацији својих циљева покренуо процес стварања сопствених међународних институција, попут Нове развојне банке и Пула условних девизних резерви, којим се недавно прикључила, на иницијативу Кине, и Азијска банка за инфраструктурне инвестиције. Ова банка основана је и директни је пандан Азијске банке за развој, којом доминирају Сједињене Државе и Јапан. Деловање БРИКС-а усмерено је ка постепеном потискивању долара као водеће светске валуте и преласка на обрачуне у националним валутама, а посебно повећање коришћења јуана у међународним плаћањима, који је као национална валута водеће економије света укључен и у резервну корпу светских валута.

Јачање позиција БРИКС-а у Азији повезано је са реализацијом кинеског пројекта “Економског појаса пута свиле”. Посебан значај има споразум са Русијом о њеном повезивању са Евроазијском економском унијом. Државе БРИКС-а теже да смање заостајање развијајући везе у областима високих технологија самостално и билатерално.¹¹⁾ Остваривање идеје Економског појаса пута свиле има за циљ да повеже Централну, Јужну, Источну и Западну Азију

8) Организација земаља извозница нафте - ОПЕК – основана је 1960. године са циљем да координише и усклађује нафтну политику земаља произвођача нафте. ОПЕК има седиште у Бечу и његове чланице су: Алжир, Ангола, Еквадор, Кувајт, Ирак, Иран, Либија, Нигерија, Катар, Саудијска Арабија, Уједињени Арапски Емирати и Венецуела.

9) Момир Ђећез, „Неолиберализам, економски развој и држава“, *Бизнис и држава*, Центар за економска истраживања, Београд, 2006, стр. 198.

10) Независна међународна организација БРИК, коју су сачињавале Бразил, Русија, Индија и Кина створена је 2011. године у Јекатеринбургу у Русији, да би 2011. Организација приступила и Јужна Африка и од тада она у међународним односима наступа као БРИКС.

11) Више на: fakti.org/globotpor/quo-vadis-orbi-sudbinu-sveta-odredice-sudar-ili-saradnja-zapadne-koalicije-i-istočne-koalicije

различитим начинима економске сарадње, као и интензивирање сарадње са Евроазијском унијом. Неке анализе говоре да је Кина већ сада везала око 30 одсто глобалног економског раста.

Водећа позиција земаља западног света на челу са САД у креирању реформи глобалног економског поретка, угрожена је паралелним деловањем БРИКС-а, Евроазијске уније и економских пројеката Кине, и не остварује се жељеним темпом ни у оквирима Светске трговинске организације. Отуда, водеће земље западног света, иначе носиоци глобализације, реформу светске трговине покушавају да спроведу закључењем низа мултилатералних и билатералних уговора о слободној трговини ван СТО, са једне стране елиминишући земље БРИКС-а, а са друге, кроз наведене уговоре, желе да реструктуришу економије земаља са којима воде преговоре. Притом треба имати у виду политички консензус који је основа сарадње економија Тријаде, који чине САД, Европска унија и Јапан.

3. ТРОЈНИ Т ПАКТ

И, управо, три трговинска споразума, која су у процесу преговарања, а иницирана су од Тријаде, имају за циљ стварање новог међународног привредно-правног поретка. Овим преговорима претходили су, преговори о реформи и даљој глобализацији и либерализацији светске економије који су почели у Дохи, а вођени у оквиру Светске трговинске организације. Ови преговори су завршени неуспешно. Одустајање од почетног предлога уследило је десет година после првог сусрета у Катару. Пропаст Доха споразума резултат је одбијања предложеног решења о даљој реформи светског привредног система од стране Кине, Индије и земаља Латинске Америке. Један од разлога неуспеха преговора лежи и у транспарентности преговарачког процеса и негативној реакцији светске јавности према предложеним решењима, која су ишла на руку најразвијенијим земљама, посебно САД и њиховим корпорацијама.

Неуспех Доха рунде био је знак за Сједињене Америчке Државе да преговарачки процес из Светске трговинске организације пресеље у стриктни домен аутономије воље уговорних страна. Први од њих је Споразум о трговини услугама (Trade in services agreement) или ТИСА споразум који регулише размену роба и слободну тр-

говину услугама, а за циљ има и приватизацију услужног сектора. Према подацима који су доспели у јавност о ТИСА споразуму преговарају Сједињене Америчке Државе, Европска унија, али и државе попут Аустралије, Израела, Канаде, Мексика, Пакистана, Тајвана, Турске и 15-так других.

Овај споразум има за циљ регулирати наднационални начин пружања здравствених услуга, дистрибуцију вода, пружања финансијских услуга, телекомуникација, транспорта итд. Спорна је “транспарентност” споразума, јер се земље обавезују да споразум ТИСА мора бити тајан пет година чак и након његовог усвајања.¹²⁾ Како ТИСА споразум регулише трговину услугама на коју отпада готово 80 одсто привреде САД и земаља Европске уније, јасно је да он утиче на регулацију економске политике земаља уговорница. Наиме, одрицање од економског суверенитета у домену јавних служби отвара могућност приватизовања здравства, школства, осигурања, транспорта, финансијских услуга и других грана услужног сектора. Либерализација тржишта услуга истовремено би претпостављања и увођење принципа националног третмана за стране мултинационалне компаније у сектору услуга. Приступањем таквом споразуму Европска унија би одустала од очувања остатка социјалне државе, који представљају темељну и социо-економску и хуманитарну вредност европске цивилизације.

О овом и друга два споразума нобеловац Џозеф Штиглиц каже: “САД и многе земље диљем свијета расправљају о новим трговинским споразумима који су се раније звали “уговори о слободној трговини”. Међутим, то више нису трговински споразуми, јер узимајући у обзир искључиво корпоративне интересе Сједињених Држава и ЕУ, ти уговори се протежу далеко изван подручија трговине, улагања и интелектуалног власништва, што доводи до темељних промјена у правној, правосудној и регулаторној структури државе. У исто вријеме, ти споразуми не могу бити контролирани или под утицајем демократских институција. Непоштени дио тих уговора је заштита инвеститора. Додуше, они морају имати заштиту од ризика губитка стечене имовине, али посебни увјети таквих споразума представљају кршење здравствених стандарда, очувања сигурности и у подручију финансија.”¹³⁾

12) www.altermainstreaminfo.com.hr/vijesti/klub-bilberbeg-ce-predstojeci-godisnji-skup pristupljeno 05.07.2016.

13) www.altermainstreaminfo.com.hr/vijesti/obavljen-kljucni-dio-sporazuma-tisa-zemlje pristupljeno 1.8.2016.

Други мултилатерални трговински уговор представља Споразум о транспацифичком партнерству (ТПП) у ком, у преговарачком процесу, учествује 12 земаља и то: САД, Канада, Аустралија, Нови Зеланд, Брунеји, Чиле, Јапан, Малезија, Мексико, Перу, Сингапур и Вијетнам.¹⁴⁾ Жељу да се придружи овом трговинском блоку као тринаеста чланица изразила је и Јужна Кореја. Заговорници транспацифичког партнерства са даљом либерализацијом тржишта очекују повећања привредног раста и стварање једног од највећих трговачких и инвестиционих савеза, који треба да изопшти Кину и минимизира њену улогу у региону. Опоненти ТПП сматрају да је један од циљева споразума обуздавање Кине и њеног економског раста, а да су промене у регулативи права интелектуалне својине и права заштите животне средине резултат лобирања мултинационалних компанија и заштите њихових интереса. Да Споразум о транспацифичком партнерству није само одраз међународних економских односа, већ рефлексивна и глобалних привредних интереса, те средство за остваривање геополитичких и геостратешких интереса показује искључење Кине из ТПП. Ипак, Кина је као алтернативу и одговор на формирање транспацифичког партнерства покренула пројекат “Нови пут свиле” као одговор специфичној врсти трговинског рата који САД води против најмногорајудније земље света.

Трећи трговински уговор – Споразум о Трансатланском партнерству о трговини и улагањима између САД и ЕУ, чији делови су недавно доспели у јавност, изазвао је бујицу незадовољства и у неким земљама ЕУ, које су традиционални економски, али и војни и политички савезник Сједињених Држава.

4. ТРАНСАТЛАНСКА ЗОНА СЛОБОДНЕ ТРГОВИНЕ

Формални преговори између Сједињених Америчких Држава и Европске уније о закључењу Споразума о трансатланском трговинском и инвестиционом партнерству (ТТИП) започели су

14) Земље транспацифичке зоне слободне трговине чине 40 одсто светске економије и трећину светске трговине са скоро 800 милиона становника, а сам споразум предвиђа веће олакшице у вези са трговинским тарифама и квотама, те укидање пореских и непореских баријера, као и увођење заједничких стандарда за заштиту страних инвестиција и интелектуалне својине. С обзиром да постоји велика разлика у привредном развоју наведених земаља, те конкурентности економија земаља будућих чланица споразум предвиђа и структурне реформе и усаглашавање регулативе у области права интелектуалне својине, права конкуренције, заштите страних улагања и еколошких стандарда.

8. јула 2013. године. До данас је одржано 13 рунди преговора, а Споразум о слободној трговини између ЕУ И САД у ужем смислу укључује и Канаду, Мексико, земље кандидате за улазак у ЕУ, као и чланице Европске зоне слободне трговине (ЕФТА), па ће се последице евентуалног закључења споразума одразити и на Србију.

Поред системске везе са два наведена уговора ТТИП је логичан наставак либерализације светског тржишта започете низом покушаја склапања регионалних споразума о слободној трговини. Путоказ за успостављање глобалне и економске хегемоније Сједињених Држава на међународном нивоу је свакако Споразум о слободној трговини који су САД закључиле са Канадом и Мексиком, који је ратификован 1994. године. Закључење овог Северноамеричког споразума о слободној трговини или НАФТА споразума допринело је слободи кретања роба, услуга и капитала, али и институционалном јачању положаја мултинационалних предузећа на северноамеричком тржишту.¹⁵⁾

Трансатлански споразум између САД и ЕУ компатибилан је и са Свеобухватним економским и трговинским споразумом (ЦЕТА) између ЕУ и Канаде чије склапање и потписивање је формално предложено од стране Савета ЕУ. Ипак, Споразум ЦЕТА у потпуности ступа на снагу тек када Савет ЕУ уз сагласност Европског парламента усвоји исти, а потом и све државе чланице Уније исти ратификују у националном законодавству, као и Канада.

Званичници ЕУ и Канаде кажу да реч о “вероватно досад најнапреднијем споразуму те врсте, којим ће се потакнути извоз, снизити трошкови увоза која сnose подuzeћа при производњи својих производа, пружити већи избор потрошачима и одржати строги стандарди ЕУ-а за производе, те тиме придонијети расту и отварању радних мјеста. Захваљујући ЦЕТА-и знатно ће се повећати пословне могућности за европска подuzeћа у Канаду. Тим ће се споразумом подuzeћима из ЕУ омогућити најбољи третман који је Канада икад понудила неком трговинском партнеру те ће им тако бити осигурани равноправни увјети на канадском тржишту.”¹⁶⁾

15) Покушај стварања зоне слободне трговине земаља Северне и Јужне Америке (ФТАА – The Free Trade Area of the Americas) у првој декади новог миленијума завршен је неуспешно, првенствено захваљујући негативном ставу водећих земаља МЕРКОСУРА.

16) Више под: Свеобухватни господарски и трговински споразум или ЦЕТА на: ec.europa.eu/croatia/news/2016/2016/20160713b_hr.htm преузето 5.08.2016. године.

Опоненти ЦЕТА споразума сматрају да је ”уговор пуки изговор за примопредају моћи из руку националних влада у руке великих бизниса и корпорација,” те да приватизација захваљујући клаузули о неповратним променама у Споразуму “уколико владе Канаде или ЕУ желе да неке ингеренције из ЦЕТА дила поново ставе под државну контролу, у својству јавног власништва – као што је то било досад, односно пре установљавања ЦЕТА уговора – ово настојање националних влада могло би се протумачити као кршење услова уговора.”¹⁷⁾ Наведени трговински уговори, међутим, нису изазвали посебну реакцију јавности, каква је забележена у Немачкој, Француској и још неким земљама ЕУ, а поводом решења која предвиђа Трансатланско трговинско и инвестиционо партнерство између САД и ЕУ. Званично, Споразум чије одредбе се крију од јавности, створио би економску заједницу САД и ЕУ од преко 800 милиона људи и са највећим друштвеним бруто производом. Стварање трансатланске зоне слободне трговине постигло би се укидањем царина, социјалних и еколошких баријера, елиминацијом техничких прописа и других препрека слободном кретању роба, услуга и капитала.

Геополитичке реакције на стварање трансатланске зоне слободне трговине, која треба да обезбеди економску доминацију САД, налазе се у формирању и делатности земаља БРИЦС-а и јачању утицаја Евроазијске економске уније, пројекту Русије, Белорусије и Казахстана, а који има за амбицију економску интеграцију бивших република Совјетског Савеза. Евроазијска унија, са друге стране, развија сарадњу са Кином и у улози партнера узима учешће у њеним привредним пројектима, али и другим земљама БРИЦС-а. Хронологија стварања нових међународних организација и закључења трговинских уговора показује да борба за изградњу униполарног света има све реалнију алтернативу великог броја држава које се залажу за мултиполарност савременог света и да је то дугорочан процес. У борби за остварење свог концепта светског економског поретка, наравно диктираног економским интересима, Сједињене Државе неретко прибегавају и

17) <https://pavlebasic.me/2016/06/16/da-li-su-transatlanski-trgovinski-sporazum-i-ceta-pretnja-demokratiji-preuzeto> 6.08.2016.

индуковањем политичких, па и војних сукоба и дестабилизацијом одређених земаља,¹⁸⁾ и региона.¹⁹⁾

5. ЗА И ПРОТИВ ТТИП-а

Али, док је отпор неолибералном глобализму, који носи ТТИП, очекиван на економском, геополитичком и геостратешком плану од стране држава БРИЦС-а и Евроазијске уније зашто су против Споразума о трансатланском трговинском и економском партнерству грађани, па неретко и легитимни представници водећих земаља ЕУ Немачке и Француске? Разлога има неколико.

Прво, недвојбен је утисак да се преговори о ТТИП-у воде не-транспарентно, што им одузима демократски легитимитет и рађа сумњу у добре намере уговорних страна. Процедура прихватања међународних споразума од стране ЕУ подразумева преговоре на нивоу Европске комисије, па потом доношење одлуке о прихвату од стране Савета ЕУ уз сагласност Европског парламента и на крају га морају ратификовати парламенти свих држава чланица. Дакле, текст Трансатланског споразума о трговини и инвестиционом партнерству мора бити јаван, како би држава чланица ЕУ о њему могла да се мериторно изјасни, на бази анализа његовог утицаја на ЕУ и земље чланице, а зарад заштите јавног интереса. До сада, иако је од почетка преговора прошло три године, приступ документима био је ограничен само на мању групу заступника у преговарачком процесу, што озбиљно нарушава процес демократског одлучивања у ЕУ, чије функционисање је нарушено референдумском одлуком Велике Британије о напуштању Уније.

Друго, економски ефекти стварања трансатланске зоне слободне трговине у сфери су маркетиншких нагађања, која је у доброј мери резултат нетранспарентности међународног преговарања.

18) По неким политичким аналитичарима политичка криза у Украјини, која је потом прерасла у грађански рат, изазвана је у циљу изазивања раскола између не само Русије и Украјине, већ и између Руске Федерације и Европске уније. Ову тезу потврђује и чињеница да су САД од свих чланица Уније тражиле увођење економских санкција Русији, као и блокирање неких енергетских пројеката какав је „Турски ток“. Овај захтев упућује се и државама кандидатима за улазак у ЕУ као форма усклађивања са спољном политиком ЕУ. Република Црна Гора је увела економске санкције Руској Федерацији, док је Србија тај захтев одбила.

19) Дестабилизација земаља северне Африке, позната као „арапско пролеће“ и Средњег и Блиског Истока за стварни циљ није имала увођење демократије, како су званичници САД и ЕУ говорили, већ дестабилизацију региона, смену власти и пад цена енергената, који би ослабио економску позицију Русије и земаља ОПЕК-а.

Економске студије које иду у прилог закључењу ТТИП пројектују економску добит и раст, додуше минималан, БДП и за САД и земље ЕУ, али и за сваку породицу на микро нивоу. Искуства спровођења НАФТА споразума, закљученог између САД, Канаде и Мексика, показују да је његовом реализацијом повећана трговинска размена, али изгубљено чак милион радних места, а неке прогнозе указују да ће спровођење ТТИП изазвати губитак најмање милион радних места у Сједињеним Државама и земљама Европске уније заједно. „Критичари НАФТА-е истичу да је споразум само појачао сиромаштво у Мексику. Многи мањи пољопривредници, посебице узгајивачи кукуруза, банкротирали су након улаза јефтиног, субвенционираниог кукуруза из САД-а против којег мексички сељаци нису имали ни најмање изгледа.“²⁰⁾ Ипак, реалну економску пројекцију ефеката закључења и примене Споразума о трансатланском партнерству могуће је извести тек након његове емпиријске примене.

6. РЕГУЛАТОРНА УСАГЛАШАВАЊА

Треће, опоненти стварања Трансатланске зоне слободне трговине сматрају да је регулаторна сарадња једна од највећих претњи ТТИП. „План „регулаторне сарадње“ ТТИП настоји да приближи ЕУ стандарде о безбедности хране онима који важе у САД. Међутим, америчка правила су много мање рестриктивна него европска. Око 70 одсто хране која се продаје у америчким супермаркетима садржи генетски модификоване састојке, за разлику од ЕУ, где је употреба генетски модификованих производа практично забрањена.“²¹⁾

Са друге стране, преговарачи из Европске комисије сматрају да регулаторна конвергенција треба да смањи бирократију за привредне компаније из Европске уније али и трошкове који су производ досадашње примене различитих правила која су на снази у ЕУ и Сједињеним Државама. Наиме, у домену финансијске регулативе стандарди САД су строжији од европских, као и неки еколошки, попут допуштеног степена загађења од стране аутомобила у САД или допуштени стандард нивоа токсичних хемикалија у играчкама. Те стандарде Европска унија би требало, дакле, да подигне. Званичници Европске комисије притом желе да усклађивање

20) www.w.com/bs/uciti-iz-nafta-e-za-ttip/a-19222669 приступљено 1.08.2016.

21) <http://rs-lat.sputniknews.com/vesti/20160425/1105177088/ne-podleci-pritisku-sad-najbolje-za-evropu-ttip.html#ixyy4Ae0JifvS>, приступљено 1.08.2016.

прописа и стандарда између Европске уније и САД, буде резултат обостраног компромиса, али без снижавања нивоа ЕУ заштите за здравље људи, животну средину или права потрошача. И, управо ти стандарди су проблем регулаторне сарадње. Јер, представници САД кроз Трансатлански споразум желе да наметну важеће америчке стандарде у производњи хране, који су далеко нижи од европских, те на тај начин протезирају своје мултинационалне компаније, чија производња је везана за прехранбену индустрију, и на тржишту Европске уније. У ствари, Европска унија од 1992. године примењује „начело предострожности“.

Принцип се темељи на логици права првенства апсолутних права појединца у односу на права правних особа. Из тог разлога се у Европској унији производ не може продати, осим ако није прошао низ обавезних тестирања и ако нема потврду агенције да неће наштетити потрошачима. То је принцип који не постоји у САД-у, где контроле агенције по логици економског либерализма омогућују непосредно пласирање производа, што се обуставља само када хиљаде потрошача поднесу доказе о тровању или другим штетама физичке природе. Осим тога, амерички потрошач сам мора да сноси све трошкове у тужби против компаније од које тражи одштету.²²⁾ Практично кроз ТТИП Сједињене Државе желе да елиминишу европско начело предострожности.

Као резултат, ТТИП би могао, слично новом трговинском договору са Канадом, дозволити ниске нивое генетски модификоване хране и сјемена да се увезу у Европу, а да нису дозвољени за продају у Европи или тестирана њихова сигурност за људе или околину. Ово значи да фармери становници не би знали да ли је грана или сјемена која купују контаминирана ГМ састојцима те би Европљани могли јести неовлашћене ГМ састојке који нису проверени.²³⁾ Такође, то подразумева и смањени унос података на етикетама пољопривредних производа и укидање права потрошача на информацију о храни коју једу. На тај начин “нико неће моћи рећи да ли говедина или свињетина долази од животиња које су третиране хормонима или фитохормонима. Јесу ли пилићи јели храну са антибиотцима, а месо ради бољег чувања опрано хлором.”²⁴⁾

22) www.altermainstreaminfo.com.hr/vijes.ti-velika-analiza-ttip-centralisticki-apsolutisticki-i-arogantni-215 приступљено 2.08.2016.

23) czzs.org/served-up-by-ttip приступљено 25. 07.2016.

24) www.altermainstreaminfo.com/hr/vijesti/velika-analiza-ttip-centralisticki-apsolutisticki-i-arogantni-215 приступљено 2.08.2016.

Омогућавање уласка ГМО семена, ђубрива и пестицида на европско агротржиште без потребних гаранција о могућој штетности истих, по ниским ценама, захтевало би прикључивање малих и средњих пољопривредника ЕУ у ГМО систем мултинационалног агро-бизниса или, пак, њихово економско посртање.²⁵⁾ Отуда, и отпор европских пољопривредника, а посебно произвођача органске хране, против генетски модификованих усева, који слове као потенцијални ризик по здравље људи и животиња. До потврде о штетности генетски модификованих организама за људску исхрану, која би имала научну верификацију, тешко је доћи обзиром на опструкције које праве мултинационалне компаније. Нека истраживања су, међутим, добила и судски епилог.²⁶⁾ Међутим, ни тврдња да америчко законодавство не брине о здрављу становника мора се прихвати са резервом. Наиме, “због споменутих разлика у доношењу регулативе, америчка Агенција за заштиту околиша ЕПА од тамошњих компанија захтева “разуман ступањ сигурности да производ није штетан”. Исто тако, у случају да знанствена анализа није довршена, америчко законодавство даје могућност да се ти производи лиценцирају са резервом. У стварности, наводи се у студији, то је довело до тога да је 65 одсто, од укупно 16 тисућа пестицида одобрених 2012. у САД-у, лиценцирано са резервом. У апсолутним бројкама, САД је дозволио коришћење 82 супстанце које су у ЕУ означене као штетне по здравље. Код производње меса, у причу улазе хормоне раста и антибиотици.²⁷⁾

Слично је и са прописима о заштити животне средине. Док у ЕУ компаније морају да докажу да супстанце које се користе нису токсичне, у САД је обрнуто – ниједна супстанца не сматра се токсичном док се не докаже супротно. Као резултат тога, у ЕУ је забрањено коришћење 1.200 супстанци, док је у САД забрањено свега 12.²⁸⁾

Следећи аналогичу америчких захтева код регулаторног усаглашавања, која је на пољу остваривања радничких права презен-

25) Пољопривредна производња у Европи у преко 80 одсто случајева одвија се на површини мањој од 10 хектара и уважава како друштвене тако и економске и еколошке стандарде. За разлику од ње просечна величина пољопривредног имања у САД износи 95 хектара, а производња је индустријски организована и тржишно оријентисана.

26) Опширније о томе на: www.magacinportal.org/2015/12/07/gmo-je-otrov-sud-u-parizuprihvatio-rezultate-seralinija/

27) www.h-alter.org/vijesti/nocna-mora-eu-poljoprivrede, приступљено 25.07.2016.

28) <http://rs-lat.sputniknews.com/vesti/20160425/1105177088/ne-podleci-pritisku-sad-najboljeza-evropu-ttip> приступљено 25.07.2016.

тована применом НАФТА споразума, за очекивати је да би “ТТИП могао угрозити тешко изборена права попут колективних уговора. Наиме, пошто су радничка права у САД (примедба аутора) у правилу знатно нижа него у западној Европи (САД нпр. никада није ратифицирао ИЛО конвенције којима се гарантира право на синдикално удруживање и колективно преговарање док је око половине америчких држава усвојило анти-синдикалне законе у оквиру “right to work” схеме), ТТИП би могао створити додатни компетитивни притисак који би резултирао резањем плаћа и смањивањем права дилџем Европске уније.”²⁹⁾

Сличну квалификацију о радничким правима у оквиру Трансатланског споразума даје и нобеловац Џозеф Штиглиц “Велики циљ ТТИП-а је декласификација друштвене функције рада. ТТИП ће у Европи снизити плате и изједначити са онима у САД-у, које су као што сви знају, ниже од оних у Европи. Дакле, једини који ће имати користи од споразума ће бити европске филијале америчких мултинационалних компанија, које ће на крају плаћати своје раднике у Европи према параметрима који су на снази у САД-у. Затим, ако неко покуша приговорити, неће се моћи традиционално обратити националном суду. Не! Све што иде преко ТТИП-а ићи ће преко заједничког арбитражног суда у САД-у, што је суд приватне природе, јер њиме доминирају правници мултинационалних компанија, од којих многи такође обављају функцију судија!”³⁰⁾

7. СИСТЕМ РЕШАВАЊА СПОРОВА

Четврто, Трансатлански споразум о трговинском и инвестиционом партнерству изазвао је посебну полемику одредбама о начину решавања спорова, које су практично преузете из НАФТА споразума. Предложени механизам заштите инвеститора у оквиру ТТИП-а и ЦЕТА-е предвидео је решавање спорова између страних инвеститора и државе и у ситуацијама када страни улагач процени да је дошло до повреде његових права, односно угрожавања очекиваног будућег профита. Иначе, ИСДС је као правни механизам настао у постколонијалном раздобљу са циљем заштите страних инвестиција у државама са недовољно развијеним законодавством. Овај

29) www.forum.tm/vijesti/ako-pozdravljate-ttip-pozdravite-se-s-radnim-mjestima-2343 приступљено 24.07.2016.

30) www.altermainstreaminfo.com.hr/vijes.ti-velika-analiza-ttip-centralisticki-apsolutisticki-i-arogantni-215 приступљено 2.08.2016.

начин решавања спорова, познат под називом Investor State Dispute Settlement (ИСДС), Европски парламент је одбацио, а Европска комисија је предложила нови предлог механизма заштите инвеститора под називом “Систем инвестиционих судова” (Investment Court System – ИЦС).

Идеја је да се у оквиру билатералног уговора установи и детаљно регулише двостепени систем заснован на јасно дефинисаним процесним правилима, у коме би судиле квалификоване судије. Посебна правила обезбедила би лакши приступ том суду за мала и средња привредна друштва. Нови систем треба да ступи на место постојећег, арбитражног система решавања спорова између улагача и држава, како у Трансатланском партнерству, тако и у другим међународним трговинским и инвестиционим уговорима о којима ЕУ преговара или ће преговарати у будућности.³¹⁾

За разлику од “старог” ИСДС-а, ИЦС омогућава државама право жалбе на првостепену одлуку, а испоставио би се и растер од 15 сталних арбитрара којима би било забрањено да буду адвокати у некој другој ИЦС арбитражи. Такође, инвеститорима би се аутоматски обуставили сви покренути поступци на националним судовима при покретању парнице на ИЦС-у те и не би било дозвољено поновно покретање случаја у склопу националног законодавства у случају неуспеха на ИЦС-у. Такође, иако би страним инвеститорима било забрањено покретање поступка у склопу националног законодавства након покренутог ИЦС спора о истом предмету, ништа их не спречава да након негативног исхода на највишим инстанцама националног законодавства покрену случај на ИЦС-у, нити их ишта спречава да потпуно заобиђу национална или европско законодавство и директно покрену случај на ИЦС-у.³²⁾

Ако се зна да су главни страни инвеститори мултинационална предузећа, а она и кроз механизам ИСДС, а и предложеног ИЦС, имају повлашћен положај у односу на државу реципијента, јасно је да је ТТИП нови међународни уговор којим се институционализује десуверенизација држава и подређује интересима транснационалних и мултинационалних компанија чији је циљ максимализација профита. Да су државе реципијенти и њихов јавни интерес угрожени овим правним механизмима показује и пример одштете која

31) www.arbitrationassociation.org/европска-унија-предложила-оснивање-м/ приступљено 24.07.2016.

32) www.bif.rs/2016/01/ttip-legalizovanje-npravde/ приступљено 25.07.2016.

се тражи од Немачке,³³⁾ а због одлуке о постепеном гашењу нуклеарних електрана.

Пето, кроз ГТИП се наставља процес приватизације јавних служби који је стимулисан ТИСА споразумом. Даља либерализација јавних служби и институција (здравства, образовања, јавног превоза, снабдевања водом, електричне енергије...) отвориће простор за стране улагаче и смањити улогу државе у тзв. зони социјалног дејства. А, управо најразвијеније земље Европске уније љубоморно су се поносиле својим мерама заштите које јемчи "социјална држава". Штавише, ГТИП предвиђа строже услове национализације јавних предузећа која су једном приватизована, ограничавајући на тај начин и друштвено економски развој који се базира искључиво на приватној својини. Да ли ће Европска унија успети да се одбрани од овог захтева транснационалног капитала за потпуно отварање тржишта тешко је рећи иако супротних примера има. Из преговора о Споразуму о трансатланском трговинском и инвестиционом партнерству, на захтев француске владе, искључена је индустрија филма и музике. На тај начин исказана је политичка воља Француске за спасавањем националне кинематографије и музике од комерцијалне мега индустрије Холивуда.

И, на крају, премда не и најмање важно проблем у преговорима око ГТИП-а представља и поглавље о ауторским и правима индустријске својине, по ком САД и ЕУ имају опречне ставове. Моћна фармакоиндустрија преко Трансатланског споразума жели да ограничи јавност приступа подацима са клиничког испитивања лекова, а тиме и генеричку производњу јефтинијих лекова, а САД увођење Трговинског споразума против фалсификовања (АЦТА). Европски парламент је већ одбио ратификацију АЦТА споразума, јер је садржао одредбе које обавезују интернет провајдере да обавештавају титуларе о повредама права интелектуалне својине на Интернету, јер је сматрао да се ради о повреди јавног приступа информацијама.

33) Шведска компанија Ватенфал тужила је Немачку за 4,7 милијарди евра одштете због одлуке о поступном гашењу нуклеарних електрана до 2022. Иначе ову одлуку Немачка је донела ради заштите јавног здравља, а након нуклеарне катастрофе у јапанској Фукушими.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић Ненад, *Дипломатско право*, Привредна академија, Нови Сад, 2006.
- Вукадиновић Радован, *Међународни политички односи*, Политичка култура, Загреб, 2004.
- Крећа Миленко, *Међународно јавно право*, 4. измењено и допуњено издање, Правни факултет, Београд, 2010.
- Максимовић Слободан, „Детерминанте односа државе и привреде“, *Бизнис и држава*, Центар за економска истраживања, Београд, 2006.
- Марковић Василије, „Глобализација – одређење и империјални карактер новог светског поретка“, *Мој недељник*, Београд, објављено 07.05.2016.
- Ћелез Момир, „Неолиберализам, економски развој и држава“, *Бизнис и држава*, Центар за економска истраживања, Београд, 2006. година
- fakti.org/globotpor/quo-vadis-orbi-sudbinu-sveta-odredice-sudar-ili-saradnja-zapadne-koalicije-i-istočne-koalicije
- www.altermainstreaminfo.com.hr/vijesti/klub-bilberbeg-ce-predstojeci-godisnji-skup
- www.altermainstreaminfo.com.hr/vijesti/obavljen-kljucni-dio-sporazuma-tisa-zemlje
- ec.europa.eu/croatia/news/2016/2016/20160713b_hr.htm
- <https://pavlebasic.me/2016/06/16/daliju-su-transatlanski-trgovinski-sporazum-i-ceta-pretnja-demokratiji>
- www.w.com/bs/uciti-iz-nafta-e-za-ttip/a-19222669
- www.altermainstreaminfo.com.hr/vijesti/velika-analiza-ttip-centralisticki-apsolutisticki-i-arogantni-215
- czzs.org/served-up-by-ttip/
- www.magacinportal.org/2015/12/07/gmo-je-otrov-sud-u-parizu-prihvatio-rezultate-seralinija/
- www.h-alter.org/vijesti/nocna-mora-eu-poljoprivrede
- <http://rs-lat.sputniknews.com/vesti/20160425/1105177088/ne-podleci-pritisku-sad-najbolje-za-evropu-ttip>
- www.forum.tm/vijesti/ako-pozdravljate-ttip-pozdravite-se-s-radnim-mjestima-2343
- www.arbitrationassociation.org/evropska-unija-predlozila-osnivanje-m/
- www.bif.rs/2016/01/ttip-legalizovanje-nepravde/

Nenad Avramovic
Marijana Mladenov

TTIP AND WORLD ECONOMIC SYSTEM

Resume

Transatlantic trade and investment partnership is a bilateral agreement between the US and EU, and expresses the continuity of the United States in building a global world the according to neoliberal economic grounds. Within the context of the proposed solutions TTIP represents the logical continuation of the NAFTA agreement, whose implementation is in progress, and it is compatible with the Trans Pacific Partnership Agreement (TPP), The Trade in Services Agreement (TISA) and the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA), which are at different stages of negotiations.

The aim of these agreements is further liberalization of movement of goods, services and capital, and institutional strengthening of multinational companies, especially those based in the US. Creation of a free trade zone between the US, EU and their political, economic and military satellites by contracts, has economic objectives, however, at the same time it represents the instrument of ostracism BRICS countries and the Eurasian Union, and in particular China and Russia in the context of international economic exchanges. Through TTIP the process of privatization of public services continues, since it was unsuccessfully implemented through the mechanisms of the World Trade Organization, and then moved into the domain of international trade harmonization process. The Trade in Services Agreement (TISA) promotes free international trade in services with in order to realize the privatization of the service sector. Transatlantic trade and investment partnership represents the continuation of the liberalization of public services and institutions in the sectors of health, education, public transport, water supply, electricity, which traditionally are the economic activities of special national interest.

The flows of foreign capital in these areas, further derogate the economic sovereignty of nation states and

depriving them of social prerogatives. At the same time, privatization of the public sector means that multinational companies are becoming the dominant factor in economic development and the service sector of recipient country.

Some provisions of TTIP, such as the realization of workers' rights, the use of GMOs in the food industry, dispute resolution and environmental standards are contrary to the interests of the EU, which causes public protests and negative reaction from officials of member countries. While Comprehensive Economic and Trade Agreement in effect the matter of realization of the EU and Canada, the future of the Transatlantic trade and investment partnership will become more uncertain, since the agreements have become topics of democratic analysis of the general public.

Keywords: TTIP, European Union, agreement, standards, world economic system, multinational corporations, free trade zones.

Соња Вујовић

Економски факултет, Универзитет у Приштини, Косовска Митровица

ЕФЕКТИ ЕРОЗИЈЕ ЉУДСКОГ КАПИТАЛА НА КОНКУРЕНТНОСТ СРПСКЕ ПРИВРЕДЕ

Сажетак

На почетку новог миленијума људски капитал, кумулативно детерминисан кроз знање, вештине, искуства, инвентивност, компетенције, контакте и ентузијазам који су људи спремни да инвестирају у радни и стваралачки процес препознат је као основни покретач развоја сваке економије засноване на знању и иновацијама. Савремене тенденције развоја у земљама тржишне привреде показале су да су образовање и стварање људских ресурса у самом врху приоритета националних стратегија и политика социјалног, економског и технолошког напретка. Циљ рада је да укаже да се на глобалном нивоу конкурентност може креирати и очувати једино стварањем новог и применом постојећег знања које постаје примарни ресурс сваког модерног друштва и развијене привреде. Исто тако, намера је да се, након аналитичко дескриптивног приказа разлога привредног, социјалног и демографског суноврата и компаративне анализе атрактивности и способности земље да привуче и задржи таленте предложе мере за спречавање квантитативне и квалитативне ерозије људског капитала која је током последње две деценије актуелна на простору Републике Србије. Аутор наглашава потребу да се у што краћем периоду, енергичном и заједничком акцијом државе, њених институција, привредних субјеката и медија изграде мостови између привреде, науке и друштва како би се створио

амбијент привлачан за интензивнији „прилив” људског капитала највишег квалитета.

Кључне речи: људски капитал, конкурентност, одлив мозга, наука, образовање, „прилив памети”

1. ГЕНЕЗА ЕКОНОМСКЕ И ДРУШТВЕНЕ КРИЗЕ НА ПРОСТОРУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

„Ако не мислиш на будућност, не можеш је ни имати.”

(John Galsworthy)

Од почетка новог миленијума, са којим се поклопио и почетак економских реформи земље и интензивирања процеса приватизације, Србија је, ушушкана у нову наду о пропагираном и обећаном просперитету ишчекивала бољи живот и друштво једнаких шанси и могућности за све. Наивно се веровало да ће се након „петоктобарске револуције”, у периоду друштвене и привредне трансформације веома брзо остварити напредак и да ће се за кратко време осетити благодети транзиције. Занемарујући чињеницу да у процесу постсоцијалистичке трансформације смер друштвених промена и будућност националне привреде нису нужно прогресивни и да је коначни исход „отворен” и за супротне правце кретања, транзиција је представљана као друштвена промена која као крајњи исход обавезно има прогресивни ток развоја и гарантовано води напретку. Готово две деценије касније, више је него видљиво да је, полазећи од постојећег нивоа животног стандарда, друштвеног статуса и економске (не)моћи могуће идентификовати категорије губитника и добитника транзиције.

Озбиљна друштвена и економска криза на простору Републике Србије иницирана је низом турбулентних догађаја који су се, од деведесетих година прошлог века низали један за другим. Први у низу је распад СФРЈ, започет 1990. године сецесијом Словеније, која истини за вољу никада и није била одушевљена идејом заједништва, чиме је означен увод у одвајање југословенских република од Србије, уз истовремени улазак новонасталих држава у процес транзиције. Развијеније, западне федералне јединице (Словенија и Хрватска) све су мање биле спремне да подрже стално наглашавању потребу за међурепубличким финансијским ублажавањем разлика у економској развијености и енормног диспаритета у основ-

ним макроекономским показатељима (БДП и ниво запослености) југословенског севера и југа. Све чешћим прерачунавањем колико је уложено у неразвијена подручја уместо у сопствени развој, етничке разлике конститутивних нација прерасле су у економски национализам који је укинуо фискалну солидарност међу, тржиштем и економијом условљеним и повезаним федералним јединицама. У срцу Балкана, у време када су се различитости европског континента уједињавале, несклоност нација које су чиниле социјалистичку федерацију, да трошак банкрота социјализма поделе са другим нацијама¹⁾ изнедрила је успостављање међурепубличких баријера и стварање националних економија унутар заједничког ентитета. На простору југословенске федерације настављен је ранији процес изградње националних држава који је оснивањем мултинационалне државне заједнице у периоду након Другог светског рата био прекинут.

С обзиром да је бивша социјалистичка Југославија, са становишта међусобне робне размене својих федералних јединица била релативно интегрисана економска унија, губитак јединственог југословенског тржишта постао је кључни узрок економске стагнације држава насталих дисолуцијом СФРЈ. Изражене техничко-технолошке везе са предузећима из некадашњих конститутивних република, чланица федерације су прекинуте, па је опстанак многих индустријских капацитета доведен у питање, производња сведена на минимум, а незапосленост постајала све већи проблем. Како је Југославија била релативно затворен економски систем, имајући у виду релативно слабу извозну оријентацију према тржиштима других, посебно западноевропских земаља, распад свеукупног економског и тржишног простора представљао је почетак суноврата српске привреде и незаустављивог пропадања некадашњих гиганата. Уследиле су вишегодишње економске санкције од стране међународне заједнице и Савета безбедности које су довеле до прекида трговинских веза, губитка тржишта, изолације и погоршања конкурентске позиције земље на међународном тржишту.

Серија грађанских ратова и распад заједничке државе, масовни егзодус народа са колонама избеглих и прогнаних, период међународне изолације, хиперинфлација, сива економија, седамдесетосмодневна изложеност суровој ваздушној агресији НАТО

1) Здравко Петак, *Економска позадина распада социјалистичке Југославије*, <http://www.uciteljneznaica.org/03/05/2017>.

пакта, крај вишегодишње владавине председника Србије и СРЈ Слободана Милошевића, убиство премијера, ванредно стање и серија неуспелих председничких избора, миран завршетак распарчавања некадашње државе изласком Црне Горе из потпуно редуковане Југославије (Заједнице Србије и Црне Горе) у мају 2006., једнострано проглашење независности Косова фебруара наредне године урезали су дубоке ожиљке на привреду територијално „осакаћене” земље и нужно довели до пропадања индустријских капацитета, технолошке застарелости, па и „нестанка” многих сектора индустрије.

Након извршених политичких промена и доласка „демократске” власти фокус је стављен на процес приватизације. У складу са прихваћеном (наметнутом) неолибералном филозофијом извршена је нагла либерализација увоза што је условило пад царинских стопа увозне робе која постаје ценовно конкурентна и све више гуши домаћу производњу. Прецењена вредност националне валуте и претерана либерализација увоза иницирали су тешке економске и социјалне последице по домаћу производњу, извоз и запосленост.²⁾ Држава је спровођењем економске политике, по диктату Светске банке и ММФ-а, беспоговорним прихватањем сценарија за „подстицање економског развоја” и екстремно прецењеном вредности динара учинила да индустрију данас имамо само у траговима, тако да угашени фабрички димњаци, као споменици пропале индустрије сведоче о бахатости и безобзирности политичке елите. Очито да је приликом прихватања неолибералних правила вођења економске политике занемарено стварно стање и положај, друштвено-економским кретањима и ратним разарањима посрнуле индустрије који је још више деградиран ноншалантним односом гарнитуре на власти, с обзиром да је сектор услуга добио доминантно место у процесу привлачења СДИ³⁾ и улогу генератора раста. Избором погрешног модела приватизације акценат је стављен на терцијаризацију привреде, па су услуге као неразмњљива добра нагло подигле своје учешће у БДП. Евидентно је да је целокупни поступак приватизације имао скромне ефекте у обнови индустрије и ревитализацији привреде Србије, као и на повећање њене кон-

2) Љубомир Маџар, Млађен Ковачевић, *Политичке институције, политички актери и економске перформансе: случај Србије*, Алфа универзитет, Београд, 2013, стр. 61.

3) Соња Вујовић, *Међународни маркетинг у функцији јачања конкурентности привреде и предузећа*, Економски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2014, стр. 306.

курентности на регионалном и међународном нивоу. И површна анализа показује да је настављено са политиком „распродаје породичног сребра” како би се попунио минус у државној каси, и да су нетранспарентни поступци приватизације државних предузећа представљали „легло” корупције на високом нивоу, која је ретко процесуирана, а још ређе кажњавана.

Од обећања да ће Србија постати економски лидер на Балкану, земља у којој се отварају најинвентивнија и најинтересантнија радна места у овом делу Европе и да ће се причати о српском привредном чуду остале су само празне приче. Уместо спаса, приватизација најважнијих предузећа и највреднијих привредних ресурса је у незавидан положај довела велике индустријске комплексе који су ранијих деценија представљали носиоце развоја бројних градова широм Србије. Стотине хиљада радних места у индустрији је изгубљено, проблем незапослености је достигао енормне размере, а радници претворени у модерно технолошко робље чија се, законом загарантована права, све мање поштују. Све што су генерације деценијама уназад стварале готово је сасвим уништено за само неколико година. Неуспешне (криминалне) приватизације или блаже речено одсуство „већег” постприватизационог улагања само су додатно оптеретиле ионако посрнулу привреду и утицале на пад конкурентности, што потврђује 101. позиција Србије на листи глобалне конкурентности Светског економског форума и чињеница да је реч о историјском минимуму када је ранг Србије у питању.⁴⁾

„Економска транзиција“ како је еуфемистички назван процес приватизационе пљачке, уништавања националног банкарског система, убрзаног (пре)задуживања земље, те енормног пораста незапослености и сиромаштва грађана – дотукла је српску економију.⁵⁾

Позитивни ефекти приватизације изостали су и због непостојаности законске регулативе којом је приватизација реализована. Регулатива је неколико пута мењана, и то не путем корекција и надоградње једног одабраног модела приватизације, што би било логички оправдано, већ се радило о радикалној замени једног модела приватизације другим („инсајдерски”, односно, „модел поделе”, 2001. године замењен је „моделом продаје” друштвеног и државног капитала).

4) World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2013-2014, стр. 334.

5) Миломир Степић, „Век расрбљивања Балкана - геополитички узроци и последице”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2014, стр. 14.

У условима ратних разарања и прекрајања граница, процеса транзиције, незавршене и бројним слабостима праћене приватизације, интензивне криминализације економије и свеопште друштвене кризе у којој се Србија хронично налазила већ две деценије дошло је до изразитог пада БДП, високе стопе инфлације, драстичног повећања броја незапослених, драматичног пада куповне моћи становништва, све израженијих социјалних неједнакости и повећања броја сиромашних и социјално угрожених лица, неуједначеног и неравномерног регионалног развоја, пораста сиве економије, неликвидности привредних субјеката, високог износа спољног дуга, високог нивоа корупције, што је резултирало аномалијама друштва у смислу криминализације друштва, поремећаја и урушавања система вредности, деградације многих друштвених и моралних норми, осећаја безизлазности и бега огромног броја младих образованих људи у иностранство и све већим удаљавањем од правне државе.

А онда је са варљивим летом 2007. године стигла светска економска криза са којом долази до драстичног погоршања основних индикатора макроекономских кретања и пада нивоа привредних активности у Србији. Био је то додатни удар на привреду у транзицији Републике Србије и на празне новчанике највећег броја њених становника.

2. ПРОБЛЕМ ДЕМОГРАФСКОГ СУНОВРАТА И УРУШАВАЊА ЉУДСКОГ КАПИТАЛА СРБИЈЕ

Демографски проблеми и „одлив мозгова” озбиљан су ограничавајући фактор раста и развоја привреде који посебно успорава, не само опоравак индустрије на умору, већ и излазак из кризе дуге четврт века. Отуда се на путу успешне и одрживе индустријализације и унапређења конкурентности привреде не сме занемарити значај демографског фактора и квалитета људског капитала, посебно у условима које карактерише изражена квантитативна и квалитативна ерозија људског капитала и све интензивнији „одлив мозгова” у иностранство.

Није потребно пуно мудрости да би се схватило да масовне људске жртве и физичко уништавање махом младог и репродуктивног популационог потенцијала у ратовима вођеним током XIX и XX века представљају непосредне и ненадокнадиве демограф-

ске губитке српског народа и српске државе. Притом, централни проблем демографског развоја данас је, заправо проблем депопулације, који је, услед недовољног рађања (мањи број живорођених него што је потребно за просту репродукцију) и ниске стопе укупног фертилитета (број деце на једну жену) присутан у многим деловима јужне, источне и западне Србије, док старење становништва постаје један од најозбиљнијих развојних проблема. Становништво у Републици Србији (без података са територије АП Косово и Метохија) представља једну од најстаријих популација у свету, са старошћу од 40,7 година у време пописа 2002. године. Удео младих је низак и опада, док је удео старих висок и у сталном порасту. По први пут забележен је већи број старих него младих (1.177.000 лица млађих од 15 година и 1.241.000 лица 65 и више година). Старењем и одливом становништва посебно су угрожена сеоска и брдско - планинска подручја.⁶⁾

Према подацима пописа становништва, домаћинства и станова 2011., у односу на 2002. годину и претходни попис дошло је до пада укупног броја становника за 4,15%, што је првенствено последица негативног природног прираштаја и миграција у иностранство. Сви показатељи указују да се Србија налази у подмаклој фази демографског старења. На нивоу Републике, од укупно 7.186.862 становника просечна старост износи 42,2 године, малолетних до 15 година има 14,27%, радно способних од 15 до 64 године 68,34%, а оних са више од 65 година 17,4%.⁷⁾

Дубину привредне, социјалне и демографске кризе најбоље илуструје податак да на нивоу Републике годинама уназад број умрлих премашује број рођених. Према подацима Републичког завода за статистику објављеним у Статистичком билтену, у фебруару месецу 2017. године рођена су 4973 лица док је број умрлих достигао 9528 што значи да се на хиљаду становника роди 8,5, а умре готово дупло више, односно 16,2 особа⁸⁾ и управо је тај однос новорођених и умрлих оно што веома забрињава и опомиње.

У Србији је број незапослених лица премашио 10% укупног броја становника, а незапослена је скоро половина младих узраста од 15 до 24 године. Огроман проценат незапослених младих људи

6) <http://www.putevi-srbije.rs/>, „Просторни план Републике Србије од 2010. до 2020. год.”, стр. 10, 22/05/ 2017.

7) <http://popis2011.stat.rs/>, Попис становништва, домаћинства и станова 2011, 05/06/2017.

8) Републички завод за статистику: Месечни статистички билтен, 2/2017, Београд, стр. 36.

тај статус има годинама и тако ће, највероватније бити и у наредном периоду. Директна последица дугог статуса незапослених огледа се у чињеници да, током безнадежног трагања за послом млади људи не само да не стичу нова знања, већ губе део стеченог знања и радне навике, губе вештине комуникације, управљања временом и решавања проблема, самопоуздање, па неретко и самопоштовање. Притом, трагично је да код све већег дела младе генерације, под утицајем медија и непосредног криминализованог и корумпираног окружења, долази до поремећаја система позитивних вредности. Од онога ко улаже напор и време у постизање трајних: духовних и интелектуалних вредности „вреднији” је онај ко има више, без обзира на начине и средства којима је стицао материјално богатство. Како је незапосленост у Србији дугорочног карактера – чак 67,2% незапослених лица тражи посао дуже од годину дана долази до застаревања знања, па се и вероватноћа налажења посла смањује пропорционално дужини периода незапослености, што последично доводи и до трајног искључења са тржишта рада и до тога да ти млади људи постају као радна снага најчешће потпуно неупотребљиви. Према подацима из првог квартала 2017. године свака пета млада особа узраста 15–24 године (18,7%) припада тзв. NEET категорији (*not in employment, education or training*), значи није запослена, не налази се у систему образовања, нити се усавршава кроз систем обуке што представља значајан економски проблем. Код популације од 15 до 29 година старости NEET стопа износи 24,2%. Другим речима, готово четвртина младих тог узраста представља неискоришћени људски ресурс, и са аспекта рада и са аспекта образовања.⁹⁾

У овом периоду друштво је мало улагало у образовање, науку и истраживање и развој, што је довело до пада економског и социјалног положаја наставника и професора (у неким периодима до границе достојанства), до пада образовних и васпитних стандарда, до пада нивоа опремљености школа и факултета, те до одласка великог броја младих, образованих и талентованих људи у светске образовне центре и стране фирме (<MI>*brain drain*<MI>). Уџбеници су постали скупи, експерименти још скупљи, професори демотивисани да раде са талентима, па су се тако школе прилагодиле просечнима. Према подацима Светског економског форума, на ранг листи земаља према квалитету образовног система, Србија је

9) Републички завод за статистику: Анкета о радној снази, бр. 144, 31. мај 2017, стр. 2.

све слабије пласирана тако да је за пет година пала за чак 62 места и у извештају за 2013-2014, се налази на 111 месту од укупно 148 анализом обухваћених земаља света. Када је у питању атрактивност земље за привлачење талената Србији је припала претпоследња (147) позиција, испред Венецуеле, непосредно иза Ирана (145) и Молдавије (146), док су у погледу способности државе да задржи младе таленте на ранг листи Светског економског форума лошије рангиране само две земље, Венецуела (147) и Мијанмар на 148. позицији. Од земаља са простора экс-Југославије у погледу спречавања одлива мозгова најбоље је рангирана Црна Гора (65), а затим следе Словенија (107), Македонија (123), Хрватска (134) и Босна и Херцеговина (143).¹⁰⁾ Да ни током наредних година није дошло до значајних помака на пољу задржавања и привлачења талената сведочи најновији извештај Светског економског форума. Подаци показују да држава не брине о својим талентима и да пати од хроничног одлива мозгова, будући да се на листи од 138 земаља, у погледу капацитета земље да задржи и привуче таленте поново нашла на самом зачељу листе (137), испред Венецуеле.¹¹⁾ Као и раније, све земље из окружења сличног нивоа развијености и са сличним историјским наслеђем оствариле су боље позиције од Србије.

Социјална патологија манифестована ескалацијом свих могућих девијантних понашања и друштвених дезорганизација дијагностикована је у готово свим сферама друштва. Наметањем императива материјалног успеха и гомилања богатства сналажљивост је постала мера вредности појединца, а имиџ важнији од квалитета личности. У складу са све доминантнијом утилитарно-хедонистичком оријентацијом лагодан живот без напорног труда и рада, углед у друштву и могућност утицаја на друге људе, сигурно радно место и напредовање у каријери без адекватних компетентности „купују” се новцем коме се често не зна ни порекло. Чланска књижица партије на власти, везе и познавање „правих” људи, новац и политичка подобност постају много важнији од знања, стручности (квалификација) и персоналне креативности и иновативности. У земљи у којој је основни критеријум за напредовање у каријери послушност, а не стручност постало је уобичајено да се инжењери, лекари, професори и други високообразовани кадрови „налазе”

10) World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2013-2014, Geneva, стр. 131-345.

11) World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2016-2017, Geneva, стр. 315.

на социјалним програмима или да на буљвацама и таксирањем зарађују за живот, док псеудо научници и квази доктори наука заузимају важна места на катедрама, институтима и министарствима и успостављају критеријуме „квалитета”.¹²⁾

Један од највећих проблема Србије је заправо емиграција високообразованих људи и еминентних стручњака чије је потенцијале и професионално искуство умела да препозна и пригрли интелектуална елита ван националних граница. Талентовани и квалитетни кадрови у условима све веће глобалне тражње за изузетно надареним научницима и истраживачима, налазе место у државама које им пружају најбоље инфраструктурне и друге услове за испољавање креативности коју поседују и остваривање најбољих резултата у њиховом стваралаштву.

Главни разлог за одлазак лежи у немогућности испуњавања аутентичне потребе човека да се у својој земљи искаже као радно, стваралачко и креативно биће, у слабој могућности за запошљавање и непостојању адекватних услова за наставак истраживања и напредовање у односу на развијене земље Европе, у бављењу неадекватним пословима непримереним знању и компетентностима истраживача и научника (*low skills jobs*) који су притом и ниско профитабилни, као и у недостатку опште перспективе у институцијама и друштву уопште. Буџетска улагања у науку Србије су, уз мање варијације, у периоду од 2000. до 2010. године износила око 0,3% бруто друштвеног производа, што је далеко испод европског просека и значајно испод нивоа улагања и издвајања за науку која постоје у земљама окружења. Поређења ради, земље Европске уније у науку улажу у просеку око 2% бруто друштвеног производа, дакле, скоро осам пута више него када је реч о нашој земљи. Постоји и читав низ других показатеља који недвосмислено иду у прилог тврдњи да наука није препозната као покретач свеукупног друштва, те технолошког и привредног развоја земље. На пример, по издацима компанија за истраживачко-развојни рад Србија се налази тек на 121. месту и у односу на земље региона рангирана је иза Словеније (33), Македоније (58), Хрватске (79), Црне Горе (82), Грчке (90), Албаније (104) и БиХ (120), док је по сарадњи на релацији Универзитет-индустрија у истраживању и развоју на 96.

12) Соња Вујовић, Тања Вујовић, *Одлив мозга као претња унапређењу конкурентности српске привреде*, У зборнику: УКСП-ИС 2015, Економски факултет Универзитета у Приштини, К. Митровица, 2015, стр. 187-207.

позицији глобалне ранг листе, иза Словеније (42), Македоније (70), Црне Горе (94), Албаније (104) и Хрватске (114), а испред Грчке (124).¹³⁾ Иначе, према квалитету научноистраживачких институција, Србија се, као и Црна Гора налази на 60. месту, испред Хрватске (61), Грчке (67), БиХ (106) и Албаније (130), а иза Словеније (33) и Македоније (53).

3. МЕРЕ СПРЕЧАВАЊА КВАНТИТАТИВНЕ И КВАЛИТАТИВНЕ ЕРОЗИЈЕ ЉУДСКОГ КАПИТАЛА

Мада званична статистика нема прецизних података о томе колико младих високообразованих људи и стручњака различитих профила одлази ван граница земље са картом у једном смеру, континуелна емиграција висококвалификованих кадрова и проблем тзв. одлива мозгова деценијама су присутни у српском друштву и постају хроничан проблем који паралише креирање одрживе и конкурентне привреде. Судаћи по досадашњем залагању очигледно је да држава не ради оно што је у њеној моћи да врати и/или задржи оне који желе да остану и тиме спречи или бар успори даљи интелектуални егзодус.

Полазећи од постојећег стања у погледу интензивне емиграције талената и стручних кадрова намеће се као императив потреба да се у што краћем периоду, већим ангажовањем државе и њених органа, пронађе начин за „прилив памети” (*Brain gain*), односно повратак висококвалификоване радне снаге која је на врхунцу својих потенцијала у матичну државу, али и креира модел повезивања научно-истраживачких институција и индустрије, како би се спречио одлазак најкреативнијег дела популације. Међутим, иако је важно развијати партнерство универзитета са привредом и са светским образовним институцијама и истраживачко-развојним центрима не сме се губити из вида да интензивирање сарадње науке и привреде у одређеној мери захтева компатибилност научних и иновативних решења са реалним потребама, локалним специфичностима и приоритетима индустрије Републике Србије. У супротном, са појавом раскорака између захтеваних и понуђених технолошких и организационих иновација паралисала би се интеграција истраживачко-развојних институција и индустрије, и тако

13) World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2016-2017, Geneva, стр. 94-369.

у још већој мери успорио и довео у питање динамичан раст и развој привреде и унапређење конкурентности.

Као једно од решења које, по узору на развијени део света може бити прихваћено и инволвирано у привредни амбијент земље свакако су технолошки паркови. У циљу повећања степена иновативности при креирању атрактивног асортимана понуде и усавршавања техничко-технолошких решења и процеса производње веома је важно омогућити оснивање и функционисање водећих технолошких паркова на локацијама које су комплетно инфраструктурно опремљене и које обезбеђују интензивне везе предузећа, универзитета, научно-истраживачких института и центара који се баве фундаменталним, развојним или примењеним истраживањима.

Исто тако, с обзиром да на нивоу државе ниједна институција не поседује прецизне податке о броју оних који су у потрази за адекватним третманом сопствених практичних знања и вештина отишли из земље, неопходно је идентификовати научнике и истраживаче који су напустили земљу и креирати базе података о научницима у дијаспори, о пројектима на којима раде, о институцијама на којима се налазе и идентификовати моделе сарадње кроз које би, на најсврсисходнији начин дали свој допринос развоју науке у Србији, укључивати их у процесе рецензије и реализације постојећих националних пројеката, као и запошљавати представнике научно-истраживачке дијаспоре који покажу намеру и спремност да дођу из иностранства - у институцијама и на факултетима широм земље и на тај начин омогућити да знање и искуство стручњака који живе и раде ван матичне државе постану доступни колегама у домовини. С тим у вези, неопходно је подстицати реализацију програма повратка научника који би обухватили краће (до три недеље) и дуже (једносеместралне) студијске боравке професора, асистената и истраживача (који су из било ког разлога били „ принуђени ” да своје академске каријере наставе у иностранству) на матичним високошколским институцијама у Србији и обезбедили услове за окупљање истраживачких тимова и адаптацију и набавку опреме неопходне за истраживање. Исто тако, омогућити „ гостовање ” домаће интелектуалне елите на факултетима европских и светских универзитетских метропола, са фокусом на предавања за студенте (основних, мастер или докторских студија) уз укључивање у истраживачке пројекте и менторства.

Прецизније речено, у измењеном глобалном окружењу детерминисаном изазовима глобализације и визијом стварања потенцијалног „света без граница”, коришћење интелектуалних капацитета дијаспоре препознаје се као витални интерес техничко-технолошког, економског и друштвеног просперитета земље. Аналогно томе, образовање на престижним факултетима у иностранству је за талентовани и најкреативнији сегмент популације постало саставни део њихове научне каријере и стручног усавршавања. Развијањем свести о потреби и значају трансформације процеса одлива талената и стручних кадрова у њихову циркулацију, потребно је уз несебичну подршку медија мотивисати приватни капитал и локалне предузетнике да инвестирањем у знање и науку инвестирају у сигурнију будућност садашњих и нових генерација. Зато је посебно важно да се у наредном периоду капитал који је највећим делом у рукама власника приватних компанија, са циљем обезбеђивања одговарајућих специјализација и стручног усавршавања младих интелектуалаца из Србије, делом усмери ка стипендирању најбољих студената завршних година студија на универзитетима са простора европског континента (Европске уније, Европске асоцијације за слободну трговину и Руске Федерације) и на водећим светским универзитетима. То би могао да постане први корак у покушају да се таленти врате и да се бар на неко време заустави даља ерозија људског капитала, с обзиром да би се по угледу на праксу, устаљену у већини земаља које су суочене са истим проблемом, стипендисти уговором обавезивали на повратак и професионално ангажовање у земљи порекла након завршетка студија. Учешће приватног сектора у финансирању истраживања у Републици Србији износи свега 7,5% свих улагања у науку, што је знатно испод просека Европске уније, где чак 55% свих улагања у науку чине инвестиције приватног сектора, док у државама OECD групе пословни сектор финансира 60,8% свих трошкова за истраживање и развој. У Републици Србији нема финансијских инструмената и механизма, односно програма за подстицање тражње за иновацијама, нема пореских олакшица за предузећа која реализују активности истраживања и иновација, као ни кредитирања иновационих пројеката предузећа.¹⁴⁾

Суочена са великим променама које је донела глобализација, проблемом старења популације и квантитативне и квалитативне

14) Службени гласник РС, бр. 25/2016, Министарство просвете, науке и технолошког развоја: Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2016. до 2020. – Истраживања за иновације, Прилог 1, стр. 6.

ерозије људског капитала и изазовима нове економије засноване на знању (*knowledge based economy*), држава мора да прихвати да улагање у образовање, односно, у обезбеђивање одговарајућег људског капитала који је способан да се прилагоди измењеним околностима, добија карактер инвестиционог улагања и постаје стратешки интерес српске привреде и српског друштва. Имајући у виду да се ефекти образовања не рефлектују само на појединце, него и на друштво у целини, неспорно је да знање постаје основни развојни фактор привреде и друштва па се у складу са тим стварање квалитетног људског ресурса налази при врху приоритета националних стратегија и политика друштвеног, економског и технолошког напретка све већег броја земаља тржишне привреде. Отуда, основни предуслов одрживог и конкурентног развоја привреде Србије представља реконструкција и трансформација образовања, посебно наставак започетих процеса модернизације и реформисања система образовања на свим нивоима и његово усклађивање са потребама тржишне привреде.

При решавању деценијског проблема који је у форми одлива мозгова присутан на простору Републике Србије приоритетне мере државе морају бити усмерене ка:

- већим улагањима у образовање, стручно усавршавање и тренинг људских ресурса, научна и технолошка истраживања и иновације,
- креирању регулативе која подстиче „прилив памети”,
- омогућавању двосмерног кретања стручњака и повећању мобилности истраживача у земљи и иностранству,
- укључивању стручњака из дијаспоре у развојне пројекте Србије,
- развијању система материјалне подршке за талентоване ученике/студенте, како би се таквим стратешким опредељењем и конкретним активностима мотивисао останак и повратак младих талената у земљу,
- смањењу несклада између захтева послодаваца и понуде на тржишту радне снаге,
- пружању бољих услова за живот и рад младих талената и еминентних стручњака, уз адекватно вредновање и уважавање компетентности, флексибилности и индивидуалне креативности испољене кроз резултате експерименталног рада и научно-истраживачког стваралаштва,

- улагању у инфраструктуру научних институција,
- интензивирању сарадње између истраживачких института, факултета и предузећа и промовисању технолошких паркова,
- спровођењу ефикасне реформе у области образовања,
- стимулисању истраживања чији су носиоци предузећа,
- подстицању развоја малог и средњег предузетништва у циљу задржавања и повратка „памети”.

ЛИТЕРАТУРА

- Вујовић Соња, *Међународни маркетинг у функцији јачања конкурентности привреде и предузећа*, Економски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2014.
- Вујовић Соња, Вујовић Тања, „Одлив мозгова као претња унапређењу конкурентности српске привреде”, *Међународни научни скуп УКСИ-ИС 2015*, Економски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, новембар, 2015, стр. 187-207;
- Маџар Љубомир, Ковачевић Млађен, *Политичке институције, политички актери и економске перформансе: случај Србије*, Алфа универзитет, Београд, 2013.
- Степић Миломир, „Век расрбљивања Балкана - геополитички узроци и последице”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2014, стр. 1-23.
- Петак Здравко, *Економска позадина распада социјалистичке Југославије*, <http://www.uciteljneznalica.org/>
- Републички завод за статистику: *Анкета о радној снази*, бр. 144, 31. мај 2017.,
- Републички завод за статистику: *Месечни статистички билтен*, 2/2 017, Београд,
- Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање, *Статистички месечни билтен*, VII/2014.
- Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2016. до 2020, Истраживања за иновације, *Службени гласник РС*, бр. 25/2016.
- World Economic Forum. (2013). *The Global Competitiveness Report 2013-2014*. Geneva,
- World Economic Forum: *The Global Competitiveness Report 2016-2017*, Geneva,
- <http://popis2011.stat.rs/>, Попис становништва, домаћинстава и станова 2011.,
- <http://www.putevi-srbije.rs/> *Просторни план Републике Србије од 2010. до 2020.*

Sonja Vujovic

**EFFECTS OF EROSION OF HUMAN CAPITAL ON
COMPETITIVENESS OF SERBIAN ECONOMY**

Resume

At the start of the new millennium human capital, cumulatively determined through knowledge, skill, experience, inventiveness, competence, contacts and enthusiasm that people are ready to invest in a working and creative process is known as the main developing starter of every economy based on knowledge and innovations. The goal of the work is to point out that on the global level competitiveness can be created and preserved only by creating new and applying the existing knowledge which becomes the primary resource of every modern society and the developed economy. Also, after analyzing the reason for the demographic collapse there have been proposals for the prevention of quantitative and qualitative erosion of the human capital which has been over the last two decades current in the territory of the Serbian Republic. Starting from the existing condition it is necessary in the shortest period, with the energetic and collective actions of the state, and its institutions, economical subjects and media to build bridges between economy, science and society so it can create an attractive environment for an intensive „inflow” of human capital of the highest quality.

The author concludes that the excellence and relevancy of the scientific research results are the key factors competitiveness and the sustainable development. With that regarding its about time that Serbia in this format, not only declarative join in the global trends of building and preserving of actual base of human capital of the highest quality which, judging by the modern trends is becoming the base of improvement of the competitiveness of the economy and economical prosperity.

The conclusion is that while resolving the decennial problem of brain drain the priority measures of the state have to be directed to:

- bigger investment in education, professional training and the training of human resources as well as in infrastructure of science institutions,
- developing a system of material support for talented students, so that we can motivate the young talents to stay and come back in the country,
- enabling a two way movement of experts and increase in mobility of the researchers in the country and abroad,
- involving experts from the diaspora in Serbia's development projects,
- decrease in discrepancy between the available human capital and economical needs,
- intensifying the collaboration between the research institutes, colleges and economy and the promotion of technological parks,
- providing better conditions for the life and work of young talents and eminent experts, with adequate evaluations and appreciating the shown competence and individual creativity of the scientists and researchers.

Keywords: human capital, competitiveness, brain drain, science, education, brain gain.

Александар Јанковић

*Слобомир П универзитет, Факултет за економију и менаџмент,
Слобомир-Бијељина*

Далибор Савић

Универзитет у Бањој Луци, Факултет политичких наука

ЕКОНОМСКА ОСАМОСТАЉЕНОСТ МЛАДИХ У ДОБОЈУ: 2008-2012.

Сажетак

У раду се анализира вишедимензионални процес економског осамостаљења младих у периоду постсоцијалистичке трансформације. Економску осамостаљеност смо посматрали на узорку младих из Добоја у две временске тачке: непосредно пре избијања економске кризе (2008.) и у време кад је криза била на врхунцу (2012). Подаци су прикупљени анкетаирањем. Циљ истраживања је био да се утврди да ли је услед деловања кризе дошло до смањења економске осамостаљености младих. Поред тога, настојали смо утврдити које су кључне детерминанте економског осамостаљења. Пошли смо од претпоставке да структурално-контекстуални чиниоци и културне специфичности друштва доминантно утичу на економско осамостаљење младих, а да су материјални ресурси с којима млади располажу у другом плану. Истраживање је показало да у нашем друштву постоји систем међугенерациске „размене ресурса“ између родитеља и деце који не мотивише младе на рано осамостаљење и одсељење из родитељског дома.

Кључне речи: млади, постсоцијалистичка трансформација, економска осамостаљеност, одрастање.

1. МЛАДИ У ПРОЦЕСУ ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ

Постсоцијалистичка трансформација представља низ друштвених промена у бившим социјалистичким земљама које воде у правцу успостављања капиталистичког друштвеног поретка. Социјалистички облик друштвене репродукције, који почива на тотализованој контроли од стране владајуће класе над економским, политичким и културним подсистемом, се урушио на прелазу из осамдесетих у деведесете године прошлог века. Успостављањем новог, капиталистичког друштвеног поретка, долази до раздвајања друштвених подсистема, а њихово управљање се врши из различитих центара друштвене моћи.

Иако се на почетку постсоцијалистичке трансформације у неолибералним круговима с пуно оптимизма очекивало да ће „прелазак“ (*транзиција*) из социјализма у капитализам довести до успостављања јединственог друштвено-економског модела у свим постсоцијалистичким земљама по узору на западноевропски капитализам (без обзира на различито историјско наслеђе и неједнаке стартне позиције), убрзо је постало јасно да је такво очекивање нереално¹⁾. Стога је такво становиште одбачено као једнострано (чему су највише допринели социолози) у корист доста флексибилнијег схватања о *постсоцијалистичкој трансформацији*, чији коначни исход, динамика и остале специфичности остају отворена питања. Из садашње перспективе, након скоро три деценије трансформацијских процеса, јасно је да се у случају већине земаља у региону може говорити о капитализму са одређеним националним или регионалним специфичностима²⁾. Те специфичности произилазе из низа чинилаца: нивоа економске развијености пре почетка трансформације (пре свега развијености индустрије); историјског наслеђа (ауторитарног или тоталитарног облика социјализма, мање или веће присутности индивидуализма и либерализма као легитимацијске основе капиталистичког поретка, отворености ка утицајима са запада); културних и цивилизацијских специфично-

1) Бранимир Криштофић, „Транзиција и модернизација“, *Социологија*, Vol. XLIV, бр. 2, 2002. David Stark, Laszlo Bruszt, „One Way or Multiple Paths: For a Comparative Sociology of East European Capitalism“, *American Journal of Sociology*, Vol. 106, No. 4., 2001, pp. 1129-1137.

2) Према: Слободан Цвејић, прир. *Суживот са реформом*, Чигоја, Београд, 2010, стр. 12.

сти (утицај традиције, религије, итд); примењеног модела (Мађарска је прихватила градуалистички приступ, Чешка, Словачка и Пољска „шок терапију“, Словенија је комбиновала оба приступа); политичке подршке од стране САД и ЕУ (Бугарска, Румунија и Хрватска су имале подршку, за разлику од Турске, Македоније и Србије)³⁾.

Уколико се фокусирамо на постсоцијалистичку трансформацију у БиХ, она је оптерећена бројним неповољним околностима. Пре свега треба подсетити на почетно кашњење услед грађанског рата у првој половини деведесетих година што се може окарактерисати као „блокирана трансформација“⁴⁾. У овом периоду је дошло до огромних људских и материјалних губитака, нарушавања међуетничких односа и социјалног поверења међу грађанима, кидања привредних веза са иностранством, драстичног пада производње, увећања незапослености, осиромашења и маргинализације неких друштвених група (пензионера, незапослених, младих, итд). У постдејтонском периоду је дошло до „одблокирања трансформације“ и интензивирања друштвених реформи у правцу успостављања нових институција и нових друштвених норми које су имале за циљ да друштво обликују по угледу на развијена либерално-капиталистичка друштва. Ипак, компликована организација државе и несугласице између владајућих националних елита су успоравали друштвене реформе, а институционално урушавање и цивилизацијско назадовање из периода грађанског рата су оставили дубок траг на крајњи успех друштвених реформи. Коначно, трећа фаза друштвене трансформације започиње доласком светске економске кризе, чији се ефекти почињу испољавати на простору Балкана крајем 2008. и почетком 2009. године. Премда је криза настала у развијеним капиталистичким земљама, тзв. „земљама центра“, њени разорни ефекти су се убрзо прелили у БиХ, остављајући дубоке последице, при чему је додатна отежавајућа околност то што је криза наступила у тренутку док је процес системског преображаја још увек био у току. Може се очекивати да ће обликовање новог друштвено-економског система бити настављено у отежаним

3) Александар Јанковић, „Промене вредносних оријентација младих у Републици Српској“, докторска дисертација, 2016, стр. 49.

4) Упореди за Србију: Младен Лазић, ур. *Рачји ход. Србија у трансформацијским процесима*, Филип Вишњић, Београд, 2000, Младен Лазић, Слободан Цвејић, „Промене друштвене структуре у Србији: случај блокиране постсоцијалистичке трансформације“, у зборнику *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група* (ур. *Анђелка Милић*), ИСИФФ, Београд, 2004, стр. 42-43.

условима. Даља динамика друштвених реформи ће зависити како од спољашњих чинилаца (разређења економске и политичке кризе унутар ЕУ), тако и од унутрашњих (заједничког напора земаља региона да унапреде привредну сарадњу и да на светском тржишту наступају као јединствен регион)⁵.

С обзиром на тему овог рада важно је питање како су се наведене друштвене промене одразиле на популацију младих, односно каква је њихова улога и значај у процесу друштвене трансформације? Да ли су млади активни чиниоци друштвених промена или само пасивни посматрачи дешавања на која немају утицаја? Са каквим материјалним ресурсима располажу? Да ли су, и у којој мери, економски самостални и независни од родитеља? Ово су само нека од питања којима ћемо се бавити у овом раду.

Млади су, према неким мишљењима, постали једна од „најрањивијих“ групација у периоду постсоцијалистичке трансформације⁶. Њихов друштвени положај не само да је неупоредив са положајем младих у развијеним деловима света, него је неповољнији и у односу на период социјализма, не само због редуковања социјалних функција државе (бесплатног школовања, лечења, „добијања“ државних станова, итд), него и све израженијег проблема високе незапослености младих и њихове маргинализације у друштву⁷. Истраживања спроведена у БиХ су показала да постоји општа небрига за младе и њихове потребе и да још увек не постоје реалне могућности, али ни механизми да млади постану носиоци друштвених промена и да активно учествују у њима. Њихова знања, вештине и креативност се још увек недовољно користе у процесу друштвених промена⁸. У ситуацији „кад су водеће економске, правне и институције социјалне заштите престале да делују“ родитељски дом је једино место где млади могу наћи материјалну сигурност и психолошку потпору⁹. С обзиром на то може се претпоставити да је прелазак у одрасло доба тежак пут прожет

5) Уп. Владимир Вулетић, „Проблеми друштвеног развоја Србије почетком XXI века“ http://www.kczr.org/download/okrugli_stolovi/5_vladimir%20vuletic.pdf

6) Kovacheva; наведено према Милан Николић, Срећко Михајловић, ур. *Млади загубљени у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2004, стр. 18.

7) Александар Јанковић, *Предузетништво и млади. Предузетничке оријентације младих у Добоју*, Слобомир П универзитет, Добој, 2011.

8) Б. Милосављевић и други, *Проблеми и потребе младих Бања Луке*, Друштво психолога Републике Српске и Скупштина града Бања Лука, 2005, стр. 11.

9) Анђелка Милић; према Милован Митровић, *Социологија, основни појмови и проблеми*, Правни факултет, Београд, 2005, стр. 163.

бројним тешкоћама и неоствареним жељама. Истраживачи младих са наших простора говоре о феномену „продужене младости“ која није резултат личног избора него је „изнуђена“. У таквој ситуацији доминантна стратегија младих је „одлагање“ кључних животних догађаја који означавају прелазак у свет одраслих (завршетак школовања, запослење, ступање у брак, рођење деце, решавање стамбене ситуације и тсл)¹⁰. Другим речима, млади се споро и тешко економски осамостаљују и налазе се у ситуацији мање или веће економске зависности од својих родитеља.

У јавности Републике Српске уврежено је мишљење да су млади пасивни и незаинтересовани¹¹, што се сматра главним разлогом њихове недовољне укључености у процес друштвених промена¹². Уколико се фокусирамо на изборну апстиненцију младих, та констатација је вероватно тачна. Међутим, без додатне анализе (која не може бити предмет овог рада), тешко је тврдити који су разлози пасивности младих. Претпостављамо да она произилази из перцепције младих да су „полуге друштвене моћи изван њихове контроле“¹³ из чега се рађа фаталистички став да се ништа не може променити, да је сваки труд узалудан¹⁴. Тако се ствара „зачарани круг“ у којем немогућност утицаја на властити положај у друштву води ка пасивизацији, а пасивност ка даљем урушавању ионако ниског друштвеног положаја младих.

2. ПОЈМОВНИ ОКВИР

Економска осамостаљеност младих представља степен економске независности младих од њихових родитеља, односно њихових породица порекла. Да би млада особа била економски независна

- 10) Смиљка Томановић, Сузана Игњатовић, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади загуљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2004
- 11) Иван Шијаковић, Јагода Петровић, Биљана Ковачевић, *Социјално повјерење међу младима у Републици Српској*, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2016.
- 12) Активизам младих у периоду социјализма је био на вишем нивоу због развијене културе припадности организованим групама. Крајем осамдесетих се примећује пад акционог потенцијала младих – пад политичке потентности, прометејског активизма и амбициозности, у односу на деценију раније (регистровано у Србији: Драгомир Пантић, *Промене вредносних оријентација младих у Србији*, ИДН и Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Београд, 1990, стр. 67).
- 13) Б. Милосављевић и други, *Проблеми и потребе младих Бања Луке*, Друштво психолога Републике Српске и Скупштина града Бања Лука, 2005.
- 14) Иван Шијаковић, Јагода Петровић, Биљана Ковачевић, *Социјално повјерење међу младима у Републици Српској*, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2016.

неопходно је (мада нужно не и довољно) да поседује одређене материјалне ресурсе који јој то омогућују. С друге стране, економска самосталност зависи и од друштвених норми којима се регулише ова област друштвеног живота. То значи да је економско осамостаљивање посредовано традицијом и културом друштвене заједнице којој појединац припада. У неким земљама је рано осамостаљење младих друштвено пожељна појава којом се изражавају доминантне вредности друштва (на пример индивидуализам), а кроз процес социјализације млади нараштаји се подстичу на што раније осамостаљење и одлазак из родитељског дома. Тај образац је најприсутнији у неким протестантским земљама, познатијим као „земље брзог одрастања“ (Данска, В. Британија, Холандија, Немачка). С друге стране, у неким другим земљама је уобичајена појава да се млади дуго остају да живе са родитељима и да се касно одсељавају из родитељског дома (у Италији, Шпанији, Грчкој)¹⁵. Већина земаља у региону, укључујући и БиХ, припадају културном кругу „медитеранских земаља“, у којима се млади споро и тешко економски осамостаљују. Оставимо ли по страни материјалну оскудицу младих у нашем друштву, доминантан културни образац је онај по којем се успоставља чврста повезаност између породице порекла и породице опредељења. Та повезаност почива на развијеном систему међугенерациске „размене ресурса“ између родитеља и деце, тако што родитељи помажу децу у младости - школују их, обезбеђују им становање, храну, цепарац, пружају емотивну потпору, чувају унуке и тсл., а деца се, заузврат, брину о родитељима кад остаре, у случају разболевања, итд¹⁶). Супротно томе, може се претпоставити да је у развијеним постиндустријским земљама потреба за самосталним животом и остварењем властитих животних планова у првом плану кад је у питању економско осамостаљење и одлазак из родитељског дома¹⁷.

15) Смиљка Томановић, Сузана Игњатовић, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади заубљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2004.

16) Смиљка Томановић, Сузана Игњатовић, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади заубљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), нав. дело. Смиљка Томановић, Драган Станојевић, *Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања*, Secons, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2016, стр. 8.

17) Смиљка Томановић, Сузана Игњатовић, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади заубљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), нав. дело. Ronald Inglehart, Christian Welzel, *Модернизација, културна промена и демократија*, Политичка култура, Загреб, 2007.

На нашим просторима кључни корак ка осамостаљењу је улазак у брак или ванбрачну заједницу и рађање деце. Емпиријско истраживање младих у Добоју од пре неколико година показује да се они ретко одлучују за одлазак из родитељског дома пре уласка у брак¹⁸⁾. Опсежнија истраживања, која су у скорије време рађена у Србији, показују да млади најчешће имају стандардизоване путање у одраслост, које се састоје од низа сукцесивних догађаја: завршетак образовног циклуса, запослење, улазак у брак, рађање деце, при чему след догађаја не зависи много од материјалних ресурса и/или образовања младе особе. При томе се ресурси породице порекла показују као кључни за осамостаљење младих, чак више од личних ресурса¹⁹⁾.

3. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

3.1. Циљ и хипотезе истраживања

Циљ истраживања је да се утврди у којој су мери млади на простору БиХ економски осамостаљени у периоду постсоцијалистичке друштвене трансформације, на примеру младих из Добоја. Економска осамостаљеност је мерена у две временске тачке, непосредно пре почетка деловања светске економске и финансијске кризе на нашим просторима (у 2008. години) и у време кад се може претпоставити да је криза била на врхунцу (у 2012. години). Верујемо да у том периоду није било друштвених процеса који су могли значајније да утичу на проучавану појаву. Стога нам поређење резултата у две временске тачке омогућава да евентуалну разлику у економској осамостаљености припишемо деловању економске кризе.

Други део анализе ће се односити на детерминанте економске осамостаљености. Настојаћемо испитати дејство низа чинилаца на економску осамостаљеност (структурални, контекстуални, културни, материјални) како бисмо утврдили који од њих испољавају најјачи утицај на економску осамостаљеност.

18) Александар Јанковић, *Предузетништво и млади. Предузетничке оријентације младих у Добоју*, нав. дело, стр. 94-95, 100.

19) Смиљка Томановић, „Changes in Transition to Adulthood of Young People in Serbia Between 2003 and 2011“, *Социологија*, Vol. LIV, број 2, 2012. Смиљка Томановић, Драган Станојевић, *Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања*, Secons, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2016.

Основна претпоставка с којом започињемо истраживање је да структурално-контекстуални чиниоци и културне специфичности нашег друштва више утичу на економско осамостаљење младих од материјалних услова у којима живе. Материјални ресурси могу да олакшају и убрзају целокупан процес, учине га извеснијим и томе слично, али кључан чинилац осамостаљења су друштвене норме и вредности, које се рефлектују кроз очекивања које друштво и родитељи постављају пред младе нараштаје. При томе мислимо на различите облике социјализацијских модела у различитим друштвима, различита очекивања када и на који начин млади треба да се осамостаљују и одлазе из својих породица порекла, на специфичности у међугенерациским односима у различитим друштвима и на подстицај који родитељи и друштво пружају младима у процесу њиховог осамостаљивања.

Из тога произилази друга претпоставка. С обзиром да су код младих на просторима бивше Југославије већ дуже времена присутне традиционално-патријархалне и колективистичке вредности²⁰⁾, може се очекивати да резултати указују на успорено и тежобно осамостаљивање младих, праћено дуготрајном економском зависношћу од родитеља. То значи да ни евентуално поправљање економске ситуације у нашем друштву вероватно неће допринети успешнијем економском осамостаљењу младих уколико тај процес не буду пропраћен променама у друштвеној свести, конкретно одбацивањем традиционалистичко-колективистичких вредности, уз истовремено ширење индивидуалистичких вредности²¹⁾.

3.2. Операционализација економске осамостаљености

Мерење темпа осамостаљења младих у земљама Европске уније је вршио Галан (Galland)²²⁾, при чему је издвојио четири кључна догађаја: одсељење из родитељског дома, почетак живљења у

20) Никола Рот, Ненад Хавелка, *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*, Институт за психологију и Институт друштвених наука, Београд, 1973. Александар Јанковић, „Промене вредносних оријентација младих у периоду постсоцијалистичке трансформације“, *Социолошки дискурс*, година VI, број 11, 2016, стр. 29.

21) У том контексту, приметан је недостатак истраживања која овој проблематици приступају из релационе и динамичке перспективе. Види: Далибор Савић, „Методолошке иновације у истраживању сиромаштва“, *Социолошки годишњак*, број 10, 2015, стр. 411-428.

22) Видети детаљније у: Смилка Томановић, Сузана Игњатовић, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади загубљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), нав. дело, стр. 57. Смилка Томановић, „Changes in Transition to Adulthood of Young People in Serbia Between 2003 and 2011“, нав. дело, стр. 231.

браку или кохабитацији, достизање финансијске независности (путем прихода од професије) и запослење (дуже од годину дана). Ми смо тај концепт у начелу прихватили и адаптирали за потребе нашег истраживања. Претпоставили смо да је економско осамостаљење сложен процес који се може постићи комбинацијом различитих ресурса и избором различитих стратегија. Фокусирали смо се на праћење три индикатора, који су, по нашем мишљењу, кључни за постизање економске осамостаљености младих на нашим просторима. Економску осамостаљеност смо мерили помоћу тзв. „индекса економске осамостаљености“, који се састоји од три димензије: издржавање, стамбена ситуација и запослење. За сваку димензију су израђени појединачни индекси који обухватају претпостављене (у пракси најзаступљеније) ситуације у којима се испитаници могу наћи. Сваком ајтему је арбитрарно придодат одговарајући пондер, према субјективној процени истраживача о томе колико је значајан за постизање самосталности. Тако су формирана три индекса.

„Индекс издржавања“ је добијен на основу одговора на питање: „Како се издржавате?“

- Сам/а се издржавам, без било чије помоћи – пондер 2
- Сам/а се издржавам, али ме и родитељи помажу – пондер 1
- Издржавају ме родитељи или супружник/момак/девојка – пондер 0

„Индекс становања“ је добијен на основу одговора на питање: „Каква је ваша стамбена ситуација?“

- Живим одвојено од родитеља, у властитом стану/кући – пондер 2
- Живим одвојено од родитеља, у изнајмљеном стану/кући – пондер 1
- Живим са родитељима (властитим или супружниковим), у њиховом стану/кући – пондер 0

„Индекс запослења“ је добијен на основу одговора на питање: „Какав је ваш радни статус?“

- Запослен/а на неодређено време – пондер 3
- Запослен/а на одређено време, повремено запослен/а или ради али није пријављен/а – пондер 2
- Незапослен/а, има радно искуство – пондер 1

- Незапослен/а, нема радно искуство – пондер 0

Вредност економске осамостаљености се добије сабирањем пондера три појединачна индекса. Вредности 0-2 се сматрају ниском, вредности 3-4 средњом, а вредности 5-7 високом економском осамостаљеношћу.

4. ПОДАЦИ

4.1. Узорак из 2008. године

Узорак је обухватио четири социоекономске групације младих на територији општине Добој: запослене, незапослене, ученике и студенте. Било је планирано да се анкетаира 250 испитаника (100 запослених и по 50 ученика, студената и незапослених), али је у току анкетаирања, због објективних ралога, дошло до одређених одступања²³⁾, тако да смо анкетирали: 88 запослених, 80 ученика, 58 студената и 51 незапослену особу (укупно 277 испитаника). Формирана су четири подзорка. Узорак запослених је био случајан. Примарна јединица избора су биле фирме, које смо бирали са списка фирми по прецизно утврђеној процедури. До испитаника смо долазили одласком у фирме и случајним избором на лицу места. Узорак незапослених је стратификовани случајни, а као критеријум стратификације смо узели степен стручне спреме. Узорци ученика и студената су кластер узорци, такође бирани случајним путем.

Узорком су обухваћени испитаници старости од 18 до 35 година. Просечна старост испитаника износи 25,7 година. Међу испитаницима има 45,5% мушкараца и 54,5% жена. Структура узорка према брачном статусу: 71,1% испитаника нису у браку, 25,3% испитаника су у браку, 2,5% разведених и 1,1% живи у ванбрачној вези. Према општини становања, велика већина испитаника станују у Добоју (84,2%), а преостали у пет суседних општина у РС (Модрича, Теслић, Петрово, Дервента, Шамац) и једне у ФБиХ (Тешањ). Ради се о особама које су запослене или се школују у Добоју, а многи од њих се и трајно насељавају у овом граду, који је регионални центар. Према месту становања, највише испитаника живи на селу (35,1%), затим у граду (32%), а остали су равномерно распоређени у ширем градском и приградском подручју (34,4%).

23) О томе видети у Јанковић, нав. дело, стр. 65-68, 148-156.

Образовна структура је прилично висока: 21,3% испитаника имају завршен факултет или вишу/високу школу, 36,7% је са средњом четворогодишњом школом, 33,1% њих има средњу трогодишњу и 8,6% основну школу (ово се односи само на испитанике који су завршили образовни циклус, тј. запослене и незапослене). Према да би се могло очекивати да су запослени доста образованији од незапослених, њихова предност је у том погледу занемарљива. Међу запосленим испитаницима, највише је оних са радничким занимањима (60,2%), затим службеника (27,3%), док су остала занимања мање заступљена: техничари (5,7%), стручњаци (4,5%) и руководиоци (1,1%). Уколико се упореди образовна структура са радним местима испитаника, уочава се да је код једног дела младих присутан тренд депрофесионализације, што посредно указује на проблем високе незапослености младих.

4.2. Узорак из 2012. године

Овај узорак, поред тога што је бројнији (укупно 553 испитаника), већи је и у погледу територијалног обухвата. Поред општине Добој, обухвата и неколико суседних општина: Добој Исток, Добој Југ и Усора, које су настале као последица миграција становништва услед ратних дешавања у првој половини деведесетих година. Узорак је стратификовани вишестепни, а стратификација је извршена комбиновањем два критеријума: социо-економског статуса (запослени 22,6%, незапослени 45,7%, студенти 22,2% и ученици 9,5%) и територијалне припадности (Добој 77,8%, Добој Исток 12,3%, Добој Југ 5,1% и Усора 4,8%). Будући да су стратуми пропорционални величини, узорак је репрезентативан на основу наведена два критеријума.

Узорком су обухваћени испитаници старости од 18 до 29 година. Услед тога, просечна старост испитаника је нижа него у претходном истраживању и износи 23,2 године. То је, свакако, могло утицати на разлике у новоу економске осамостаљености у 2008. и 2012. години. Стога смо приликом анализе испитанике поделили у неколико старосних кохорти и поредили осамостаљеност испитаника који припадају истим старосним кохортама. Према строгим методолошким захтевима, недопустиво је поредити узорке прикупљене у неидентичним територијалним оквирима. Међутим, с обзиром да се ради о релативно малом проширењу територијалног обухвата (додате општине су релативно мале и по површини и по

броју становника), сматрамо да то није битно утицало да добијене резултате. С друге стране, корист од овакве компаративне анализе, имајући у обзир сва ограничења, је неупоредиво већа од констатације да је поређење методолошки неприхватљиво. Поготово ако се има на уму да у Републици Српској не постоје слична емпиријска истраживања на ову тему.

Полна структура узорка је задовољавајућа: 55% мушкараца и 43,8% жена (1,3% непознато). Према брачном статусу имамо 74% испитаника који су неожењени/неудате, 24,1% испитаника су у браку, 0,9% разведених и 0,7% живи са партнером у ванбрачној заједници. Према месту становања имамо 53,3% испитаника из сеоских и 46,1% из градских подручја, што је сличан састав као у претходном истраживању. Образовна структура је виша него у претходном истраживању. У узорку се налази чак 29,9% високо и више образованих, 27,4% са средњом четворогодишњом школом, 37% са средњом трогодишњом школом и 5,7% са основном школом (овде нису укључени ученици и студенти). Структура узорка према занимању испитаника се може пратити само на подзорку запослених и код неколицине испитаника који истовремено студирају и раде (12 испитаника)²⁴. Најбројнија група су радници 32,1%, затим следе стручњаци 29,2%, техничари 19%, службеници 11%, а сасвим мало има: директора (5 испитаника), нижих руководилаца (4 испитаника), приватних предузетника (2 испитаника) и samozапослених особа (1 испитаник). Кад су у питању незапослени испитаници, структура према занимањима изгледа овако: 46% незапослених су се школовали за радничка занимања, 29% за техничаре и 21% за стручњаке. Очигледно је да је у овом узорку веће учешће стручњака а мање радника, што се види и по вишој образовној структури. Структура према националној припадности је следећа: 64,4% испитаника су српске националности, 28,6% су Бошњаци, 6,9% Хрвати и само 0,2% национално неопређени.

24) Мада би се овде могли укључити и испитаници који су формално незапослени а фактички имају посао, у упитнику за незапослене особе нисмо предвидели таква питања јер смо очекивали да ће их бити јако мало.

5. РЕЗУЛТАТИ

5.1. Стамбена ситуација

Ово је једна од три димензије које сачињавају индекс економске осамостаљености. „Решавање стамбеног питања“ не само да представља предуслов економског осамостаљења него је и једно од најважнијих егзистенцијалних питања за сваког човека. Нема потребе посебно истицати да је у време социјализма било лакше доћи до стана и да је већем проценту младих полазило за руком да реше тај проблем у односу на данас. Ту првенствено мислимо да „добивање“ друштвених станова, које су млади добијали на коришћење од фирми у којима су били запослени или су наслеђивали „станарско право“ од родитеља. Колико је било исплативо становати у таквим становима показује податак да су месечни трошкови домаћинства за ренту друштвених станова били мањи од издвајања за алкохол и цигарете. На основу података из истраживања *Промене у класној структури и покретљивости у СФРЈ*²⁵⁾ из 1989. године само 0,4% младих у БиХ старости од 18 до 29 година су решили стамбено питање куповином стана, 5,5% младих су добијали стан од радне организације, у 6% случајева су наследили стан од родитеља (најчешће тако што су наследили „станарско право“), у 13,4% случајева су били подстанари, а највећи део њих (55,8%) су живели код родитеља (својих или партнерових). У тренутку анкетирања (новембар 1988.) чак 11,1% младих су чекали да им се реши молба за добијање друштвеног стана. О квалитету становања у то време не треба трошити превише речи. Навешћемо само податак да је 60% младих живело у становима који имају 60 или више „квадрата“, а 16% њих у становима који су имали 100 или више „квадрата“. Већина младих су били „задовољни“ (39,2%) или „веома задовољни“ (8,8%) становима у којима живе²⁶⁾.

Садашња ситуација по питању стамбеног збрињавања младих је доста лошија. Пре свега због тога што је „маневарски простор“ за решавање стамбеног питања значајно сужен јер већина младих могу доћи до стана једино ако га купе.

25) Видети о томе у: Алија Хоџић, „Друштвена структура и квалитета живота“, *Социологија*, Vol. XXXIII, бр. 3, 1991.

26) Наведено према: Александар Јанковић, „Промене вредносних оријентација младих у Републици Српској“, наведено дело, стр. 189-190.

Табела 1: Неједнакости у погледу стамбене ситуације младих у 2008. и 2012. години

Стамбена ситуација								
Социјални статус	Живе са родитељима		Одвојено од родитеља у изнајмљеном стану		Одвојено од родитеља, у властитом стану		Број	
	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012
Ученици	96,3	100,0	/	/	3,8	/	80	53
Студенти	86,2	82,0	5,2	16,4	8,6	1,6	58	122
Незапослени	68,6	83,6	5,9	5,8	25,5	10,6	51	226
Запослени	63,6	73,5	19,3	9,5	17,0	17,0	88	147
Укупно	78,7	82,1	8,3	8,6	13,0	9,3	277	548

2008: $C=0,318^{**}$ 2012: $C=0,166^{**}$ (Спирманова корелација)

Кад је у питању стамбена ситуација младих у 2008. и 2012. години, може се приметити да велика већина младих у обе године живе код родитеља, властитих или супружникових (око 80%). С друге стране, тек сваки пети или шести испитаник живи одвојено од родитеља, било да има властити стан или да га изнајмљује. Ако се под трајним „решавањем стамбеног питања“ подразумева поседовање властитог стана, види се да то себи може да приушти сваки седми испитаник у 2008. години, односно сваки десети у 2012. години. У целини посматрано, може се рећи да је стамбена ситуација у периоду економске кризе није много променила, односно да постоји тенденција благог погоршања, која се углавном огледа у нешто већем проценту испитаника који живе са родитељима и мањем проценту оних који имају властити стан. Посматрано према појединачним социјалним групацијама, стамбена ситуација је у свим групама благо погоршана, али највише код незапослених, за које се и могло претпоставити да су највише погођени кризом. Корелација између социјалног статуса испитаника и њихове стамбене ситуације је средњег интензитета у 2008. години (0,318) и слабог интензитета у 2012. години (0,166).

5.2. Издржавање

Неједнакости у погледу могућности самосталног издржавања младих чини другу димензију индекса економске осамостаљености. Положај младих кад је у питању „издржавање“ је нешто повољнији у односу на претходну димензију, што значи да млади

лакше успевају да се самостално издржавају него што успевају да реше стамбено питање, што је сасвим разумљиво²⁷⁾. Ова димензија економске осамостаљености показује висок степен корелације са социјалним статусом, у обе истраживачке године (0,719 у 2008. години и 0,635 у 2012.).

Табела 2: Неједнакости у погледу могућности самосталног издржавања младих у 2008. и 2012. години

Положај испитаника								
Социјални статус	Потпуно издржавано лице		Сам/а се издржава, али га/је и родитељи помажу		Сам/а се издржава, без било чије помоћи		Број	
	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012
Ученици	92,1	90,4	7,9	9,6	/	/	76	52
Студенти	80,7	84,7	17,5	13,6	1,8	1,7	57	118
Незапослени	72,5	59,0	15,7	30,8	11,8	10,1	51	227
Запослени	3,4	4,7	47,1	49,3	49,4	45,9	87	148
Укупно	57,6	52,8	24,0	30,1	18,5	17,1	271	545

2008: C=0,719** 2012: C=0,635**

Подаци говоре да највеће могућности да се самостално издржавају имају запослени јер скоро сваки други испитаник из ове групе може да се издржава без било чије помоћи (49,4% у 2008. и 45,9% у 2012.). Супротно томе, код ученика и студената имамо ситуацију да су то у великој већини потпуно издржавана лица (ученици у више од 90%, студенти у више од 80% случајева). Додуше, један део студената су у стању да се донекле самостално издржавају (уз помоћ родитеља), а неки од њих и потпуно самостално, без ичије помоћи. Међу ученицима постоје они који могу донекле да се самостално издржавају, али су такви испитаници ретки. Претпостављамо да се ради о ученицима који раде сезонске послове за време распуста или помажу родитељима у породичним фирмама. Незапослене особе се налазе отприлике „на пола пута“ између школске омладине и запослених особа у погледу могућности издржавања. Удео потпуно издржаваних лица од стране родитеља и/или супружника је мањи у односу на ученике и студенте (око 70% у 2008. и око 60% у 2012), а удео лица која се потпуно самостално

27) Александар Јанковић, „Промене вредносних оријентација младих у Републици Српској“, наведено дело, стр. 193.

издржавају иако су формално незапослени није занемарљив (11,8% у 2008. и 10,1% у 2012). Међутим, оно што је битније приметити је то да су незапослени једина групација која у периоду кризе успева поправити скор у погледу самосталног издржавања, што је вероватно последица повећаног рада „на црно“ и/или ангажовања у сивој економији у периоду економске кризе. Генерално посматрано, забрињавајући је податак да је свака друга особа од 18 до 29 година у потпуности издржавано лице од стране родитеља или супружника. То је оптерећење за њихове породице, али и реалан економски губитак за друштво будући да су то особе које су у пуној радној снази. Ипак, могућност самосталног издржавања је тесно повезана са запослењем, а познато је да су млади једна од најугроженијих социјалних групација у том погледу у нашем друштву.

5.3. Радни статус

Ово је трећа, вероватно најважнија димензија економске осамостаљености будући да се претходне две димензије могу на неки начин сматрати њеним дериватима. Од посла којим се бави појединац директно зависи његов материјални положај, а самим тим и могућност самосталног издржавања и стамбеног збрињавања. Положај младих на овој димензији економске осамостаљености је повољнији у односу на претходне две димензије, што значи да лакше успевају да се запосле, него што су у могућности да се самостално издржавају (чак и кад имају посао) или да реше своје стамбено питање, што је, нема сумње, веома тежак подухват за већину младих. Другим речима, имати посао у случају великог броја младих не значи да од њега могу да живе, односно да буду економски независни. Из овога не треба извући закључак да се млади лако запошљавају, без обзира да ли се говори о времену пре економске кризе или о времену кад је криза кулминирала²⁸⁾.

28) Александар Јанковић, „Промене вредносних оријентација младих у Републици Српској“, наведено дело, стр. 196.

Табела 3: Неједнакости у погледу радног статуса младих у 2008. и 2012. години

Радни статус										
Социјални статус	Незапослен, нема радно искуство		Незапослен, има радно искуство		Запослен на одређено време, повремено запослен или ради али није пријављен		Запослен на неодређено време		Број	
	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012
Ученици	71,3	100,0	8,8	/	17,5	/	2,5	/	80	53
Студенти	53,6	66,9	10,7	18,2	28,6	8,3	7,1	6,6	56	121
Незапослени	43,1	43,6	47,1	47,6	9,8	8,9	0,0	0,0	51	225
Запослени	0,0	0,0	0,0	0,0	27,9	42,6	72,1	57,4	86	148
Укупно	39,9	42,4	13,6	23,6	21,6	17,0	24,9	17,0	273	547

2008: C=0,683** 2012: C=0,727**

Подаци из табеле показују да су више од половине испитаника незапослена лица. Таквих је 53,5% у 2008. години, односно 66% у 2012. години. Проблем је што већина незапослених немају никакво радно искуство. Тако у 2008. години на три незапослене особе без радног искуства долази једна са искуством, а у 2012. години је биланс нешто повољнији, на две особе без искуства долази једна са искуством. На први поглед, ни „контигент запослених“ није тако мали. Чини га 46,5% испитаника у 2008. и 34% испитаника четири године касније. Међутим, уколико се пажљивије погледа, види се да половину „контигента запослених“ чине особе које раде на одређено време, повремено, привремено или су непријављени (раде „на црно“). Такође, треба истакнути да у периоду економске кризе опада проценат запослених, како оних који раде на одређено, тако и оних који су запослени на неодређено време, што се може тумачити као директна последица кризе. Треба рећи и то да је радни статус у појединачним групама испитаника у периоду кризе погоршан. Код ученика и студената се повећао удео незапослених, а смањено удео запослених. Кад су у питању незапослени, повећао се удео фактички незапослених, а смањено удео незапослених који су формално незапослени али успевају с времена на време да нађу некакав посао или раде „на црно“. Код запослених особа је приметно

да у периоду кризе опада проценат стално запослених а расте проценат запослених на одређено време или „на црно“. Корелација између радног и социјалног статуса је висока у обе временске тачке (0,683 у 2008. години и 0,727 у 2012. години).

5.4. Економска осамостаљеност

Као што смо очекивали, економска осамостаљеност младих је на веома ниском нивоу. Просечан скор не досеже ни трећину опсега скале економске осамостаљености, у оба истраживања. У 2008. години просечан скор се приближава трећини опсега скале економске осамостаљености (2,28), а у следећих неколико година је дошло до његовог благог пада (у 2012. години се задржао на 2,00). Више од половине младих пре избијања економске кризе има низак ниво економске осамостаљености, а у периоду кризе скоро две трећине испитаника. С друге стране, високу осамостаљеност достиже сваки пети испитаник у 2008. години, односно тек сваки седми испитаник у 2012. години. Удео младих који су умерено осамостаљени је непромењен и обухвата четвртину испитаника. Наведени подаци потврђују да су млади у економском погледу веома угрожена групација. О томе можда најбоље говоре подаци из 2012. године према којима преко 80% њих живи код родитеља (властитих или супружникових), да је само 17% њих могло да се самостално издржава, без било чије помоћи, и да 62% младих немају посао (при чему више од половине незапослених нису имали никакво радно искуство). Статистички посматрано, најбројнију групу испитаника чине они који су без посла, без икаквог радног искуства, у потпуности су издржавана лица (од стране родитеља или супружника) и станују код родитеља (33,3% узорка). С друге стране, само 1,9% испитаника достижу највиши скор на скали, односно имају сталан посао, властити стан и могу потпуно самостално да се издржавају. И у 2008. години ситуација је била веома слична, најнижи скор на скали (нула) су имали 35,6% испитаника, а највиши (седам) 4,1%.

Табела 4: Неједнакости у економској осамостаљености младих у 2008. и 2012. години

Социјални статус	Економска осамостаљеност						АС (0-7)		Број	
	Ниска		Средња		Висока		2008	2012	2008	2012
	2008	2012	2008	2012	2008	2012				
Ученици	90,8	100,0	7,9	/	1,3	/	0,63	0,10	76	52
Студенти	78,2	89,7	14,5	7,7	7,3	2,6	1,36	0,85	55	117
Незапослени	74,5	78,9	19,6	18,3	5,9	2,8	1,63	1,44	51	218
Запослени	1,2	2,0	48,2	54,4	50,6	43,5	4,74	4,41	85	147
Укупно	56,6	62,2	24,3	24,2	19,1	13,7	2,28	2,00	267	534

2008: C=0,707** 2012: C=0,705**

Најугроженија група су ученици, који готово у целини имају ниску осамостаљеност. Само ретки међу њима успевају досегнути средњи ниво осамостаљености (7,9% у 2008. години). Следе студенти, који у нешто мањем проценту имају ниску осамостаљеност, а међу њима има и оних који достижу средњу или високу самосталност (изнад 20% у 2008. односно 10% у 2012. години). Код незапослених је осамостаљеност на вишем нивоу у односу школску омладину због тога што је знатан део припадника ове групе у браку (30,4%), тј. преко супружника достижу виши ниво осамостаљености. Ипак, економски најсамосталнија група су запослени, а готово сви испитаници из ове групе постижу средњу или високу самосталност, док се ниска осамостаљеност у овој групи среће само у траговима. То се види и по просечним скоровима (4,74 и 4,41) који су знатно виши него у осталим групама. Корелација између социјалног статуса и економске осамостаљености је висока и идентична у оба истраживања (0,707 у 2008. и 0,705 у 2012. години). Оно што још треба истакнути је да у свим социјалним групацијама просечан скор у периоду 2008-2012. опада што је вероватно последица економске кризе која је захватила све сегменте друштва.

5.5. Чиниоци економске осамостаљености

У овом делу ћемо посматрати како различита социо-економска обележја испитаника утичу на њихову економску осамостаљеност. Анализа је раздвојена за 2008. и 2012. годину, а број посматраних независних варијабли у 2012. години био већи за две варијабле.

На економску осамостаљеност у 2008. смо испитивали утицај пет независних варијабли: брачни статус, старост, пол, место

становања и стручна спрема. Хи квадрат тест је показао да три варијабле значајно диференцирају испитанике у погледу нивоа економске осамостаљености, а то су: брачни статус ($\chi^2=62,654$; Крамеров $V=0,484$; $p=0,000$), старост ($\chi^2=115,834^{29}$; Крамеров $V=0,295$; $p=0,000$) и пол ($\chi^2=23,156$; Крамеров $V=0,294$; $p=0,002$). Уз помоћ Т теста, анализе варијансе и Тукијевог HSD теста (у чије резултате нећемо детаљније улазити) смо установили да су испитаници економски самосталнији уколико су у браку или живе са партнером/ком у односу на неожењене/неудате и разведене испитанике ($t=-7,427$; sig. 0,000). То потврђује тезу да осамостаљење углавном започиње уласком у брак или са почетком заједничког живота са партнером. Следећа варијабла показује да су испитаници самосталнији уколико су старији ($F=22,179$; sig. 0,000). Осамостаљеност линеарно расте са старошћу испитаника, али само до одређене старосне доби (између 27. и 29. године), а након тога се одржава на готово истом нивоу до 35. године. Ипак, значајан скок у самосталности се дешава између 24. и 26. године, што се поклапа са завршетком образовног циклуса и/или запослењем. Поред ове две варијабле и пол диференцира испитанике у погледу осамостаљености. Испитаници мушког пола су доста самосталнији од припадница женског пола ($t=4,626$; sig. 0,000), што упућује на раширеност патријархализма. Стручна спрема и место становања недовољно диференцирају испитанике у погледу економске самосталности. Ипак, тенденција је да су испитаници из градских средина самосталнији у односу на оне из сеоских и приградских насеља. Кад је у питању стручна спрема испитаника, изненађујуће је да су испитаници са завршеним факултетима или вишим/високим школама најмање економски самостални, чак мање и од оних који су завршили само основну школу, но то може бити последица премалог узорка³⁰.

29) Због већег броја ћелија у којима је фреквенција испод пет овај резултат се мора прихватити с резервом.

30) Будући да се овде посматрају само испитаници који су завршили свој образовни циклус, премали број испитаника овај податак чини непоузданим.

Табела 5: Економска осамостаљеност младих према њиховим социо-економским обележјима

	Број	АС (0-7)		СД		F, t Значајност		
		2008	2012	2008	2012	2008	2012	
Социјални статус	Ученици	76	52	0,63	0,10	1,176	0,298	F=133,098 sig. 0,000
	Студенти	55	117	1,36	0,85	1,768	1,227	F=292,469 sig. 0,000
	Незапослени	51	218	1,63	1,44	1,509	1,309	
	Запослени	85	147	4,74	4,41	1,245	1,215	
Брачни статус	Неожењен/неудата/ разведени/удовац-ица	195	402	1,72	1,54	1,912	1,702	t=-7,427 sig. 0,000
	Ожењен/удата или живи с момком/девој.	72	131	3,79	3,38	2,289	2,036	t=-10,203 sig. 0,000
Старост	18-20г	81	152	0,80	0,61	1,327	1,105	
	21-23г	49	130	1,71	1,59	1,720	1,710	F=22,179 sig. 0,000
	24-26г	29	143	2,34	2,70	2,303	1,772	
	27-29г	41	107	3,61	3,55	2,072	1,890	
	30-32г	40	/	3,63	/	2,350	/	F=81,859 sig. 0,000
	33-35г	27	/	3,67	/	1,941	/	
Пол	Мушки	120	295	2,95	2,14	2,297	1,906	t=4,626 sig. 0,000
	Женски	147	232	1,73	1,82	1,994	2,011	t=1,847 sig. 0,065
Место становања	Град	129	183	2,61	2,36	2,323	2,073	t=-2,376 sig. 0,018
	Село или приградско насеље	137	344	1,97	1,79	2,079	1,858	t=-3,205 sig. 0,001

Стручна спрема (незапослени и запослени)	Основна школа	12	21	3,33	2,38	2,309	2,037	F=1,00 sig. 0,391 F=3,966 sig. 0,008
	Средња трогодишња	45	135	3,49	2,41	2,107	1,716	
	Средња четворог.	50	100	3,94	2,41	1,707	1,944	
	Факултет или виша/висока школа	29	109	3,17	3,17	2,269	2,088	
Садашњи животни стандард	Ложији у односу на пре пет година	/	151	/	1,89	/	1,738	F=7,920 sig. 0,000
	Углавном исти	/	204	/	1,76	/	1,845	
	Бољи у односу на пре пет година	/	153	/	2,56	/	2,233	
Финансијска ситуација у породици испитаника	Немамо довољно новца, често ни за храну	/	7	/	1,71	/	1,380	F=1,257 sig. 0,286
	Имамо довољно за храну, али не и за одјећу	/	57	/	2,30	/	1,870	
	Имамо довољно за храну и одјећу, али не и за ТВ или фрижидер	/	169	/	2,08	/	1,847	
	Имамо и за веће куповине као што су ТВ или фрижидер	/	185	/	2,04	/	2,033	
	Можемо да купимо скоро све што пожелимо	/	47	/	1,49	/	2,073	

Подаци из 2012. године дозвољавају укључивање у анализу варијабли: „животни стандард испитаника у односу на онај од пре пет година“ и „тренутна финансијска ситуација у породици испитаника“. То нам омогућује да проверимо да ли су испитаници бољег материјалног статуса економски самосталнији. Код интерпретације података треба имати у виду да је горња старосна граница испитаника у овом истраживању била нешто нижа (29 година) што се могло одразити на укупни скор економске осамостаљености. Хи квадрат тест је показао да пет варијабли диференцирају испитанике у погледу нивоа економске осамостаљености, а то су: брачни статус ($\chi^2=101,580$; Крамеров $V=0,437$; $p=0,000$), старост ($\chi^2=207,643$; Крамеров $V=0,361$; $p=0,000$), стручна спрема (има завршен факултет/нема) ($\chi^2=22,531$; Крамеров $V=0,248$; $p=0,002$), животни стандард ($\chi^2=39,045$; Крамеров $V=0,196$; $p=0,000$) и место становања ($\chi^2=14,940$; Крамеров $V=0,168$; $p=0,037$). Као и у претходном случају, користили смо Т тест, анализу варијансе и Тукијев HSD тест да бисмо дошли до прецизнијих налаза. Брачни статус је и овог пута био најзначајнија варијабла. Испитаници који су у браку или живе са партнером/ком су самосталнији у односу на оне који нису у браку или су разведени ($t=-10,203$; sig. 0,000). Још једном се потврдило да улазак у брак или ванбрачну кохабитацију најчешће почетни корак ка економском осамостаљењу. Диференцијација испитаника у погледу осамостаљености је присутна и кад је у питању старост испитаника. Као и у 2008. години, осамостаљеност благо расте са старошћу испитаника ($F=81,859$; sig. 0,000), а између 24. и 26. године се примећује скок у нивоу осамостаљености. Међутим, упоредимо ли податке из две временске тачке уочава се да је економска осамостаљеност код испитаника који припадају истој старосној кохорти на истом нивоу (разлике у просечним скоровима су готово занемарљиве). То значи да је утицај економске кризе на економску осамостаљеност занемарљив уколико се контролише старост испитаника. Стручна спрема је још једна варијабла која диференцира испитанике у погледу економске осамостаљености. Показало се да испитаници који су завршили факултет или вишу школу су економски самосталнији од оних осталих ($t=-3,458$; sig. 0,001), што је очекиван резултат. Одавно је познато да је високо образовање важан канал друштвене покретљивости, да подстиче критичко промишљање и резервисаност према традиционалним друштвеним нормама (према којима је мушкарац „хранитељ породице“, а мајка преузима бригу о деци и породици). Кад је у пи-

тању материјални положај испитаника имали смо на располагању две варијабле, једну којом се испитује утицај „садашњег животног стандарда у односу на онај од пре пет година“, и другу, којом се испитује „тренутна финансијска ситуација у породици испитаника“. Само је прва варијабла диференцирала испитанике у погледу достигнутог нивоа економске осамостаљености. Испитаници који су имали раст животног стандарда у последњих пет година су имали већи скор економске осамостаљености у односу на оне којима је стандард опао или остао исти ($F=7,920$; $sig. 0,000$). Изгледа да је раст животног стандарда, тамо где га је било, искоришћен у сврху економског осамостаљења млађих нараштаја. Ти налази су у складу са онима који су добијени у истраживањима младих у Србији где се показало да су ресурси породице порекла веома важни приликом оснивања породица младих људи³¹⁾. С друге стране, тешко је објаснити услед чега тренутна финансијска ситуација у породицама испитаника не утиче на ниво економске осамостаљености. Последња статистички варијабла је место становања. Испитаници који живе у градовима су самосталнији у односу на оне који живе у сеоским или приградским подручјима ($t=-3,205$; $sig. 0,001$). Ту се вероватно ради о већој распрострањености традиционално-патријархалних вредности у селима и већој спремности испитаника да живе у вишегенерацијским домаћинствима где је, услед специфичног начина живота, међузависност између старијих и млађих генерација у сваком случају већа.

У претходном делу поглавља је анализирана појединачна повезаност већег броја независних варијабли са економском осамостаљеношћу. Приликом овакве анализе не могу се отклонити „лажне корелације“ које најчешће настају у следећим ситуацијама: уколико независне варијабле имају заједничке узроке, уколико се неке од варијабли могу свести једна на другу или уколико им се садржај преклапа³²⁾. У наредном делу анализе ћемо применити поступак вишеструке регресионе анализе како бисмо утврдили релативни допринос сваке појединачне варијабле у ситуацији кад се остале варијабле држе под контролом, чиме се може увидети релативни допринос сваке варијабле у објашњењу економске оса-

31) Смиљка Томановић, „Changes in Transition to Adulthood of Young People in Serbia Between 2003 and 2011“, наведено дело. Смиљка Томановић, Драган Станојевић, *Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања*, наведено дело, стр. 43.

32) Александар Јанковић, „Промене вредносних оријентација младих у Републици Српској“, наведено дело.

мостаљености. Модалитети независних варијабли су наведени у претходној табели.

Табела 6: Стандардна вишеструка регресија економске осамостаљености

Независне варијабле	2008.		2012.	
	Стандардизовани бета коефицијенти	Значајност	Стандардизовани бета коефицијенти	Значајност
Пол	-,309	,000	-,188	,000
Старост	,411	,000	,481	,000
Место становања	,101	,149	,087	,054
Брачни статус	,205	,034	,221	,000
Стручна спрема	,144	,059	,011	,825
Садашњи животни стандард	/	/	,188	,000
Финанс. ситуација у породици	/	/	,020	,687
R ²	39,8		41,3	
R ² кориговани	37,5		40,0	
F	17,211		32,131	
Значајност	,000		,000	
Број испитаника	136		302	

Резултати дају јаснију слику кад су у питању чиниоци економске осамостаљености. Прво што се примећује јесте да је проценат објашњене варијансе у оба истраживања релативно висок с обзиром да је употребљен релативно мали број независних варијабли. У оба истраживања идентичне варијабле су статистички значајне: пол, старост и брачни статус, с тим што у се у другом истраживању као значајна појављује и варијабла „садашњи животни стандард“. У оба истраживања најјачи утицај на економску осамостаљеност има старост испитаника у смислу да су старији испитаници више осамостаљени. Следећа варијабла по свом доприносу у објашњењу економске осамостаљености је пол испитаника у 2008. години, односно брачни статус у 2012. години. Показује се да су испитаници самосталнији уколико су мушког пола, односно уколико живе у браку или ванбрачној вези са партнером/ком. Трећа варијабла по утицају је брачни статус у 2008. години и пол у 2012. години, њи-

хов утицај је, иако слабијег интензитета, и овог пута такав да су мушкарци и испитаници у браку или ванбрачној вези у већој мери економски осамостаљени. У 2012. години смо имали две додатне независне варијабле, а једна од њих се појављује као статистички значајна („садашњи животни стандард испитаника“). Уколико је дошло до побољшања животног стандарда испитаника у претходних пет година то је утицало на увећање њихове економске осамостаљености. Утицај ове варијабле је мањи него утицај старости и брачног стања испитаника, а исти као утицај пола испитаника.

На основу изнесених резултата можемо потврдити оно што смо већ рекли у претходној анализи. Економско осамостаљење младих везује се, пре свега, за приближавање зрелијим годинама и склапање брака или живљење у ванбрачној вези. Другим речима, осамостаљење у већини случајева не долази као потреба за самосталним животом него као сплет животних околности које приморавају младе да се осамостаљују, желели то или не. Важан податак је и то да су мушкарци економски самосталнији од жена, односно девојака, што не значи да су способнији него да у друштву преовладава патријархални систем вредности који фаворизује мушке припаднике друштва у различитим подручјима друштвеног живота (приликом запошљавања, наслеђивања имовине, и тсл). То што је у 2012. години „животни стандард“ статистички значајна варијабла треба тумачити на начин да се увећање животног стандарда, тамо где постоји, користи у сврху економског осамостаљења млађих нараштаја.

ЗАКЉУЧАК

Резултати истраживања показују да је економска осамостаљеност младих у Добоју на веома ниском нивоу, како у време кад је економска криза била на врхунцу, тако и непосредно пре њеног избијања. У свим социо-економским групама младих (ученици, студенти, запослени, незапослени) је дошло до пада просечног скорa економске осамостаљености. Међутим, уколико се контролише старост испитаника, просечан скор економске осамостаљености испитаника који припадају истој старосној кохорти се веома мало променио. Економска осамостаљеност је благо опала код млађих (18-23 г.) и старијих испитаника (27-29 г.), док је код испитаника средњих година (24-26 г.) повећана. С обзиром да су разлике у економској осамостаљености недовољно изражене и да су делимично

могле настати услед различите старосне структуре испитаника у два истраживања, не можемо са сигурношћу тврдити да је дошло до пада економске осамостаљености у периоду економске кризе. У сваком случају, он је занемарљив. Такође, нисмо добили недвосмислену потврду да материјални услови у којима живе млади и њихове породице утичу на економску осамостаљеност (ова претпоставка је проверена само на подацима из 2012. године). Резултати показују да финансијска ситуација у породицама испитаника не утиче на осамостаљеност, док побољшање животног стандарда у последњих пет година повећава ниво осамостаљености, с тим што је утицај ове варијабле релативно слаб. То наводи на закључак да детерминанте економске осамостаљености треба потражити међу нормативно-вредносним обрасцима којима се регулише ова област друштвеног живота. У нашем друштву постоји развијен систем међугенерациске „размене ресурса“ који не мотивише младе на рано осамостаљење и одсељење из родитељског дома. Размена ресурса се своди на помагање младих од стране родитеља у младости (стан, храна, школовање, итд), а заузврат млади помажу родитеље у познијим годинама (кад оду у пензију, уколико се разболе и тсл). Такође, снажно присуство колективистичке свести (забележено у више истраживања и у дужем временском периоду) не подстиче младе на осамостаљење, као што је то случај у земљама са индивидуалистичком културом, где су појединац и његове потребе у првом плану.

На економску осамостаљеност, у обе временске тачке, утичу варијабле: старост, брачни статус и пол испитаника. Склапање брака, улазак у зрелије године и припадност мушком полу су кључни чиниоци економског осамостаљења. То значи да осамостаљење младих на нашим просторима долази као животна нужда, а не као унапред осмишљен и испланиран концепт, какав постоји код младих генерација у развијеним друштвима³³⁾. Млади на нашим просторима се, очигледно, споро и тешко осамостаљују. Разлике у степену осамостаљености испитаника мушког и женског пола треба приписати раширеној патријархалној свести која подстиче образац економске зависности припадница женског пола од мужева „хранитеља породице“. Поред тога, присуство колективистичке

33) Смиљка Томановић, Сузана Игњатовић, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади загубљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), нав. дело. Смиљка Томановић, „Changes in Transition to Adulthood of Young People in Serbia Between 2003 and 2011“, нав. дело.

свести потребе и прохтеве појединаца ставља у други план ради очувања интереса заједнице. У таквим друштвима се недовољно цене слобода и интереси појединаца.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић Слободан, „Друштвени склопови, политички делатници, демократски поредак“ у зборнику: *Раџи ход. Србија у трансформацијским процесима* (уредио Младен Лазић), Филип Вишњић, Београд, 2000.
- Бабовић Марија, „Промене у економским стратегијама домаћинстава у Србији 2003-2012: економско делање припадника различитих друштвених слојева у условима раста и рецесије“, у зборнику: *Промене основних структура друштва Србије у периоду убрзане трансформације* (приредили: Младен Лазић, Слободан Цвејић), ИСИФФ, Београд, 2013.
- Вулетић Владимир, „Проблеми друштвеног развоја Србије почетком XXI века“
- http://www.kczr.org/download/okrugli_stolovi/5_vladimir%20vuletic.pdf
- Inglehart Ronald, Welzel Christian, *Модернизација, културна промена и демократија*, Политичка култура, Загреб, 2007.
- Јанковић Александар, „Промене вредносних оријентација младих у периоду постсоцијалистичке трансформације“, *Социолошки дискурс*, година VI, број 11, 2016.
- Јанковић Александар, „Промене вредносних оријентација младих у Републици Српској“, докторска дисертација, 2016.
- Јанковић Александар, *Предузетништво и млади. Предузетничке оријентације младих у Добоју*, Слобомир П универзитет, Добој, 2011.
- Криштофић Бранимир, „Транзиција и модернизација“, *Социологија*, Vol. XLIV, бр. 2, 2002.
- Лазић Младен, Пешић Јелена, „Друштвене промене и промене вредносних оријентација припадника основних класа у Србији“, у зборнику: *Промене основних структура друштва Србије у периоду убрзане трансформације* (уредили Младен Лазић, Слободан Цвејић), ИСИФФ, Београд, 2013.
- Лазић Младен, Цвејић Слободан, „Промене друштвене структуре у Србији: случај блокиране постсоцијалистичке трансформације“, у зборнику: *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група* (ур. Анђелка Милић), ИСИФФ, Београд, 2004.
- Лазић Младен, ур. *Раџи ход. Србија у трансформацијским процесима*, Филип Вишњић, Београд, 2000.
- Милосављевић Б. и други, *Проблеми и потребе младих Бања Луке*, Друштво психолога Републике Српске и Скупштина града Бања Лука, 2005.
- Митровић Милован, *Социологија, основни појмови и проблеми*, Правни факултет, Београд, 2005.

- Пантић Драгомир, *Промене вредносних оријентација младих у Србији*, ИДН и Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Београд, 1990.
- Пантић Драгомир, *Вредносне оријентације младих у Србији*, Издавачко-истраживачки центар ССО Србије, Београд, 1981.
- Рот Никола, Хавелка Ненад, *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*, Институт за психологију и Институт друштвених наука, Београд, 1973.
- Савић Далибор, „Методолошке иновације у истраживању сиромаштва“, *Социолошки годишњак*, број 10, 2015, стр. 411-428.
- Stark David, Bruszt Laszlo, „One Way or Multiple Paths: For a Comparative Sociology of East European Capitalism“, *American Journal of Sociology*, Vol. 106, No. 4., 2001, pp. 1129-1137.
- Томановић Смиљка, Станојевић Драган, *Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања*, Secons, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2016.
- Томановић Смиљка, „Changes in Transition to Adulthood of Young People in Serbia Between 2003 and 2011“, *Социологија*, Vol. LIV, број 2, 2012.
- Томановић Смиљка, Игњатовић Сузана, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади загуљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2004.
- Хоћић Алија, „Друштвена структура и квалитета живота“, *Социологија*, Vol. XXXIII, бр. 3, 1991.
- Цвејић Слободан, прир. *Суживот са реформама*, Чигоја, Београд, 2010.
- Шијаковић Иван, Петровић Јагода, Ковачевић Биљана, *Социјално повјерење међу младима у Републици Српској*, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2016.

Aleksandar Jankovic, Dalibor Savic

ECONOMIC INDEPENDENCE OF YOUTH IN DOBOJ: 2008-2012

Resume

Results of the survey show that the economic independence of youth in Doboј is at a very low level, both at the time when the economic crisis was at its peak and immediately before its outbreak. In all youth socio-economic groups (pupils, students, employed, unemployed) there has been a decrease in the average score of economic independence. However, if we control the age of respondents, the

average score of economic independence in the same age group has changed very little. Economic independence has slightly decreased with younger (18-23) and older (27-29) subjects, while it showed an increase with the middle aged subjects (24-26). Because the differences in economic independence are not sufficiently expressed and that may be due to the different age structure of the respondents in two surveys, we cannot claim with certainty that there has been a decline in economic independence in the period of economic crisis. In any case, it is negligible. Also, we did not get a clear confirmation that the material conditions in which young people and their families live affect the economic independence (this assumption was tested only on data from 2012). The results show that the financial situation of the respondents' families does not affect the economic independence, while improving living standards in the last five years increased the level of independence, but the effect of this variable is relatively weak. This suggests that the determinants of economic independence should be sought among normative-value patterns that regulate this area of social life.

There are certain variables that affect economic independence in both timelines: age, marital status and gender. Getting married, entering maturity and being male are the key factors of economic independence. This means that independence comes more as a necessity and not as a carefully thought out and planned concept like in developed societies.

Key words: young people, economic independence, growing up, post-socialist transformation.

РУСКЕ ТЕМЕ

181

Т. А. Мищенко

«ХОРОШАЯ МАТЬ» ИЛИ «ДОСТАТОЧНО
ХОРОШАЯ МАТЬ»: К ТРАНСФОРМАЦИИ
ОБРАЗА МАТЕРИНСТВА В СОВЕТСКОМ И
ПОСТСОВЕТСКОМ СОЦИУМЕ

191

И. А. Тарасевич

О РЕЛИГИОЗНОМ ИЗМЕРЕНИИ
ФОРМУЛИРОВАНИЯ КОНСТИТУЦИОННОЙ
ДОКТРИНЫ РОССИИ

Т. А. Мищенко*

*ФГБОУ ВО «Брянский государственный университет имени
И.Г. Петровского», филиал БГУ в г. Новозыбкове*

«ХОРОШАЯ МАТЬ» ИЛИ «ДОСТАТОЧНО ХОРОШАЯ МАТЬ»: К ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗА МАТЕРИНСТВА В СОВЕТСКОМ И ПОСТСОВЕТСКОМ СОЦИУМЕ

Аннотация

Автор прослеживает становление социального стандарта «хорошая мать». Его истоки находятся в утверждении определенного социального договора (контракта) советского государства и трудящейся женщины с детьми. Условия контракта «работающей матери» менялись на протяжении существования СССР, усложняя стандарт «хорошей матери» противоречивыми требованиями, формируя у женщин чувство социальной вины и ответственности. Трансформация образа материнства в современном обществе может быть связана с изменением акцентов с идеальной «хорошей матери» к реальной «достаточно хорошей матери».

Ключевые слова: хорошая мать, достаточно хорошая мать, контракт работающей матери, социальный стандарт, советское общество.

В современном мире на повседневном уровне мы постоянно сталкиваемся со стандартами, которым необходимо соответствовать. Один из таких стандартов для женщины – быть «хорошей матерью». Вне материнской роли женщина считается несостоявшейся, зачастую подвергается стигматизации за отсутствие

* Кандидат исторических наук, доцент

репродуктивного выбора, не смотря на карьерные или образовательные успехи. При этом стандарт современной «хорошей матери» настолько сложен и противоречив, что многие испытывают разочарование от невозможности соответствовать идеальному образу родителя, адресованному российскими СМИ и политикой государства преимущественно женщине. О том, что современные требования становятся все более противоречивыми, а материнство все более сложным, пишут журналисты: «Наша озабоченность безопасностью, сосредоточенность на достижениях в учебе, стимуляция самооценки, расписанное до мелочей детство лишают детей возможности стать здоровыми взрослыми. На бумаге они могут выглядеть успешными, но смогут ли они выживать в мире без постоянного вмешательства родителей? А что с нашей собственной жизнью? Мы вымотались, нервничаем, чувствуем пустоту».¹⁾

Разочарования от невозможности соответствовать идеалу матери каждый день появляются в записях женщин разных возрастов в социальных сетях. Так, в сети «В контакте» создана группа #*щастьематеринства*, которая имеет более 25 тысяч подписчиков, ее часто обсуждают и цитируют. Многие матери в этом интернет-сообществе делятся своими трудностями материнства и винят в себя в том, что они не «хорошие матери»: *«Не понимаю, как же так: с одним ребенком мучаюсь и не могу смириться с ролью матери, а у кого-то двое/трое/четверо детей и они счастливые порхают, находят в этом себя и наслаждаются такой жизнью... А я все жду, что когда-то смогу вернуться в беззаботную жизнь. А этого никогда не будет... И дочь запланированная и долгожданная, а мне чего-то все не хватает»*.

Эта тема привлекает социологов и историков. Так, в интервью Русской службы Би-би-си социолог Анна Шадрина рассказывала о выходе в свет книги *Дорогие дети: сокращение рождаемости и рост «цены» материнства в XXI веке*, где автор выясняет, что из себя представляет современный стандарт «хорошей матери», и прослеживает, как менялась материнская идеология за последние сто лет.²⁾

Как нам кажется, истоки современного стандарта «хорошей матери», недостижимого и от того вызывающего чувство вины, лежат в нашем советском прошлом. Описывая общественные от-

1) https://snob.ru/profile/29483/blog/125094?utm_source=vk&utm_medium=social&utm_campaign=snob&utm_content=rss_blog

2) <http://www/bbc.com/russian/features-39892543>

ношения по поводу материнства, принято пользоваться термином «социальный контракт». В СССР поощрялась полная трудовая занятость женщины при поддержке семьи социальными программами государства, что принято обозначать термином «контракт работающей матери».³⁾ Добавим, что в этом контракте существенные условия для матери постоянно переписывались и усложнялись, что было бы невозможно, будь этот контракт юридическим, а не социальным договором.

Так, в 1920-е гг. возникли первые требования к «хорошей матери». Государство стремилось преодолеть антисанитарные условия жизни, отсутствие привычки к чистоте в доме, навыков личной гигиены. Наблюдалась полная неосведомленность о симптомах болезни, боязнь обратиться за медицинской помощью. Отсутствие квалифицированной медицинской помощи деревня привычно компенсировала обращением к знахаркам, гадалкам, колдунам. «В деревне Ивановичи Дятковской волости Евдокия Лаврухина, старуха лет 70, слывет в деревне за «бабьего фельдшера». Знахарство ее заключается в том. Что она берет дежку, наливает воды, что-то нашептывая, сует в нее грязные пальцы и трет по лицу больного ребенка. За такие «услуги» берет, конечно, немалую мзду, но ребята от этого не только не выздоравливают, но заражаются от грязных лап бабки Лаврухиной».⁴⁾ Таким образом, на мать возлагались прежде всего гигиенические требования по уходу за ребенком. Появился и новый идеал 1920-х гг. – «мать-общественница»: «Выходят под бой барабанов пионеры, читают стихи. Вносят младенца, слышатся крики «Ура!», аплодисменты. Мать ребенка произносит речь: «...ребенок принадлежит мне только физически. Для духовного воспитания передаю его обществу». Выступает председатель, нарекает ребенка именем. Вручаются подарки (красное одеяло и книги). Звучит музыка, раздаются аплодисменты».⁵⁾ К 1930-м гг. советская «хорошая мать» – это уже суперженщина, эпически изображаемая, социально значимая в роли героини труда, науки, спорта, искусства. При этом она справляется с материнскими обязанностями, что подтверждается тенденцией довоенного роста рождаемости, снижением младенческой смертности, всеобщим школьным образованием.⁶⁾

3) См.: 6.ГАРФ. Ф.7928. Оп.3. Д.3672.

4) *Наша деревня*, 1925. №32(47)

5) А. О. Филатов, *О новых и старых обрядах*, Профиздат, Москва, 1967, стр. 35.

6) А. Блум, *Родиться, жить и умереть в СССР*, Новое издательство, Москва, 2005, стр. 95, 103–105.

Существенные изменения претерпел «контракт работающей матери» в 1960-е гг. и в последующие советские десятилетия. В советском варианте Welfare state предусматривались дополнительные гарантии государства для женщин с детьми: доступный отдых, медицинские услуги, полностью бесплатное школьное обучение (включая учебники и питание), за небольшую плату (как правило – 25% от стоимости) пребывание ребенка-дошкольника в яслях или детском саду, а школьника во второй половине дня в группах продленного дня, кружках и секциях. Теперь, чтобы быть «хорошей матерью», правильно было воспитывать ребенка с помощью разнообразных образовательных учреждений, в которых педагоги профессионально скорректируют его развитие и образование. Наблюдался идеологический синкретизм стандартов «хорошей матери» и «трудящейся женщины»: «Как ни парадоксально это звучит, но именно занятость женщин производственными и общественными делами помогает им лучше воспитывать детей. Как показывают социологические исследования, работающая женщина с ее трудолюбием, широким кругозором, богатым знанием жизни служит лучшим примером своим детям, вызывает у них восхищение, желание подражать ей во всем».⁷⁾

Опросы, которые проводились в 1960-е гг., указывают на то, что детский сад оценивался семьей как преимущественный вариант пребывания ребенка, так как родителей пугало отсутствие педагогических знаний у старшего поколения, однообразие и малосодержательность деятельности ребенка дома. Уход за детьми, возглавляемый на бабушку (реже дедушку) оценивался скорее, как неизбежный при отсутствии возможности устроить ребенка в детский сад.⁸⁾

К 1970 гг. с возрастанием общей культуры семьи повышались требования родителей к воспитанию. По данным опросам, проведенного в 1970 г. в Литовской ССР процент женщин, довольных детским садом, был немногим выше процента довольных уходом за детьми бабушками и дедушками.⁹⁾ Вообще в десятилетие семидесятых свершается определенный «консервативный поворот» в гендерной политике государства и настроениях в обществе. Анна

7) ГАРФ. Ф.7928. Оп.3. Д. 3672.

8) *Проблема взаимодействия детского сада и семьи в СССР и постсоветской России*, <http://doshkolniki.org>

9) Я. Андриюшквичене, „Женский труд и проблема свободного времени“, в сборнике: *Проблемы быта, брака и семьи*, Вильнюс, 1970, стр. 80.

Шадрина говорит в интервью: «Когда в начале прошлого века нужно было отобрать у деревенской женщины ребенка и поместить его в детский сад, чтобы заставить ее пойти на завод, говорилось о том, что социализация в раннем возрасте – это прекрасно. Потом, когда с детскими садами возникли перебои и нужно было, чтобы женщины забрали домой детей, говорилось, что нет, социализация и коллективизация ужасны, мать должна находиться с ребенком до трехлетнего возраста. А почему до трехлетнего? Чтобы не открывать ясельных групп».¹⁰⁾

В публичном дискурсе возникла тема «вины» перед детьми, которых работающей женщине приходится покидать: «...Спешка, спешка, вечная суета!...Уроки сделал? Что ты слоняешься без дела, хоть бы почитал. Тебе скучно, а мать разрывается, хоть бы помог. А ну тебя, только мешаешь, иди к отцу». И это называется общение...А знаете, что нужно ребенку? Прижаться к маминому плечу, заглянуть ей в глаза и чтобы она обязательно посмотрела ему в глаза тоже. И чтобы выслушала его – ему обязательно хочется о многом рассказать. И чтобы рассказала что-то сама – только не второпях, не кое-как».¹¹⁾

Эмоциональная работа матери чаще всего сопряжена с эмоциональной работой жены при появлении новых требований в браке. Одним из результатов индустриализации, урбанизации и связанных с ними изменений было то, что брачно-семейная жизнь приобрела выраженный личностный характер.¹²⁾ Польский социолог Я. Щепаньский, исследователь социальной трансформации общества, выделял внутренние и внешние силы поддержания сплоченной семьи. В качестве внутренних сил он предлагал рассматривать: а) взаимную любовь; б) чувство долга по отношению к супругам и детям; в) взаимное стремление к продвижению, карьере, благоустроенности; г) заботу о совместном жилище, доме, домашнем хозяйстве; заботу о детях, разделение труда в этой сфере; д) осознанное и неосознанное стремление оправдать ожидания среды, родственников и более широких групп; е) стремление к осуществлению собственных мечтаний и представлений периода обручения, возможность гармонического развития личности и использование брака как средства к реализации экспансивных

10) <http://www/bbc.com/russian/features-39892543>

11) Л. Никитина, „Посмотри в глаза ребенку“, *Комсомольская правда*, 1 ноября 1975

12) См.: Я. Щепаньский, *Элементарные понятия социологии*, Прогресс, Москва, 1969.

стремлений личности. Внешние силы – это: а) санкции, делающие иногда невозможным развод; б) давление общественного мнения или системы санкций, когда отказывают в признанном положении в обществе людям из распавшихся семей; в) давление экономических условий; г) предъявляемые средой требования заботы о детях.¹³⁾ Возросшая эмоциональность самого супружества сделала более трудным его совмещение с другими формами родственных отношений в рамках одной семейной группы. Женщина понимала перечисленные выше условия во многом как свои обязанности по поддержанию морального климата и стабильности семьи, что существенно прибавляло ей усилий. Причина – в социальной ситуации 1960-1970 гг.: недостаток мужчин в брачных возрастах и повышение ценности института брака: тенденция к ранним бракам, стремление после развода вступить в повторный брак провоцировала для женщин ситуацию конкуренции друг с другом на брачном рынке, а значит и предъявление к себе повышенных требований в браке, чтобы оправдать ожидания мужчин. Они закономерно могли быть завышенными.

По переписи 1959 г. мужчин в СССР насчитывалось более чем на 20 млн меньше, чем женщин, причем во многих сельских районах и небольших городах эта диспропорция была еще большей: «За последние годы число зарегистрированных браков увеличилось с 8,7 на 1 тыс. чел. Населения в 1965г. до 10,7 в 1975г., что превышает соответствующий показатель во многих странах мира».¹⁴⁾ Относительно высок процент лиц, стремящихся после развода вступить в новый брак. Так, например, в 1967 г. в СССР зарегистрировано 646300 разводов. В том же году в повторный брак вступили 353 700 мужчин и 312900 женщин.¹⁵⁾

Советская женщина испытывала вину перед детьми и мужем по причине трудовой занятости, но интересно то, что американская домохозяйка, всецело посвящавшая свое время мужу и детям, тоже несла на себе «социальную вину»: «При этом центром особого внимания была избрана мать. Неожиданно обнаружилось, что практически во всем виновата именно она. Причиной любого заболевания ребенка или взрослого человека – алкоголика,

13) Там же, стр. 146–147.

14) *Народное хозяйство СССР в 1975 г.*, Статистика, Москва, 1976, стр. 44.

15) А. Г. Харчев, М. С. Мацковский, *Современная семья и ее проблемы (Социально-демографическое исследование)*, Москва, 1978, стр. 65–66.

самоубийцы, шизофреника...вообще любого недуга американца или американки всегда считалась мать, эта разочарованная, всегда измученная, неудовлетворенная, несчастная женщина».¹⁶⁾ Соответственно, «женщина-вина» – это удобная для любого общества позиция, способная дискриминировать женщину. Самодискриминация женщин выражалась в том, что испытывая чувство вины перед семьей, они стремились выполнять в одиночку основной объем домашнего неоплачиваемого труда, при этом стандарт «хорошей матери» все более расширялся. Устойчивая связь между матерью и ребенком вызывала, например, такие пожелания в советском женском журнале *Работница*, как открытие маршрутов общественного транспорта для мам с детьми (отцы при этом даже не упоминаются): «Три года каждое утро и каждый вечер ездим мы с сыном в троллейбусе по третьему маршруту: он в детский сад, я на работу. Завидев троллейбус, сын начинает гадать, где водитель остановится, где будет передняя дверь и успеем ли мы воспользоваться правом войти с передней площадки...увы, такое случается редко. Обычно же в первую дверь входят сильные, ловкие, молодые. Как-то в журнале *Работница* сообщалось о заботливых транспортниках города Мелитополя, которые организовали детский маршрут – специальные автобусы в утренние и вечерние часы для мам с дошколятами. Кажется, у них есть последователи в других городах? Это очень хорошо! Спокойны и мамы и дети. Вот бы и нашим калужанам подумать о детских маршрутах».¹⁷⁾

Реализация контракта «работающей матери» в позднесоветское время стала предметом общественного разочарования и критики. Владимир Познер в «праздничном» интервью в мартовском номере журнала *Работница* в 1989 г. заявил: «Однако жизнь работающей женщины у нас крайне тяжелая. Она занята вдвое больше, чем мужчина, быт устроен так, что вышибает из нее все силы. И удручает, ну, как вам сказать, двуличие, если хотите: на словах мы славим женщину, а на практике мало что делаем, чтобы изменить это положение. А когда общество говорит одно, а практикует совсем другое, это вызывает у людей разочарование, разъедает душу, и человек постепенно становится скептиком и циником».¹⁸⁾

16) См.: Б. Фридан, *Загадка женственности*, Москва, 1994.

17) Н. Беднякова, „Хорошо бы детский маршрут“, *Работница*, №6/1970, стр. 25.

18) И. Скляр, „Не надо ждать милостей от ...мужчин!“, *Работница*, №3/1989, стр. 22.

Вслед за поколением советских матерей, так и не достигших идеального совпадения со стандартом «хорошей матери», его пытаются достичь и более молодые матери из поколения миллениалов, получая новые требования к реализуемому контракту материнства (обязательная длительная эмоциональная связь с ребенком, проведенное время, разнообразные праздники и путешествия для ребенка, раннее развитие и здоровый образ жизни). При этом одна из сторон гендерного контракта – государство – в одностороннем порядке сняло с себя множество социальных обязательств. Возможно ли выполнить новый стандарт «хорошей матери»? Согласимся с мнением Анны Шадринной, которая советует присмотреться к термину «достаточно хорошая мать», изобретенному Дональдом Вудсом Винникоттом — британским педиатром и детским психоаналитиком. Это позволит современным женщинам в России (и не только в ней), выбравшим жизненный сценарий материнства, сказать себе: «Я делаю все, что могу для своего ребенка, несправедливо требовать от меня большего!»

ЛИТЕРАТУРА

- Андриюшкявичене Я., „Женский труд и проблема свободного времени“, в сборнике: *Проблемы быта, брака и семьи*, Вильнюс, 1970.
- Беднякова Н., „Хорошо бы детский маршрут“, *Работница*, №6/1970.
- Блюм А., *Родиться, жить и умереть в СССР*, Новое издательство, Москва, 2005.
- ГАРФ. Ф.7928. Оп.3. Д.3672.
- *Народное хозяйство СССР в 1975 г.*, Статистика, Москва, 1976
- *Наша деревня*, 1925. №32 (47)
- Никитина Л., „Посмотри в глаза ребенку“, *Комсомольская правда*, 1 ноября 1975
- Отпустите детей, Internet, https://snob.ru/profile/29483/blog/125094?utm_source=vk&utm_medium=social&utm_campaign=snob&utm_content=rss_blog, 28/08/2017
- *Проблема взаимодействия детского сада и семьи в СССР и постсоветской России*, Internet, <http://doshkolniki.org>
- Скляр И., „Не надо ждать милостей от ...мужчин!“, *Работница*, №3/1989.
- Филатов А. О., *О новых и старых обрядах*, Профиздат, Москва, 1967.
- Фридан Б., *Загадка женственности*, Москва, 1994.
- Харчев А. Г., Мацковский М. С., *Современная семья и ее проблемы (Социально-демографическое исследование)*, Москва, 1978.

- Что значит «быть хорошей матерью» в современном мире?, Internet, <http://www.bbc.com/russian/features-39892543>, 14/05/2017
- Щепаньский Я., *Элементарные понятия социологии*, Прогресс, Москва, 1969.

Т. А. Мишченко

ДОБРА МАЈКА ИЛИ ПРИЛИЧНО ДОБРА МАЈКА: КА ТРАНСФОРМАЦИЈИ СЛИКЕ МАЈЧИНСТВА У СОВЈЕТСКОМ И ПОСТСОВЈЕТСКОМ ДРУШТВУ

Резиме

У раду се прати настанак и развој социјалног стандарда „добра мајка“. Изворе тог стандарда аутор налази у одређеном социјалном уговору између совјетске државе и мајке-раднице. Услови уговора запослене мајке мењали су се током постојања Совјетског Савеза тако што је стандард „добре мајке“ постајао све сложенији и испуњенији противречним захтевима формирајући на тај начин осећај социјалне кривице и одговорности код жена. Трансформација слике мајчинства у савременом друштву може се повезати с променом нагласка с идеалне „добре мајке“ према стварној „прилично доброј мајци“.

Кључне речи: добра мајка, веома добра мајка, уговор запослене мајке, социјални стандард, совјетско друштво.

Овај рад је примљен 6. јуна 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 7. октобра 2017. године.

*И. А. Тарасевич**

Экспертный научный центр противодействия идеологии экстремизма и терроризма Тюменского государственного университета

О РЕЛИГИОЗНОМ ИЗМЕРЕНИИ ФОРМУЛИРОВАНИЯ КОНСТИТУЦИОННОЙ ДОКТРИНЫ РОССИИ

Аннотация

Автор рассматривает различные статьи Конституции Российской Федерации, регулирующие вопрос религии и свободы вероисповедания. Для автора является весьма спорным то, что Конституция запрещает введение любых форм государственной идеологии, что относится и к религии. Исходя из этого положения, он предлагает своеобразную конституционную доктрину, которая включает и основы религиозной безопасности. Конституционная доктрина в таком понимании базируется на построенной типологии угроз современному российскому обществу. Касаемо религиозной безопасности, конституционная доктрина должна содержать следующие элементы: принципы обеспечения религиозной безопасности на государственном и межгосударственном уровнях, систему реагирования на угрозы религиозного характера, обязательное включение православия в Конституцию Российской Федерации (по примеру некоторых других христианских государств), а также меры по противодействию сатанизму и другим радикальным религиозным учениям, наносящим ущерб национальным интересам Российской Федерации.

Ключевые слова: конституция, конституционная доктрина, религиозная безопасность, Россия.

На сегодняшний день необходимо констатировать тот факт, что действующая Конституция России во многом уже не отвечает запросам современного российского общества. Другими словами, она стремительно утрачивает такое свойство Основного закона как реальность. В частности, существенным ограничителем развития России является норма, закрепленная ч. 2 ст. 13 Конституции, содержащая запрет на установление государственной или обязательной идеологии. В такой ситуации прогресс России невозможен. В условиях отсутствия цементирующего общества начала, каким призвана быть определенная государственная идеология, российское государство при попытке движения вперед, в лучшем случае, будет неминуемо пробуксовывать, или даже откатываться назад, что является худшим вариантом, но который, к сожалению, уже давно реализуется, чего не замечать уже невозможно.

Необходимо отметить, что Конституция России устаревает хотя бы потому, что постоянно совершенствуются методы борьбы с Россией, которые используются определенными силами на международном уровне. Думается, что при сегодняшней совокупности противоречий, накопившихся между конституционными нормами и насущными потребностями общества, одними поправками, не затрагивающими первую и вторую главы, уже не обойтись, нужно принимать новую Конституцию России.

Сделать это сейчас невозможно, в частности, по той причине, что Федеральный конституционный закон о Конституционном собрании Российской Федерации так и не был принят, несмотря на множество предложенных проектов. Но при наличии определенной политической воли принятие соответствующего закона вполне возможно.

На сегодняшний день в процессе конституционного строительства существуют, на наш взгляд, гораздо более серьезные проблемы, чем отсутствие соответствующего закона о Конституционном собрании России. Одна из них заключается в отсутствии гарантии, что грядущая Конституция будет лучше ныне действующей. Допустить качественное ухудшение конституционных норм никак нельзя, напротив, нужно стремиться сделать Конституцию России действительно народной и в полной мере гарантирующей права человека. Возникает вопрос о механизмах гарантирования должного уровня норм ожидаемого обществом Основного закона.

В данной ситуации, если не гарантией качества конституционных норм, то, по крайней мере, существенным побудительным фактором к движению в прогрессивном направлении, может выступить конституционная доктрина России.

1. НЕКОТОРЫЕ СУЩНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНСТИТУЦИОННОЙ ДОКТРИНЫ РОССИИ

В самом общем виде под конституционной доктриной мы понимаем научную теорию, совокупность взглядов, которые подлежат актуализации в нормах конституции. При этом мы пишем именно об актуализации, которая предполагает применение в процессе конструирования конституционных норм сформулированных в доктрине принципов и теорий, но не механический их перенос в создаваемый документ. Конституционная доктрина является руководящим началом, базирующимся на фундаментальном научном знании о существовании и развитии российского общества.

Одной из существенных характеристик конституционной доктрины является ее многогранность. С одной стороны – это точка зрения на конституционное строительство представителей научного сообщества, политических и государственных деятелей, с другой – это объективно необходимые народу правовые условия, способные удовлетворить потребности в прогрессивном развитии каждого человека и всего общества в целом. Нужно подчеркнуть, что такие правовые условия не всегда соответствуют взглядам и мировоззрению представителей, как научного сообщества, так и государственных и политических деятелей. Такие условия часто не могут быть до конца сформулированы и самим народом, но всегда присутствуют в сознании людей. Одним из терминов, обозначающим такое перманентное сознание условий и факторов, которые могут обеспечить устойчивое существование и прогресс общества является «совесть». Таким образом, конституционная доктрина – это, в том числе, объективные законы мироздания, которые уже не нуждаются в искусственном конструировании, но только в грамотном формулировании и последующей актуализации.

Нужно сказать, что правовую доктрину, в целом, и конституционно-правовую доктрину, в частности, можно рассматривать не только как научную теорию и совокупность взглядов, но и как соответствующий вид программных документов, утверждаемых

указом президента России. Вопрос о том, должна ли конституционная доктрина России быть воплощённой в отдельном одноименном документе можно считать дискуссионным. Данный вопрос непосредственно касается допустимых форм источников конституции, и для того, чтобы дать на него ответ необходимо отдельное исследование.

В своих научных работах мы придерживаемся той точки зрения, что конституционная доктрина России, с одной стороны, должна быть усилиями заинтересованных лиц сформирована в качестве научной теории, совокупности взглядов на уровне научного сообщества, политических и государственных деятелей, с другой - она должна получить актуализацию в совокупности доктрин, утверждаемых президентом России, уже в качестве отдельных документов. Такие доктрины должны быть органически связанными между собою и представлять единое и непротиворечивое доктринальное поле, что, на наш взгляд, является важнейшим принципом разработки таких документов.

2. УГРОЗОЦЕНТРИЧНОСТЬ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ПРИНЦИП ФОРМУЛИРОВАНИЯ КОНСТИТУЦИОННОЙ ДОКТРИНЫ РОССИИ

Одним из важнейших принципов формулирования конституционной доктрины России мы считаем создание доктринальных условий и требований, при которых нормы Основного закона будут, в первую очередь, обеспечивать надежное противостояние угрозам, стоящим перед обществом. То есть, по нашему мнению, на сегодняшний день, все существо Конституции России должно быть сфокусировано на обнаружении и нейтрализации внешних и внутренних угроз, стоящих перед российским обществом. Такой принцип мы именуем *угрозоцентричностью процесса формулирования* конституционной доктрины. Основными же угрозами России мы считаем те, которые лежат в религиозной плоскости бытия общества. При этом термин «бытие» мы используем неслучайно. Этим мы подчеркиваем, что совокупность проявлений жизни общества отнюдь не ограничивается телесностью и повседневностью, но простирается в область метафизики и духа.

Основным генератором угроз для России сейчас мы считаем деятельность руководства транснациональных корпораций, само существование которых также нужно считать угрозой российско-

му обществу. Представители руководства данных наднациональных структур заинтересованы в установлении нового мирового порядка, сутью которого является глобальная диктатура.

В процессе установления нового мирового порядка определяющее значение имеют вопросы религиозного плана. Религиозная мотивация часто является ключевой в мировоззрении человека. И это неудивительно, так как практически все религии (за некоторым исключением, например, буддизма) говорят о продолжении бытия человеческой души за порогом земной жизни. Поэтому деятельность человека, имеющего даже самое слабое религиозное чувство, во многом будет окрашена заботой о своем состоянии в вечности, не говоря уже о людях с выраженным религиозным сознанием. Но даже атеист перманентно сталкивается с мучительным для себя вопросом о том, что будет за границами жизни человеческого тела. И этот вопрос обусловлен самой природой человека, каждая клеточка которого объективно стремится к Вечности и перманентно понуждает разум возвращаться к этому вопросу. Подавляющее большинство людей все важные решения в своей жизни стремятся принимать в свете вечной перспективы. От таких решений иногда может зависеть бытие общества в глобальных масштабах, что мы часто и наблюдаем.

Религией сформировавшей Россию является *православное христианство*. Фактор православия чрезвычайно значим как для субъекта деятельности по глобализации общества, каким является мировая олигархия, так и для объекта – российского общества.

Говоря о значении православия для объекта процесса глобализации нужно отметить, что славянские народы, воспитанные православием, в первую очередь русский, никогда не будут частью нового мирового порядка. Это в высшей степени свободолюбивые и непокорные народы. Именно православие своим богословием воспитало такое мировоззрение, которое никогда не признает примат силы вообще или диктатуру отдельного индивида, в частности. Высшим мерилom добра и зла в мире для христианина является только Бог в Троице славимый и поклоняемый, но не отдельный человек, или человеческое сообщество. Христианин всегда будет соизмерять любое проявление окружающей действительности с Евангелием и образом Христа Спасителя. И это сравнение никогда

не будет в пользу любого феномена этого мира.¹⁾ Православный человек знает, что любой человек может ошибаться, вследствие чего полное подчинение какой бы то ни было политической фигуре, или религиозному лидеру является неверным и однозначно вредным в вечной перспективе.

Для достаточно богословски-образованного человека даже фигура православного императора не является авторитетом с точки зрения вечности. Наличие или отсутствие царя в сознании православного человека не есть определяющее условие по отношению к его личному спасению. Да, православный монарх может создать наилучшие институциональные условия для достижения верующим человеком Царствия Божия, но такая задача, в принципе, достижима и в условиях республики.

Если даже попытаться удалить православие как юридическое лицо из российского общества, запретить на официальном уровне саму религию, то это общество все равно на долгую перспективу останется по сути своей православным. Так как православием пронизан каждый элемент русской культуры. В полной мере данный тезис доказывают 70 лет существования Советского государства, которое во многом существовало, реализуя именно христианские нравственные ценности, альтернативы которым не нашлось.

Если говорить о значении православия для субъектов продвижения нового мирового порядка, то нужно особо подчеркнуть, что оно для мировой олигархии²⁾ является предметом как минимум неприязни.³⁾ И эту неприязнь к православию мировая олигархия ис-

1) В этом смысле для идеологов нового мирового порядка более удобно население воспитанное католицизмом, так как католическая культура за многие века через догмат о непогрешимости Папы Римского уже подготовила сознание целых народов к принятию единого верховного правителя на Земле.

2) Мы не утверждаем, что на данное время существует некий орган глобального управления Миром, который часто именуют мировым правительством. На сегодняшний день, неформальные центры силы, существующие на международном уровне достаточно разрознены. К такому выводу мы приходим, отталкиваясь не только от доступной по этому поводу информации, но и принимая во внимание некоторые богословско-эсхатологические постулаты, согласно которым тот, кто по своей сущности деструктивен, не может создать достаточно сплоченное человеческое сообщество, отдельные элементы которого были бы способны на длительное бесконфликтное взаимодействие. Создание подобных человеческих групп противоречило бы самой природе сил, возглавляющих деструктивные процессы на мировом уровне. Неслучайно, исследователи масонских организаций неоднократно отмечали их соперничество между собою, часто перерастающее в открытое противостояние. См.: Л.П. Замойский, *Масонство и глобализм. Невидимая империя*, ОЛМА-ПРЕСС, Москва, 2001.

3) О характере отношения субъектов глобализации к русскому православию можно судить по их агрессивной деятельности, направленной на уничтожение православной

пытывает не только потому, что оно воспитало самый непокорный народ, но и потому, что религия мировой олигархии противоположна христианству, в частности, православию. Она представляет собой трансгуманизм,⁴⁾ истинной сущностью которого мы считаем сатанизм в различных его проявлениях. Сегодня можно говорить о наличии достаточного количества заслуживающих доверия материалов, указывающих на оккультно-сатанистскую сущность мировоззрения представителей так называемой мировой элиты.⁵⁾

По нашему убеждению, экономика для представителей данных наднациональных структур отнюдь не является базисом. Основой мировоззрения для этих сил являются именно религиозные убеждения. И чем выше в этой структуре находится конкретный человек, тем более религиозным он является.

Здесь нужно заострить внимание на том, что жажду наживы и сатанизм разделять нельзя. Одно вытекает из другого и наоборот.

церкви в России. На ряду с другими исследователями об этом пишет в своих работах д. экон. наук О. А. Платонов. См. напр.: О. А. Платонов, *Терновый венец России. Тайна беззакония: иудаизм и масонство против Христианской цивилизации*, Родник, Москва, 1998, стр. 61–68.: «Кроме того, нужно подчеркнуть, что существуют международно-правые акты, которые провозглашают и повсеместно вводят в юридический оборот принципы по своей сути не совместимые с христианским мировоззрением. В качестве примера можно привести определение толерантности, закрепленное п. 1.3 ст. 1 Декларации принципов терпимости, принятой в г. Париже 16.11.1995 Резолюцией 5.61 на 28-ой сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО, согласно которому толерантность – это «это понятие, означающее отказ от догматизма, от абсолютизации истины...». Но православие невозможно без догматизма и абсолютизации истины. Таким образом, толерантность как один из краеугольных камней задания нового мирового порядка уже сейчас на уровне юридических норм противопоставлена христианству, в частности, православию.

- 4) О духовной сущности трансгуманизма с точки зрения православного богословия см., напр.: О. Н. Четверикова, *Диктатура «просвещённых»: о духовных корнях и целях трансгуманизма*, Благословение, Техинвест-3, Москва, 2016.
- 5) Информация о религиозном мировоззрении представителей мирового олигархата достаточно латентна и не имеет системного характера. Мы можем рекомендовать в качестве источников информации по этому поводу: материалы Международного трибунала по преступлениям Церкви и государства (ITCCS), Internet, <http://itccs.org/>; материалы, размещенные на сайтах американского журналиста Александра Эмерика Джонса (Alexander Emerick Jones), Internet, <http://infoWars.com>, <http://PrisonPlanet.com>; переводы-компиляции на русский язык, выполненные по материалам зарубежных сайтов, которые дают общее представление по данной проблематике, Internet, <https://aftershock.news/?q=node/356752>, <http://http://universe-tss.su/main/politika/29149-okkultizm-v-bolshoy-politike-ritualy-chernyh-ierarhov.html>. В России вопросами религиозной ориентации представителей мировой «элиты» занимается целый ряд исследователей, работы которых по данной тематике мы можем считать в достаточной степени объективными и выполненными на высоком научном уровне, в частности, с привлечением солидного массива первоисточников. Это такие исследователи, как д. экон. н. Олег Анатольевич Платонов; православный писатель, журналист Юрий Юрьевич Воробьевский; к. ист. н. Андрей Ильич Фурсов; к. ист. н. Ольга Николаевна Четверикова и др.

Также и диктатура в глобальных масштабах неотделима от сатанизма, а повсеместное установление последнего невозможно без мировой диктатуры.

Итак, можно сформулировать противоречие, которое имеет место между православием и представителями мировой «элиты»: православие, с одной стороны, воспитало народы, для которых любая диктатура является неприемлемой, а с другой – сама сущность православия как веры во Христа вочеловечившегося, распятого, в третий день воскресшего и победившего дьявола является предметом неприязни (всё же, точнее будет употребить термин «ненависти») со стороны лиц, разделяющих сатанистско-окультурные религиозные доктрины. Таким образом, не будет преувеличенным вывод о том, что уничтожение православия (а значит и России) является основной задачей руководства транснациональных структур, которые уже сейчас осуществляют почти полное управление Миром.

С этой целью осуществляется планомерное переформатирование религиозно-нравственного кода населения России, базой которого является православие. Православное христианство – это то, что отличает нас от всего Мира и то, что является предметом враждебности к российской цивилизации со стороны представителей мирового олигархата. Но в православии и наша сила. Основным фактором выживания России является сохранение православия и прогрессивное развитие производных от него общественных институтов (конечно, если цель сохранения России и возвращения ей суверенитета имеется на повестке как таковая).

И здесь мы приходим к очевидному выводу о том, что вопросами религиозной безопасности, а, в частности, целеполаганием по сохранению православия и других традиционных для России религий должна определяться деятельность субъекта формирования конструктивной доктрины России. Это позволит реализовать важнейший принцип построения данной доктрины, который мы именуем угрозочентричностью.

3. ДОКТРИНА РЕЛИГИОЗНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАК ВАЖНАЯ ЧАСТЬ КОНСТИТУЦИОННОЙ ДОК- ТРИНЫ РОССИИ

Еще раз подчеркнем, что, на наш взгляд, одной из форм материализации конституционной доктрины России может быть принятие совокупности конституционно-правовых доктрин, каждая из которых будет руководящим началом в своей достаточно узкой области государственного строительства. Исходя из этого, нужно констатировать *сформировавшуюся на сегодняшний день острую необходимость принятия конституционно-правовой доктрины религиозной безопасности Российской Федерации как части совокупного конституционно-доктринального поля.*

Принятие доктрины религиозной безопасности России необходимо на федеральном уровне в качестве базиса формирования государственной политики в области государственно-религиозных отношений, совершенствования правового, методического, организационного обеспечения и разработки целевых программ. Данная доктрина должна носить системный характер и указывать единый вектор движения России в религиозной сфере, стать руководящим началом в деятельности всех ветвей власти по обеспечению религиозной безопасности.

В качестве элементов доктрины религиозной безопасности России выступают цели, определение и классификация угроз религиозной безопасности, конституционно-правовая основа религиозной безопасности, система религиозной безопасности, принципы обеспечения религиозной безопасности, а также правовые механизмы обеспечения религиозной безопасности Российской Федерации.

Конституционно-правовой доктрине религиозной безопасности России нами было посвящено отдельное исследование.⁶⁾ Здесь же мы остановимся лишь на нескольких его аспектах.

6) И. А. Тарасевич, Конституционно-правовые основы религиозной безопасности Российской Федерации, диссертации на соискание степени доктора юридических наук: 12.00.02. Тюмень, 2014.

3.1. Принципы обеспечения религиозной безопасности России

Одним из важнейших звеньев конституционно-правовой доктрины религиозной безопасности России являются принципы обеспечения религиозной безопасности общества. Такие принципы должны иметь комплексный характер и являться связующим звеном между российским обществом и механизмами обеспечения религиозной безопасности. Это следующие принципы:

- 1) законности;
- 2) соблюдения прав человека и гражданина;
- 3) дифференциации религиозных объединений;
- 4) развития религиозного образования;
- 5) приоритета культивирования нравственных ценностей традиционных для России религиозных объединений во внутренней и внешней политике;
- 6) участия общественных объединений и отдельных граждан в обеспечении религиозной безопасности;
- 7) профилактики и противодействия деятельности религиозных объединений деструктивной направленности и псевдо-религиозных объединений деструктивной направленности в России и за рубежом;
- 8) защиты и покровительства традиционных для России религий за ее пределами.

Сформулированные нами принципы должны стать руководящими началами деятельности федеральных органов государственной власти, органов государственной власти субъектов России, а также органов местного самоуправления.

Реализация данных принципов необходима для организации эффективного противодействия внедрению в российское общество сатанизма и оккультизма, которые в той или иной модификации являются религией руководства транснациональных структур, а также инструментом их деятельности. Противостоять какой-либо религии, или идеологии возможно только предоставив обществу какую-либо альтернативу. В данном контексте бессмысленной и вредной представляется норма, закрепленная ч. 2 ст. 13 Конституции России, устанавливающая запрет на установление

государственной или обязательной идеологии. Несмотря на существование данной конституционной нормы в России фактически установлена государственная и официальная идеология, сущностными характеристиками которой являются: *воинственный либерализм; последовательное движением к построению кастового общества; неуклонное подчинение всего государственного строя интересам международных кругов, продвигающих идеи трансгуманизма; стремление весь государственный аппарат поставить в позицию обслуживания интересов уже сросшихся и представляющих собою своеобразную химеру олигархата и чиновничества; беспощадная эксплуатация народных масс (нужно заметить, что это неисчерпывающий перечень).*

И все это является, с одной стороны, удобной почвой для внедрения в российское общество сатанизма в том или ином виде, а с другой – следствием данного процесса, начавшегося во времена существования позднего СССР. Сатанизм и оккультизм могут являться первопричинами зарождения и существования целого ряда угроз религиозной безопасности российского общества.

3.2. Угрозы религиозной безопасности России

В качестве угроз религиозной безопасности российского общества мы выделяем:

- 1) религиозный экстремизм, представляющий угрозу, как отдельной личности, так и российскому государству в целом;
- 2) агрессивный прозелитизм как угрозу личности;
- 3) угрозу потери религиозных традиций народа России как результат процесса глобализации, что является угрозой личности и государству;
- 4) религиозные преступления;
- 5) деятельность нетрадиционных для российского общества религиозных объединений деструктивной направленности отечественного и зарубежного происхождения, являющуюся опасной как для государства в целом, так и для отдельной личности;
- 6) федеральное устройство России, основанное на делении субъектов по национальному признаку;
- 7) принятие ошибочных решений во внешней политике без учета религиозного фактора;

8) эндогенные угрозы личности в религиозной сфере.⁷⁾

Практически все указанные угрозы за исключением последних трех могут развиваться и приобретать повышенную опасность для общества под воздействием сатанизма и оккультизма.

Конечно, в представленной нами классификации угроз религиозной безопасности общества сатанизм и оккультизм можно было бы рассматривать в контексте пятого пункта «деятельность нетрадиционных для российского общества религиозных объединений деструктивной направленности отечественного и зарубежного происхождения». Но влияние данных мировоззренческих систем на современный социум так велико и многогранно, что нужно говорить о них как об обособленных угрозах религиозной безопасности общества.

В процессе наших исследований была сформулирована закономерность, в соответствие с которой чем больше элементов сатанизма имеет в себе вероучение того или иного религиозного объединения, тем более влиятельным и могущественным в обществе оно является. Это касается западного общества, но подобную тенденцию мы обнаруживаем и в России. В частности, 20 апреля 2017 года Верховный суд России постановил удовлетворить иск Министерства юстиции России и признать экстремистской организацию Управленческий центр Свидетелей Иеговы в России, ликвидировать её и запретить её деятельность на территории России. Не отрицая как минимум общественно-вредный характер данного объединения и приветствуя решение Верховного Суда России, хочется отметить, что, по нашему мнению, большую опасностью для общества представляет такое религиозное объединение как «Международное общество сознания Кришны».⁸⁾ Но все попытки, предпринимаемые, в частности, со стороны правоохранительных органов, добиться хотя бы признания некоторых образцов литературы МОСК в качестве экстремистских заканчиваются провалом. В настоящее время МОСК расширяет свою деятельность по всей территории России, маскируя ее под различного рода психологические курсы личностного роста, реальной целью которых является вербовка новых членов и подготовка руководящего звена ор-

7) И. А. Тарасевич, *Религиозная безопасность Российской Федерации*, Тюмень, 2013, стр. 50.

8) И. А. Тарасевич, *Религиозная безопасность Российской Федерации*, Тюмень, 2013, стр. 91–97.

ганизации. Возникает вопрос о субъектах отстаивания интересов подобного рода объединений в высших эшелонах власти России и о механизмах такой деятельности.

Нужно подчеркнуть, что доктрина религиозной безопасности России должна содержать углубленную классификацию угроз, возникающих и существующих в религиозной сфере жизни общества, а также характеристику основных направлений противодействия таким угрозам.

3.3. Обеспечение религиозной безопасности России на международном уровне

Конституционно-правовая доктрина религиозной безопасности России должна предполагать необходимость и возможность нейтрализации угроз религиозной безопасности Российской Федерации, локализованных за ее пределами. Как должны реагировать высшие органы государственной власти, к примеру, на наличие на территории иностранных государств баз подготовки террористов и на наличие там центров религиозных и псевдо-религиозных объединений деструктивной направленности, целью которых является подготовка специалистов соответствующего профиля и последующее внедрение их в российское общество? На данный момент можно считать этот вопрос чрезвычайно актуальным.

По нашему глубокому убеждению, российскому государству необходимо не только осуществлять эффективное противодействие религиозным и псевдо-религиозным объединениям деструктивной направленности на своей территории, но и осуществлять комплекс мероприятий превентивного характера за ее пределами.

Доктрина религиозной безопасности должна содержать требование наличия в законодательстве России нормативно-правовой базы для своевременного устранения политическими, дипломатическими, экономическими, а также военными средствами угроз религиозной безопасности России, формирующимися за ее пределами. По факту на сегодняшний день Российские вооруженные силы уже проводят такую деятельность за рубежом, в частности, на территории Сирийской Арабской Республики.

Сегодня как никогда каждый должен иметь четкое понимание того, что вопросы религиозного характера определяют жизнеспособность человеческой цивилизации как таковой. В данном кон-

тексте применение всего спектра средств имеющихся в распоряжении ВС России и специальных служб для подавления иностранных религиозных центров и деятельности отдельных лидеров нельзя считать избыточным. Хочется верить, что это понимает и высшее руководство Российской Федерации.⁹⁾

3.4. Место православия в конституционной доктрине России

Конституционно-правовая доктрина религиозной безопасности России как часть общего конституционно-доктринального поля должна содержать определенные императивы, которые следует реализовать в нормах будущей конституции. В частности, как предлагает в своих работах С. Н. Бабурин, Конституция России должна содержать норму, согласно которой «Господствующей в Российской Федерации религией является Православие – религия восточно-православной Церкви Христовой».¹⁰⁾ Следовательно, доктрина религиозной безопасности России должна содержать теоретическое обоснование существования такой нормы. Примеры подобной конкретизации в нормах конституций религиозно-мировоззренческой основы общества имеются в Основных законах целого ряда современных государств, среди которых не только христианские страны.

Нужно отметить, что современные конституции содержат не только фиксацию какой-либо религиозного вектора движения общества, но и обозначение угроз данному обществу в религиозной сфере. Так, Конституция Сирийской Арабской Республики содержит в своей преамбуле указание на то, что данное государство

9) По нашему мнению, среди целей для ответного/ответно-встречного ядерного удара должны находиться оккультно-сатанистские центры иностранных государств (например, Богемская роща в США), а информация о таких целях должна быть обнародована, что будет иметь важное символически-психологическое значение. Нужно заострить внимание на том, что наша достаточно жесткая позиция, касающаяся целей потенциального ядерного удара на территории противника, имеет и некоторые философско-религиозные основания. Профессор Московской духовной академии Алексей Ильич Осипов, многие годы преподающий основное богословие в московских духовных школах, в своих публичных лекциях неоднократно высказывался о необходимости отмены в России моратория на применение смертной казни. Он мотивировал это тем, что на определенном этапе духовно-нравственного падения уже ничто, кроме страха физического уничтожения, не может остановить человека в стремлении творить зло. Думается, что некоторые лица, представляющие мировой олигархат, уже давно достигли такого уровня деградации. Следовательно, отрезать их может только страх применения силы.

10) С. Н. Бабурин, *Православие должно прийти в конституцию России*, Internet, http://www.rusderjavnaya.info/article.php?art_id=664, 28/08/2017

является «авангардом конфронтации с сионистским врагом».¹¹⁾ Важнейшей же частью сионизма является религиозно ортодоксальная составляющая. Соответственно, указанную часть преамбулы сирийской Конституции можно считать, в том числе, и религиозномотивированной. Для нас данный пример важен тем, что демонстрирует такое свойство конституционной доктрины Сирийской Арабской Республики как угрозоцентричность, и именно в том смысле, в каком его понимаем мы. Россия признает и защищает конституционный строй данной Республики, что дает и некоторое основание для рецепции в российское конституционно-доктринальное поле опыта ее конституционного строительства.

3.5. Десатанизация общества как одна из основных задач конституционной доктрины России

По нашему убеждению, отдельные элементы конституционной доктрины России и вся она целиком должны обеспечивать решение задачи десатанизации общества, в первую очередь, за счет поддержки традиционных для российского общества религий, в частности, православия. Отсюда вытекает и необходимость ориентации конституционной доктрины России на конституционно-правовое обеспечение борьбы с транснациональным капиталом в глобальных масштабах как движущей силой утверждения во всем Мире религиозных идей сатанистско-окультистского характера, в частности, идеологии трансгуманизма. Такая борьба является единственным залогом выживания российского общества.

Как мы отмечали выше, тема конституционно-правовой доктрины России объемна и исключительно многогранна, и здесь мы не имеем возможности подробно раскрыть ее. Остановимся лишь еще на одном аспекте данной проблематики. По нашему убеждению, конституционная доктрина России, а точнее такая ее часть как конституционно-правовая доктрина религиозной безопасности, своими принципами должна детерминировать искоренение деятельности некоторых тайных обществ. А именно тех из них, ко-

11) Приводим здесь цитату из преамбулы Конституции Сирийской Арабской Республики на английском языке: «...Syria has occupied an important political position as it is the beating heart of Arabism, the forefront of confrontation with the Zionist enemy and the bedrock of resistance against colonial hegemony on the Arab world and its capabilities and wealth...». См.: Internet, http://www.sana.sy/ru/?page_id=1489, 28/08/2017

торые являются одним из важнейших инструментов продвижения планом мировой олигархии в высших эшелонах власти России.¹²⁾

К сожалению, западная «элита» уже оказала сильнейшее влияние на российскую. Не исключено, что российская «элита» уже нуждается к принятию мировоззрения сатанистского характера и к участию в самых отвратительных культах. Такое предположение мы делаем, зная основные законы духовной жизни, в частности, что за материальное изобилие, которым сейчас пользуются некоторые представители комсомольско-партийной верхушки позднего СССР, новый хозяин обязательно потребует расплаты. Проблема стремительной сатанизации чиновничье-олигархической верхушки российского общества требует безотлагательного решения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, нами была сделана попытка в общих чертах осветить основные религиозные аспекты формирования конституционной доктрины России. В частности, мы указали на опасности, рождающиеся в религиозной сфере и стоящие перед российским обществом, требующие конституционно-правового противодействия.

Кроме того, мы заострили внимание на конкретных правовых конструкциях, касающихся места православия в жизни российской цивилизации, которые должны быть воплощены в новой Конституции России. Нужно отметить, что одно упоминание в грядущей Конституции России особой роли православия может диаметрально развернуть вектор всего государственного аппарата, оказывая сильнейшее влияние на деятельность как законодателя, так и правоприменителя. Это сделает возможным в кратчайшее время восстановить нравственно-религиозные устои общества, источником которых, в частности, является православное христианство, после чего будет возможным переход к овеществлению других постулатов, которые должны органично вытекать из общей конституционной доктрины России.

12) В данном контексте необходимо учреждение на правительственном уровне специальной комиссии по расследованию деятельности тайных обществ в России. Конечно, сейчас это звучит фантастично, но хотелось бы напомнить читателю, что было время, когда не менее фантастичным казалось предположение о переходе власти на Кубе к социалистам во главе с Фиделем Кастро.

Среди них мы выделяем следующие: прогрессивная система налогообложения; гарантия социальных лифтов; возврат в законодательство лучших образцов завоеваний развитого социализма, включая конституционную гарантию возможности трудиться для каждого, а также законодательное установление разницы доходов руководства и рядовых работников в госучреждениях; курс на деприватизацию; ориентированность всей государственной политики на увеличение населения России и многое другое.

Главными антагонистами по отношению к данным постулатам являются представители мировой олигархии. Эти принципы построения общества идут в разрез с мировоззренческими установками руководства транснационального капитала, в том числе, потому, что вытекают из Заповедей Христовых. Но Россия не сможет выжить без реализации указанных принципов. Для их утверждения в конституционно-правовой реальности необходима подготовка соответствующего доктринального поля, создание которого невозможно без консолидации правовой и богословской наук.¹³⁾

Думается, время теоретизирования закончилось. Сегодня нужна активная деятельность по организации дискуссии по проблемам, обозначенным нами в данной статье, во всех слоях общества, чего невозможно достичь без консолидации усилий оставшихся духовно и нравственно-здоровыми представителей научных кругов и властных структур.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабурин С. Н., *Православие должно прийти в конституцию России*, Internet, http://www.rusderjavnaya.info/article.php?art_id=664,28/08/2017
- Замоиский Л. П., *Масонство и глобализм. Невидимая империя*, ОЛМА-ПРЕСС, Москва, 2001.
- Платонов О. А., *Терновый венец России. Тайна беззакония: иудаизм и масонство против Христианской цивилизации*, Родник, Москва, 1998.
- Тарасевич И. А., *Религиозная безопасность Российской Федерации*, Тюмень, 2013.
- Тарасевич И. А., *Конституционно-правовые основы религиозной безопасности Российской Федерации*, диссертация на соискание степени доктора юридических наук: 12.00.02. Тюмень, 2014.

13) Нельзя не отметить, что синтез российской конституционной науки и православного богословия по своей значимости, пожалуй, не уступает реализации «атомного проекта» СССР. Здесь мы можем только упомянуть о данной научной проблематике.

- Четверикова О. Н., *Диктатура «просвещённых»: о духовных корнях и целях трансгуманизма*, Благословение, Техинвест-3, Москва, 2016.

И. А. Тарасевич

О РЕЛИГИОЗНОЈ ДИМЕНЗИЈИ ФОРМУЛИСАЊА УСТАВНЕ ДОКТРИНЕ РУСИЈЕ

Резиме

У раду се разматрају чланови Устава Руске Федерације, који регулишу питање религије и слободе вероисповести. Као спорни члан Устава аутор наводи забрану увођења било каквих државних идеологија, што подразумева и религију, те као пут за изграђивање квалитета и трајности Устава предлаже својеврсну уставну доктрину која би укључивала и основе религиозне безбедности. Тако схваћена уставна доктрина почива на изграђеној типологији претњи по савремено руско друштво. По питању религиозне безбедности, уставна доктрина треба да садржи следеће елементе: принципе обезбеђивања религиозне безбедности на унутардржавном и међудржавном нивоу, систем реаговања на претње религиозног карактера, обавезно укључивање православља у Устав Руске Федерације (по угледу на неке друге хришћанске државе) и мере за сузбијање сатанизма и других радикалних верских учења који својом делатношћу наносе велику штету националним интересима Русије.

Кључне речи: устав, уставна доктрина, религиозна безбедност, Русија.

Овај рад је примљен 15. јуна 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 7. октобра 2017. године.

АКТУЕЛНО

211

Ђорђе Куљић

ЗАЈЕДНИЧКА СПОЉНА И БЕЗБЕДНОСНА
ПОЛИТИКА ЕУ У КОНТЕКСТУ ИЗБЕГЛИЧКЕ КРИЗЕ

247

Зоран Б. Радоњић

О НЕКИМ АСПЕКТИМА СТАТИСТИЧКЕ
МЕТОДОЛОГИЈЕ РЕПУБЛИЧКОГ ЗАВОДА
ЗА СТАТИСТИКУ У ВЕЗИ ОБЈАВЉИВАЊА
КОНАЧНИХ РЕЗУЛТАТА ЛОКАЛНИХ ИЗБОРА 2016.
ГОДИНЕ

Ђорђе Куљих
Београд

ЗАЈЕДНИЧКА СПОЉНА И БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА ЕУ У КОНТЕКСТУ ИЗБЕГЛИЧКЕ КРИЗЕ

Сажетак

У раду се разматра покушај формулисања и примене јединствене безбедносне политике према избегличкој кризи, а у контексту Заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ; методолошки, рад се у највећој мери ослања на секундарне изворе података, тј. на различита истраживања о избегличкој кризи, како из земље, тако и из иностранства, али и на поједина релевантна документа ЕУ у области спољне и безбедносне политике, попут Лисабонског уговора; указано је на значај савремених, неконтролисаних, мигрантских кретања према земљама ЕУ и зашто се тај феномен сагледава са безбедносног аспекта; посебно је истакнуто зашто новине које се односе на што јаче заједничко деловање ЕУ у различитим кризним ситуацијама, прописане у Лисабонском уговору из 2009. године, не могу на најбољи начин да се примене на примеру избегличке кризе; посебно је указано на одбијање појединих чланица ЕУ да пристану на меру која се односила на равномерно распоређивање избеглица широм ЕУ, као и на уговор који је ЕУ постигла са Турском о задржавању избеглица на њиховој територији; осим тога, укратко је сагледана и позиција Србије, као једне од најважнијих земаља на „балканској рути“ избеглица и истакнуто да политика Србије, по овом питању, изразито зависи од става ЕУ и отуда несугласице унутар ЕУ могу неповољно утицати

на формулисања става Србије; скренута је пажња и на то да институционални и нормативни оквир земље по питању избегличке кризе није дугорочно одржив, и да је потребна већа усаглашеност са принципима ЗСБП, што је и обавеза у процесу приступних преговора; закључак је да ЕУ не успева помирити сукобљене ставове чланица према избегличкој кризи и да постигнути споразум са Турском компромитује ЕУ у јавности оних земаља које имају статус кандидата за чланство, попут Србије;

Кључне речи: безбедност, Европска унија, чланице, избеглице, изазов.

УВОД

Несвакидашњи изазови попут избегличке кризе, која од средине 2015. године погађа ЕУ, утичу и на Заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ. Настала и развијала се током различитих историјских околности, институционално је уоквирена након Мастрихтског (1992) и, поготово, након Лисабонског уговора (2007) који је посебно важан јер је једним чланом тог уговора прецизирана клаузула „узајамне помоћи“, ¹⁾ а која предвиђа међусобну помоћ чланица у случају било какве врсте напада. ²⁾ Осим тога, посебно је важна и Клаузула солидарности, ³⁾ јер предвиђа међусобну помоћ чланица у случају терористичког напада и елементарних непогода. ⁴⁾ Значај солидарности, која се овим посебно истиче и подвлачи, веома је важан када се ради о избегличкој кризи, јер она својим интензитетом и обимом приморава чланице ЕУ да међусобно сарађују. Другим речима, главни изазов ЕУ на плану унутрашње и спољне безбедности данас се тиче избегличке кризе, и подразумева одбрану спољних граница, збрињавање расељених лица, интеграцију имиграната у резидентна друштва, као и борбу против те-

1) *Lisabonski ugovor Europske unije*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Svezak 16, Zagreb-Split, 2009, члан 42, став 7, str. 59.

2) Марко Стевовић, Михајло Црнобрња, „Безбедносна политика ЕУ и актуелна мигрантска криза“, *Мегатренд ревија*, Мегатренд универзитет, Београд, 3/2015, стр. 332-333.

3) *Lisabonski ugovor Europske unije*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Svezak 16, Zagreb, Split, 2009, члан 222, str. 163.

4) Марко Стевовић, Михајло Црнобрња, „Безбедносна политика ЕУ и актуелна мигрантска криза“, нав. дело, стр. 334.

роризма.⁵⁾ Ако узмемо у обзир чињеницу да је током 2015. морским путем у ЕУ пристигло више од милион избеглица,⁶⁾ а да је током 2016. године забележено више од 300 хиљада поднетих захтева за азил,⁷⁾ можемо створити реалну слику о размерама овог мигрантског изазова за ЕУ. Тренутно су идентификоване три главне руте које користе избеглице на свом путу ка ЕУ – централно-медитеранска (за избеглице које долазе из северне Африке, преко Италије и Малте), источно-медитеранска (за избеглице које долазе из правца Турске, преко Грчке, јужне Бугарске или Кипра), и западни Балкан (преко земаља западног Балкана или бугарско-турска или грчко-турска копнена или морска граница и потом преко земаља западног Балкана до Мађарске).⁸⁾ Међутим, важније од препознавања траса којима избеглице долазе, за ЕУ јесте формулисање јединствене политике по овом питању, тј. успостављање заједничких, ефикасних, мера. У ситуацији појачаног доласка избеглица, манифестовали су се различити приступи код појединих чланица. Другим речима, прописи, принципи, и вредности ЕУ показали су се слабима у сукобу са појединачним интересима њених чланица.⁹⁾ Уколико би прецизирали различите приступе чланица ЕУ према избегличкој кризи, они би могли бити означени као либерални (Немачка), умерени (Италија или Шведска) и рестриктивни (Мађарска и Словенија, које су прибегле подизању ограда на својим границама). Разлике између њих су онемогућиле испуњење главног циља, зацртаног у Заједничком европском азилном систему, а који се од-

5) Ивана Јовановић, „Спољнополитички аспекти савремене мигрантске кризе у Европској унији“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2016, стр. 107.

6) На овом месту, треба пружити одређену дефиницију термина избеглица; уопштено, избеглицом се сматра лице за које се оправдано сматра да је у својој земљи било прогањано због националних, верских, расних и политичких разлога, као и због припадности одређеној социјалној групи, а што је дефинисано Конвенцијом о правима избеглица из 1951. године (допуњеном Протоколом из 1967.), извор – Kelsey L. Binder, „Cutting the Wire: A comprehensive EU-Wide Approach to Refugee Crises“, *41 Brook. J. Int’l. L.* (2016), p. 1342.

7) Nicolina Eileen Kirby, „An Evaluation of the Common European Asylum System’s Shortcomings and Proposed Reforms - Under consideration of the Member States’ reactions to the “European Refugee Crisis” since 2015.“, Bachelor Thesis, *University of Twente*, Twente, 2016, p. 5.

8) Clare Cummings, Julia Pacitto, Diletta Lauro, Marta Foresti, „Why people move: understanding the drivers and trends of migration to Europe“, *Working Paper*, Overseas Development Institute, London, 430/2015, p. 10.

9) Зоран Лутовац, „Миграције и европске интеграције“, *Становништво*, Институт друштвених наука – Центар за демографска истраживања, Београд, бр. 54/2016, стр. 44.

носи на креирање јединственог заштитног подручја за избеглице¹⁰⁾. Осим тога, важно је нагласити и иницијативу Европске комисије из 2015. године, која је за свој циљ прогласила развијање адекватних мера у правцу побољшања комплетног процеса управљања избегличком кризом, где је посебно истакнута намера ревидирања Даблинске конвенције из 1990. (један од најважнијих, заједничких, договора на нивоу ЕУ у области миграција), која се тиче узимања у обзир најважнијих избегличких права (немогућности избеглица за изражавањем преференције у одабиру дестинације или узимања отисака прстију) и равномерније расподеле избеглица између чланица ЕУ.¹¹⁾ Ово задње се у пракси показало неуспешним, јер је за годину дана од најаве такве мере, свега осам хиљада избеглица (од 160 хиљада) премештено на друге локације.¹²⁾ У том смислу, треба истаћи да чланице ЕУ ову кризу тумаче са аспекта својих интереса и тренутне безбедносне, политичке и економске ситуације у својим земљама, па је евидентан недостатак било каквог кохезионог решења по питању избегличке кризе¹³⁾. Из тог разлога, циљ рада је трострук - сагледавање функционисања безбедносне политике ЕУ према избегличкој кризи (у контексту ЗСБП), указивање на проблеме у њеном функционисању, осврт на позицију Србије, као земље са статусом кандидата за чланство у ЕУ. Односно, како се Србија поставила према избегличкој кризи, посебно у контексту пута ка ЕУ, и у којој мери постојећа политика иде у прилог неопходном усклађивању са стандардима ЕУ. У том смислу, ово истраживање у највећој мери ослањаће се на доступна истраживања о избегличкој кризи, политици ЕУ, али и политици Србије према истом проблему.

1. БЕЗБЕДНОСТ ЕУ И МИГРАЦИЈЕ

Пре анализе функционисања безбедносне политике ЕУ у светлу актуелне мигрантске кризе, важно је истаћи зашто се проблем миграција посматра са безбедносног аспекта. Наиме, сматра се да

10) Maria Hoel, „The European Union’s response to the Syrian refugee crisis“, Norwegian University of Science and Technology, Faculty of Humanities, Trondheim, November 2015, p. 27.

11) Bruno Nascimbene, „Refugees, the European union and the ‘Dublin system’. The reasons for a Crisis“, *European papers*, 1/2016, p. 105.

12) Massimo Bordignon, Simone Moriconi, „The case for a common European refugee policy“, *Policy Contribution*, Bruegel, Brussels, 8/2017, p. 2.

13) Ивана Јовановић, „Спољнополитички аспекти савремене мигрантске кризе у Европској унији“, нав. дело, стр. 106.

неконтролисани доласци великог броја миграната нарушавају безбедност државних граница, представљају претњу по националну сувереност државе, имају негативан утицај на структуру друштва и економско благостање, повећавају стопу криминала и слабе културни идентитет¹⁴⁾. Другим речима, питање миграција постављено је као егзистенцијална претња референтном објекту путем *секуритизације*, коју спроводи актер потврђивањем оних врста мера која не важе у уобичајеним околностима¹⁵⁾. Чињеница да су миграције све више предмет секуритизације не треба да чуди, јер настају као последица све бројнијих ратова и представљају озбиљан феномен на који имају утицаја различити фактори. С обзиром на то да су се избеглице суочиле са рестриктивним мерама на спољним границама ЕУ, и да покушавају помоћу кријумчара људи доћи до жељених дестинација, мигрантска криза има додира и са организованим криминалом, а што је додатно чини озбиљним безбедносним изазовом за ЕУ¹⁶⁾. Како би се ефикасно борила против свих видова нелегалних миграција и заштитила шенгенски простор, ЕУ је развила значајну сарадњу са оперативним агенцијама. Мере ове врсте могу се разврстати у три групе: мере против кријумчарења миграната различитим путевима, мере контроле спољних граница ЕУ, и мере против нелегалног тржишта рада за нерегуларне мигранте. Тренутно је најакутнији проблем контроле граница, јер се ради о земљама које нису жељене дестинације мигрантима, али им географски положај намеће „обавезу“ одбране ЕУ од избеглица¹⁷⁾. У том смислу требало би сагледати улогу и значај најважније институције ЕУ у одбрани њених спољних граница - FRONTEX. Основана 2004. године, ова агенција одговорна је за координацију деловања граничних служби у осигурању безбедности граница ЕУ према земљама које су изван ЕУ, а на њеном челу је Управни одбор којег чине шефови граничних служби свих земаља чланица.¹⁸⁾ Као главни задаци ове агенције истичу се: координација оперативне

14) Siniša Tatalović, Darijo Malnar, „Sigurnosni aspekti izbjegličke krize“, *Političke analize*, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, br. 23/2015, str. 24.

15) Исто, стр. 24.

16) Исто, стр. 24.

17) Ивана Јовановић, „Спољнополитички аспекти савремене мигрантске кризе у Европској унији“, нав. дело, стр. 97.

18) Владимир Трапара, Милан Липовац, „Европска агенција за управљање оперативном сарадњом на спољним границама Европске уније (FRONTEX) – механизми заштите“, *Европско законодавство*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 35-36/2011, стр. 194.

сарадње између држава чланица у сфери управљања спољним границама, помоћ чланицама ЕУ у обуци припадника њихових граничних служби, анализа ризика за комплетну спољну границу ЕУ, праћење истраживачког развоја који се односи на контролу и надзор спољних граница, пружање техничке и оперативне помоћи чланицама у вези заштите спољних граница, обезбеђивање неопходне помоћи у организацији заједничких операција¹⁹⁾. Међутим, FRONTEX се суочава са проблемима попут чињенице да нема јасног правног оквира за његово функционисање, као ни прецизно утврђених надлежности, управо због проблема постизања консензуса између чланица ЕУ. Из тог разлога, настајање ове агенције може се тумачити као компромисно решење између централизованог приступа контроли спољних граница ЕУ и препуштања чланицама на вољу да саме поступају по том питању²⁰⁾. И поред тога, FRONTEX има важну улогу (заједно са другим, сличним, агенцијама) у Европској стратегији безбедности која ставља акценат на различите безбедносне претње по ЕУ „споља“ и подвлачи да ефикасан одговор на све ризике и претње треба да буде заснован на међусобној сарадњи чланица ЕУ. Осим тога, међусобна сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова користи врху ЕУ за додатно учвршћивање и јачање европског идентитета, јер ова област има највеће резултате на плану интеграције у последњих десет година²¹⁾. Постоје и мишљења да се европски идентитет може дефинисати као безбедносни идентитет, јер су кључни циљеви ЕУ безбедносне природе, као глобалног играча у међународним односима, и који треба да формулише идентитет препознатљив у међународним односима²²⁾. Отуда, мигрантска криза је посебан изазов који тестира могућности ЕУ да у сфери безбедности формулише јединствен одговор и где велики проблем представља усклађивање интереса њених чланица, о чему ће бити речи у наставку рада.

19) Исто, стр. 195-196.

20) Исто, стр. 198.

21) Саша Ђорђевић, „Унутрашња безбедност Европске уније: дилеме, стратешки оквир и домети“, *Безбедност западног Балкана*, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, бр. 17/2010, стр. 42-43.

22) Oliver Andonov, „Очување и реализација националних интереса и безбедносна политика Европске уније“, *Међународни проблеми*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 1/2013, стр. 97

2. ИЗБЕГЛИЧКА КРИЗА – ОЗБИЉАН ТЕСТ ЗА БЕЗБЕДНОСТ ЕУ

Уколико избегличка криза представља озбиљан изазов за Европску унију, може се сматрати да је од почетка 21. века реч о трећем озбиљном изазову за ЕУ (након неуспеха ратификовања Устава ЕУ 2004-2005 у појединим чланицама и дужничке кризе 2009) који је, како чланице ЕУ тако и њене наднационалне и међувладине институције, довео у изразито рањиву и изложену позицију²³⁾. Одређени подаци уверљиво сведоче о драматичним размерама избегличке кризе унутар ЕУ : у првој половини 2015. године, 80% поднетих захтева за азил било је распоређено између свега шест чланица, док је притисак на главне земље транзита (Грчку и Италију) драстично порастао, а узрок такве диспропорције је у неуспеху формулисања јединствене европске политике према азилу и миграцијама.²⁴⁾ Наравно да све ово има утицаја и на функционисање Заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ, усаглашене закључивањем Лисабонског уговора 2009. године. Тај уговор је донео многе новине на институционалном плану ЕУ које се огледају у увођењу функција попут председника Европског савета и Високог представника за спољну политику и безбедност, и које имају за циљ остварење што ефикасније сарадње између чланица²⁵⁾. Заправо, функција Високог представника за спољну политику и безбедност инкорпорирала је наднационалне и међунационалне елементе, јачајући кохерентност спољне политике ЕУ²⁶⁾. Осим тога, Лисабонски уговор прописао је низ других критерија на основу којих чланице утврђују међусобну сарадњу у области безбедности, где најважније место заузимају раније споменуте клаузуле „узајамне помоћи“ и „солидарности“. Ова друга клаузула посебно је важна

23) Dagi Dogachan, „Refugee Crisis in Europe (2015-2016): The Clash of Intergovernmental and Supranational Perspectives“, *International Journal of Social Sciences*, International Institute of Social and Economic Sciences, Prague/London, 1/2017, p. 2.

24) Vedrana Baričević, „Izbjeglička kriza kao izvor trajne krize Europske unije: neuspjeh europskih politika azila i migracija“, *Političke analize*, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, 23/2015, str. 5.

25) Јелена Бабић, „Заједничка спољна и безбедносна политика ЕУ после Лисабона“, *Безбедност западног Балкана*, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 17/2010, стр. 7.

26) Kateryna Koehler, „European Foreign Policy after Lisbon: Strengthening the EU as an International Actor“, *Caucasian Review of International Affairs*, Frankfurt am Main, VOL. 4 (1), 2010, p. 66.

јер предвиђа да је свака чланица дужна да помогне другој у случају катастрофе коју су изазвали природа или човек²⁷⁾. У том контексту, требало би сагледати актуелну избегличку кризу, будући да је долазак избеглица у великом броју истовремено и озбиљан безбедносни изазов, посматрано с аспекта судара различитих културних обрзаца и верских обичаја у земљама њиховог крајњег одредишта.²⁸⁾ Пред том чињеницом, чланице ЕУ заузимају различите приступе и не поступају у складу са Заједничком спољном и безбедносном политиком. С обзиром на то да су само поједине чланице погођене кризом, остале чланице одсуством заједничке реакције доводе у питање примену принципа из ЗСБП²⁹⁾, који би требало да осигурају постојање идеје о стабилној и моћној Европи³⁰⁾. На који начин се манифестовало нејединство у оквиру ЕУ, када је реч о избегличкој кризи у контексту ЗСБП? Најпре треба истаћи да избегличка криза, сама по себи, представља изазов за којег нису разрађени у довољној мери адекватни механизми и отуда долази до ситуације у којој свака чланица заузима другачији приступ.³¹⁾ То је посебно било изражено током 2015. године и покушаја ЕУ да алокацијским механизмима равномерно расподели одређени број избеглица међу чланицама, када је таква мера наишла на оштро противљење неколико чланица (попут Мађарске, Словачке, Пољске, и Чешке), које су изразиле бојазан од тероризма и у томе виделе претњу и по сопствени идентитет³²⁾. Познати су случајеви подизања ограда и других врста препрека на мађарским границама, а посебно је илустративан податак да је, као последица успоставе програма алоцирања избеглица унутар ЕУ, врло мали број (272) премештен у друге чланице, из Италије и Грчке³³⁾. Другим речима, кроз постојање мере алокацијског механизма, можемо уочити да је приступ ЕУ према избегличкој кризи реактиван, што је између осталог и последица става чланица ЕУ да кризу посматрају искључиво из своје, нацио-

27) Исто, стр. 10-11.

28) Марко Стевовић, Михајло Црнобрња, „Безбедносна политика ЕУ и актуелна мигрантска криза“, нав. дело, стр. 336.

29) Скраћени назив за Заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ

30) Исто, стр. 336.

31) Исто, стр. 338.

32) Catherine Wihtol de Wenden, „Current Patterns of Migration Flows, The Challenge of Migration and Asylum in Europe“, у зборнику: *Europe: No Migrant's Land?* (приредио Maurizio Ambrosini), ISPI, Milano, 2016, p. 22.

33) Dr. Dinoj K. Upadhyay, „Special report on Migrant Crisis in Europe: Causes, Responses and Complexities“, *Indian Council of World Affairs*, Sapru House, New Delhi, 2016, p. 13.

налне, перспективе, а не са становишта ЕУ³⁴⁾. Сви ови проблеми који су се испољили, утицали су на ЕУ да се у већој мери ослони на друге врсте решења, и то пре свега решења политичке природе, као што је постизање уговора са Турском о задржавању избеглица. Другим речима, одлучено је да се појача сарадња са кључним земљама избегличког транзита ка Европи. Тако су у марту 2016. године, Брисел и Анкара постигли специфичан уговор, којим је договорено да ће сви они мигранти који су илегално дошли на територију Грчке, тј. ЕУ, бити враћени у Турску. Турској је, с друге стране, гарантовано да ће сви Сиријци који су враћени у њихову земљу, у једнаком броју бити послати у земље ЕУ³⁵⁾. Иако је овај договор спречио масовне доласке избеглица у Европу и, на тај начин, предупредио даља неслагања унутар ЕУ, не може бити дугорочног карактера и неизвесне је природе. Неколико је разлога томе: од нестабилне ситуације у Сирији, административних и финансијских капацитета Грчке да управља кризом, унутрашње ситуације у Турској, па све до односа чланица ЕУ према политичкој ситуацији у Турској.³⁶⁾ Но, чини се да истрајавање на функционисању овог уговора, може највише нашкодити слици ЕУ, из разлога што нарушава представу о ЕУ као браниоцу људских права. Наиме, уколико узмемо у обзир оштар став према избеглицима на спољним границама ЕУ и изразито лоше услове у којима бораве у Грчкој, евидентно је на који начин овај уговор може штетити угледу ЕУ. Управо ради сопственог угледа у јавности земаља које тренутно имају статус кандидата за чланство, Европска унија треба да успостави што чвршћу и стабилнију политику према избегличкој кризи. Посебно је то важно за нашу земљу јер је она у специфичној ситуацији, будући да је једна од кључних земаља на „балканској рути“ избеглицима. Стотине хиљада избеглица прошло је у транзиту кроз Србију од почетка избегличке кризе, и такви масовни избеглички таласи наметнули су Србији (земљи која ужива статус кандидата за чланство у ЕУ) одређену врсту обавезе правременог и адекватног одговора, како институционалне тако и сваке друге врсте. Може се сматрати да је политика Србије према избегличкој кризи директно условљена и међузависна са ставовима ЕУ и да

34) Ивана Јовановић, „Спољнополитички аспекти савремене мигрантске кризе у Европској унији“, нав. дело, стр. 98.

35) Ilke Toygur, Bianca Benvenuti, „One Year On: An Assessment of the EU-Turkey Statement on Refugees“, *Iai Working papers*, br. 17/14, Roma, 2017, p. 3.

36) Исто, стр. 10-11.

се може поделити на три периода: први обухвата прву половину 2015. и карактерисао га је оштрији став према избеглицама (њихово колективно удаљавање са граница Србије), други обухвата период од затварања мађарске границе и кретања избеглица према Хрватској и био је прожет тензијама у српско-хрватским односима, позивом Немачке избеглицама да дођу у ЕУ, као и постепеним затварањем „балканске руте“, док трећи период датира од 2016. до данас и карактеришу га одлуке које су у супротности са документима који регулишу избегличко право, а који су довели до потпуног затварања „балканске“ руте.³⁷⁾ Систем управљања азилом и миграцијама у Србији може се тумачити на два нивоа : хуманитарном и законском, при чему је посебно важно нагласити да то подразумева установљавање функционалног система управљања азилом и миграцијама у складу са стратешком оријентацијом и међународним обавезама наше земље³⁸⁾. С тим у вези од велике важности је Закон о азилу усвојен 2007. године (примењује се од априла 2008.), који се може сматрати документом од немерљивог значаја у овој области, посебно са аспекта европских интеграција. Наиме, овим Законом земља је у потпуности правно припремљена за самостално руковођење комплетном процедуром азилног поступка. Убрзо након тога усвојен је и низ других докумената који су укинули дотадашње разликовање термина „азилант“ и „избеглица“ и одредили да ова два израза представљају две фазе истог процеса, а што је идентично са европским документима (EU *acquis*) о миграцијама³⁹⁾. Међутим, најновија избегличка криза, са свим реперкусијама различите врсте, довела је нашу земљу и пред озбиљан правни изазов. Другим речима, поставило се питање да ли постојећи законски оквири у области миграција могу адекватно одговорити на актуелне трендове? Петронијевић у том смислу посебно истиче како је избегличка криза протумачена као изазов краткорочне природе и да, сходно томе, институционална решења попут Радне групе⁴⁰⁾

37) Србија на избегличкој рuti – humanitarni odgovor i pravna prilagođavanja, *Spoljnopolitičke sveske*, Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, br. 2/2016, str. 9-10.

38) Vladimir Petronijević, „Asylum and migration in Serbia: from ad-hoc responses to alignment with EU standards“, у зборнику: *Migration Panorama – The Western Balkans migration route: perspectives and persisting challenges* (приредили: Marco Funk, Frank McNamara и Norma Rose), European policy centre, Belgrade, 2016, p. 13.

39) Marta M. Stojić-Mitrović, „Serbian migration policy concerning irregular migration and asylum in the context of the EU integration process“, *Etnoantropološki problemi*, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, br. 4/2016, p. 1105-1120.

40) Реч је о Радној групи за решавање мешовитих миграционих токова коју је формирала Влада Србије 2015. године на чијем је челу министар за рад и социјалну политику,

нису дугорочно адекватан одговор на избегличку кризу. Зоран Лутовац сличног је мишљења, тврдећи да, осим неадекватног институционалног и нормативног оквира, нема ни примереног политичког одговора на читав сет сложених питања у области миграција⁴¹). Осим тога, у процесу отварања и затварања поглавља, изузетно важно место заузима поглавље 31, које се односи на Заједничку спољну, безбедносну и одбрамбену политику. Поред разних врста обавеза које Србију очекују на том плану, једна се односи и на укључивање у операције и мисије управљања кризама, што се може сматрати доказом усвајања стандарда и мера на нивоу ЕУ. Све то подразумева неопходну интероперабилност са безбедносним снагама оних земаља које у операцијама учествују (оперативна и материјална стандардизација, познавање језика и општих процедура)⁴²).

ЗАКЉУЧАК

Значајне несугласице које постоје на релацији између наднационалних институција Европске уније и њених чланица, у великој мери отежавају усклађивање ставова и формулисање заједничких решења, што се манифестовало и на примеру актуелне избегличке кризе. Колико год избегличка криза, са свим својим последицама, представљала озбиљан безбедносни изазов, ЕУ не успева да усагласи ону врсту решења која би била прихватљива свим чланицама. Подизањем различитих врста препрека на својим границама, поједине чланице недвосмислено су показале да им је примат одбрана сопствене територије од свих могућих безбедносних ризика које избеглице могу донети и да, у том смислу, одредбе формулисане у Заједничкој спољној и безбедносној политици ЕУ остају мртво слово на папиру. Другим речима, без обзира на прокламоване принципе узајамне солидарности и помоћи у кризним ситуацијама, Брисел остаје немоћан пред непоколебљивим ставовима појединих чланица. У тој ситуацији, када ЗСБП постаје нефункционална у судару са непредвидивим избегличким таласи-

а то министарство је, суштински, преузело водећу улогу у управљању избегличком кризом – „Редован годишњи извештај Заштитника грађана за 2015. годину“, *Канцеларија заштитника грађана*, Београд, 2016, стр. 53.

41) Зоран Лутовац, „Миграције и европске интеграције“, нав. дело, стр. 47-48.

42) Тања Мишчевић, „Обавезе према заједничкој безбедносној и одбрамбеној политици у даљем процесу европске интеграције Србије“, *Нови век*, Центар за евроатланске студије, Београд, бр. 2/2012, стр. 6.

ма ка Европи, приступило се решавању кризе са другог аспекта. Постизање уговора са Турском, као кључном транзитном земљом за избеглице пре њиховог доласка у Европу, представља покушај Брисела да минимизира неслагања међу чланицама и да избеглички проблем држи подаље од граница ЕУ. Међутим, како је показано, ово решење не може бити дугорочног карактера и, сем тога, баца сенку на углед ЕУ као савеза који максимално држи до заштите људских права и слободе. То може имати неповољног одјека у земљама које намеравају постати чланице ЕУ, попут Србије, која је истовремено била и једна од кључних земаља на тзв. избегличкој „балканској рути“. Иако је за став према избеглицама примала многобројне похвале од Брисела, недефинисан и колебаљив став ЕУ може отежати Србији формулисање сопствене политике и мотивисати је на прилагођавање једној од моћнијих чланица, а што је може довести у одређену врсту конфронтације са другим утицајним чланицама. Разуме се, не само за Србију него и за Македонију (кроз коју су избеглице такође транзитирале), било би од користи уколико би ЕУ политику према избегличкој кризи водила у складу са принципима Заједничке спољне и безбедносне политике. Време ће показати да ли ће ово усклађивање свладати „рогове у врећи“, тј. интересе оних чланица ЕУ које се противе или ће се ЕУ, и по питању избегличке кризе, нужно трансформисати у заједницу са више брзина? Разрешење ове алтернативе одредиће и прилагођавање Србије по истом питању.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић Јелена, „Заједничка спољна и безбедносна политика ЕУ после Лисабона“, *Безбедност западног Балкана*, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, бр. 17/2010, стр. 3-13.
- Ђорђевић Саша, „Унутрашња безбедност Европске уније: дилеме, стратешки оквир и домети“, *Безбедност западног Балкана*, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, бр. 17/2010, стр. 37-50.
- Јовановић Ивана, „Спољнополитички аспекти савремене мигрантске кризе у Европској унији“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2016, стр. 93-111.
- Лутовац Зоран, „Миграције и европске интеграције“, *Становништво*, Институт друштвених наука – Центар за демографска истраживања, Београд, бр. 54/2016, стр. 41-63.
- Мишчевић Тања, „Обавезе према заједничкој безбедносној и одбрамбеној политици у даљем процесу европске интеграције

- Србије“, *Нови век*, Центар за евроатланске студије, Београд, бр. 2/2012, стр. 1-7.
- Стевовић Марко, Црнобрња Михајло, „Безбедносна политика ЕУ и актуелна мигрантска криза“, *Мегатренд ревија*, Мегатренд универзитет, Београд, бр. 3/2015, стр. 329-341.
 - Трапара Владимир, Липовац Милан, „Европска агенција за управљање оперативном сарадњом на спољним границама Европске уније (FRONTEX) – механизми заштите“, *Европско законодавство*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 35-36/2011, стр. 192-200.
 - Andonov Oliver, „Očuvanje i realizacija nacionalnih interesa i bezbednosna politika Evropske unije“, *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu politiku i privреду, br. 1/2013, str. 97.
 - Baričević Vedrana „Izbjeglička kriza kao izvor trajne krize Europske unije: neuspjeh europskih politika azila i migracija“, *Političke analize*, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, br. 23/2015, str. 3-12.
 - Binder L. Kelsey, „Cutting the Wire: A Comprehensive EU-Wide Approach to Refugee Crises“, *41 Brook. J.Int'l L.*, (2016), p. 1339-1392.
 - Bordignon Massimo, Moriconi Simone, „The case for a common European refugee policy“, *Policy Contribution*, Bruegel, Brussels, 8/2017, p. 1-13.
 - Cummings Clare, Pacitto Julia, Lauro Diletta, Foresti Marta, „Why people move: understanding the drivers and trends of migration to Europe“, *Working Paper*, Overseas Development Institute, London, 430/2015, p. 1-47.
 - Dagi Dogachan, „Refugee Crisis in Europe (2015-2016): The Clash of Intergovernmental and Supranational Perspectives“, *International Journal of Social Sciences*, International Institute of Social and Economic Sciences, Prague/London, 1/2017, p. 1-8.
 - Hoel Maria, „The European Union’s response to the Syrian refugee crisis“, *Norwegian University of Science and Technology, Faculty of Humanities*, Trondheim, November 2015., p. 1-77.
 - Kirby Nicolina Eileen, „An Evaluation of the Common European Asylum System’s Shortcomings and Proposed Reforms - Under consideration of the Member States’ reactions to the “European Refugee Crisis” since 2015.“, Bachelor Thesis, *University of Twente*, Twente, p. 1-50.
 - Koehler Kateryna, „European Foreign Policy after Lisbon: Strengthening the EU as an International Actor“, *Caucasian Review of International Affairs*, Frankfurt am Main, Vol. 4 (1), 2010, p. 57-72.
 - Lisabonski ugovor Europske unije (2007), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Svezak 16, Zagreb-Split, 2009, str. 1-417
 - Nascimbene Bruno, „Refugees, the European union and the ‘Dublin system’. The reasons for a Crisis“, *European papers*, 1/2016, p. 101-113.
 - Petronijević Vladimir, „Asylum and migration in Serbia: from ad-hoc responses to alignment with EU standards“, у зборнику: *Migration Panorama – The Western Balkans migration route: perspectives and persist-*

ing challenges (приредили: Marco Funk, Frank Mc Namara и Norma Rose), European policy centre, Belgrade, 2016, p. 13-15.

- Србија на избегличкој рuti – humanitarni odgovor и правна прилагођавања, *Спољнopolитичке сveske*, Фондација Фридрих Еберт, Београд, бр. 2/2016, p. 1-28.
- Стојић-Митровић М. Марта, „Serbian migration policy concerning irregular migration and asylum in the context of the EU integration process“, *Етноантрополошки проблеми*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд, бр. 4/2016, p. 1105-1120.
- Таталовић Синиша, Малнар Даријо, „Sigurnosni aspekti избегличке кризе“, *Političke analize*, Факултет политичких зnanosti у Загребу, Загреб, бр. 23/2015, p. 23-29.
- Тоугур Илке, Бенвениуи Бианка, „One Year On: An Assessment of the EU-Turkey Statement on Refugees“, *Iai Working papers*, бр. 17/14, Рома, 2017, p. 1-13.
- Упадхјај К. Диној (2016), „Special report on Migrant Crisis in Europe: Causes, Responses and Complexities“, *Indian Council of World Affairs*, Sapru House, New Delhi, p. 1-34.
- Вићтол де Венден Катерине, „Current Patterns of Migration Flows, The Challenge of Migration and Asylum in Europe“, у зборнику: *Europe: No Migrant's Land?* (приредио Maurizio Ambrosini), ISPI, Milano, 2016, p. 13-31.

Djordje Kuljic

EU SECURITY POLICY IN THE CONTEXT OF THE REFUGEE CRISIS

Resume

The paper discusses the attempt to formulate and apply the single security policy of the European Union, in the context of the refugee crisis; it is pointed out the importance of the phenomenon of modern, uncontrolled, migrant movements towards the EU countries and why this phenomenon is viewed from the security aspect; refugees are interpreted as threats to border security, cultural identity, and affect the growth of crime; it is particularly pointed out why the solutions that are related to the EU's stronger joint action in various crisis situations, as laid down in the Lisbon Treaty of 2009, can not be best applied to the case of a refugee crisis, especially when it comes to the "solidarity clause" ; in this respect, it is specifically pointed out the refusal of certain EU members to agree on a measure relating to the equal distribution of refugees throughout the EU, as well

as the agreement reached with the Turkey on the retention of refugees on their territory; this agreement wants to hide disagreements within the EU, but it can not be long-term; if Turkey resolves to terminate the agreement, the European Union would be faced with a huge number of refugees; in addition, Serbia's position as one of the most important countries on the refugee "Balkan route" is also briefly considered, and it is pointed out that Serbia's policy on this issue is strongly dependent on the EU's position and, therefore, the disagreements within the EU may adversely affect the formulation of Serbia's position, but it was also pointed out that the institutional and normative framework of the country is not sustainable in the long run, and that greater compliance with the principles of the Common Foreign and Security Policy is required, which is an obligation in the accession negotiations with Brussels on Serbia's membership in the European Union (chapter 31).

Keywords: security, European Union, members, refugees, challenges.

Зоран Б. Радоњић

Народна скупштина Републике Србије, Београд

О НЕКИМ АСПЕКТИМА СТАТИСТИЧКЕ МЕТОДОЛОГИЈЕ РЕПУБЛИЧКОГ ЗАВОДА ЗА СТАТИСТИКУ У ВЕЗИ ОБЈАВЉИВАЊА КОНАЧНИХ РЕЗУЛТАТА ЛОКАЛНИХ ИЗБОРА 2016. ГОДИНЕ

Сажетак

Проучавање савремених политичких појава све је теже замислииво без коришћења статистике, као метода који је веома повољан за употребу приликом обраде избора као једног од најважнијих политичких феномена у савременом друштву. Коришћењем статистичких метода у области избора добијају се подаци од значаја како за најшире друштвене слојеве и политичке актере, тако и за даља научна проучавања у политикологији. Стога се приликом употребе статистичке методе још више потенцира захтев за њеном тачношћу и прецизношћу.

У овом раду се путем анализе појединих аспеката примене статистичке методе који су коришћени у публикацији Републичког завода за статистику која се односи на званичне резултате последњих локалних избора 2016. године настоји да се укаже на неке дилеме и проблеме који се јављају приликом процеса статистичке обраде изборних резултата. Као главна питања примене статистичке методе приликом обраде изборних резултата наведени су идентификација статистичке масе (одређења шта се подразумева под појмом локалних избора, односно да ли ту спадају и избори за

одборнике скупштина градских општина или савета у месним заједницама), формирање временских серија (да ли треба истоветним методама обрађивати изборе који се у појединим општинама не одржавају у исто време), правилне идентификације учесника на изборима (на који начин обрадити резултате коалиција или листа које су поднеле групе грађана), проблема обраде и исказивања појединих изборних показатеља (начина израчунавања њихових вредности), проблем нетачности неких од исказаних резултата. Закључено је да ти проблеми првенствено потичу услед неусклађености правних прописа којима се регулише рад Републичког завода за статистику са правним прописима који уређују изборни поступка, затим услед неприлагођености статистичке методологије која се примењује и услед грешака људског фактора и слабије контроле и обраде прикупљених података.

Кључне речи: Србија, статистика, политичка наука, избори, 2016. година.

Проучавање савремених политичких појава све је теже замисливо без коришћења статистике. Она се примењује на комплексне и разноврсне масовне појаве и њоме се настоје открити не само квалитативне и квантитативне чињенице у вези са предметом истраживања, већ и мењање, кретање и тенденције даљег развитка предмета и одређених делова предмета.¹⁾ Са оваквим карактеристикама, статистичка метода је веома повољна за употребу приликом обраде избора као једног од најважнијих политичких феномена у савременом друштву. Коришћењем статистичких метода у области избора добијају се подаци од значаја како за најшире друштвене слојеве и политичке актере, тако и за даља научна проучавања у политикологији. Стога се приликом употребе статистичке методе још више потенцира захтев за њеном тачношћу и прецизношћу, нарочито у фазама прикупљања података који се односе на статистичку масу, њену обраду-анализу и коначно представљање.

Законом о званичној статистици²⁾ Републички завод за статистику (РЗС) је дефинисан као посебна организација задужена

1) Емина Лазовић-Јовић, *Специфичности методолошких истраживања у политикологији* (докторска дисертација), Факултет политичких наука, Београд, 2016, стр. 223.

2) *Службени гласник РС*, бр. 104/2009.

за обављање статистичких активности и делокруг њиховог рада. Тим законом су дефинисана и начела којих се званична статистика мора придржавати. Када је реч о статистици избора, свакако се морају похвалити напори РЗС на ефикасном и брзом објављивању детаљних и тачних података о изборним резултатима, као и на њиховој широкој доступности, која је чак и изнад европских стандарда. Намера овог рада је, међутим, да укаже и на неке дилеме и проблеме који се јављају приликом процеса статистичке обраде изборних резултата, тако што ће бити анализирани поједини аспекти примене статистичке методе који су коришћени у публикацији РЗС у којој су објављени званични резултати последњих локалних избора 2016. године.³⁾

Први чин примене општенаучне статистичке методе у складу са њеним правилима и процедурама јесте идентификација статистичке масе.⁴⁾ У вези са овим правилом, најпре се поставља претходно питање шта се подразумева под појмом локалних избора, односно појмом локалне самоуправе? Уставом Републике Србије⁵⁾ из 2006. године, у члану 188. у ставу 1. дефинисано је да су јединице локалне самоуправе општине, градови и град Београд, а у ставу 2. се предвиђа да се територија и седишта јединица локалне самоуправе одређује законом. Закон о територијалној организацији Републике Србије донет је крајем 2007. године⁶⁾ и у њему су прецизно омеђена подручја која обухватају 147 општина, 26 градова и град Београд, из чега произилази да на територији Србије постоји 174 јединице локалне самоуправе. Имајући у виду чињеницу да се подручју АП Косово и Метохија које је подељено на 28 општина и град Приштину избори већ дужи низ година не спроводе из разлога и одлука политичке природе, произилази да се локални избори у Србији врше за укупно 145 јединица локалне самоуправе (119 општинских скупштина, 25 градских и Скупштину града Београда).

Поред општина, градова и града Београда, правни систем Републике Србије познаје и друге облике субдржавних територијал-

3) Реч је о публикацији *Локални избори 2016 - Коначни резултати избора за одборнике скупштина општина и градова, за председнике општина и градоначелнике* (у даљем тексту *Локални избори 2016 - Коначни резултати*), РЗС, Београд 2016.

4) Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник РС, Београд 2000, стр. 267.

5) *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.

6) *Службени гласник РС*, бр. 129/2007 и 18/2016.

них јединица. У Закону о локалној самоуправи чланови 72-77. посвећени су питању месне самоуправе, па је чланом 72. нормирано да се ради задовољавања потреба и интереса локалног становништва у селима и градским насељима могу оснивати месне заједнице и други облици локалне самоуправе, а чланом 74. су готово сва питања из домена надлежности рада месних заједница, њихових органа и начина избора тих органа остављена на уређење статутима јединице локалне самоуправе и месних заједница. Услед овакве правне аутономности, пракса избора органа месних заједница показује огромну разноврсност и у погледу броја чланова тих органа и у погледу начина избора (примењују се и непосредни и посредни начин избора, и тајно гласање и избор на зборовима грађана, и већински и пропорционални методи за расподелу мандата).

Други облик територијалног организовања изван система јединица локалних самоуправа јесу градске општине. Чланом 189. став 4. Устава Републике Србије предвиђена је могућност да градови као јединице локалне самоуправе својим статутом могу предвидети да се на територији града образују две или више градских општина, а да се статутом града уређују послови из надлежности града који врше градске општине. Досадашња искуства показују различита решења уређења положаја и статуса градских општина, њихових органа и начина избора у представничка тела. У градовима Београду и Нишу формирано је више градских општина (17, односно пет), које све имају међусобно равноправан статус и за чије се скупштине врше непосредни избори за одборнике. У градовима Пожаревцу, Врању и Ужицу статутима је предвиђено постојање по две градске општине, али се у сва три града само у по једној од тих градских општина (Костолцу, Врањској Бањи односно Севојну) врше непосредни избори за скупштину градске општине; док у преостала три случаја (градске општине Пожаревац, Врање односно Ужице) послове градске општине обавља скупштина тог града, односно те градске општине фактички не постоје, па тако ни засебне скупштине тих градских општина.⁷⁾ У граду Новом Саду предвиђено је постојање две градске општине (Нови Сад и Петроварадин), али је као представничко тело уместо скупштине одређен савет градске општине, кога би требало да чине изабрани градски одборници са територије те градске општине, али у пракси

7) Статут града Пожаревца, члан 174, ставови 1. и 6. (*Службени гласник града Пожаревца*, бр. 17/16); Статут града Врања, члан 97 (*Службени гласник града Врања*, бр. 23/11) и Статут града Ужица, члан 7 (*Службени лист града Ужица*, бр. 16/13).

се ове статутарне одредбе не спроводе, па ове градске општине такође постоје само фиктивно. Имајући у виду овакво правно стање, можемо закључити да се сем 145 јединица локалне самоуправе у Србији врше непосредни избори и за одборнике 25 скупштина градских општина.

Стога, једно од главних питања које се намеће приликом одређења статистичке масе је да ли би под појмом локалних изборима у Србији поред неспорних избора за одборнике у скупштинама јединица локалних самоуправа (општина, градова и града Београда) требало обухватити и статистички обрадити и изборе за одборнике у скупштинама градских општина, односно за чланове савета и других представничких тела свих месних заједница у Србији? Републички завод за статистику је од самог почетка обнове вишестранаја по овом питању заузео исправан начелан став, руководећи се критеријумом опсега надлежности локалних органа власти, значаја у политичком систему, те законским начелима релевантности и рационалности. РЗС са једне стране не врши обраду података са избора који се спроводе за чланове савета и других представничких тела месних заједница, имајући у виду поменути велику разноврсност у начину и правилима избора тих тела који би учинили готово немогућим најпре само потпуно и квалитетно прикупљање података са терена, а затим и изналагање јединствене методологије за разврставање, обраду и исказивање тих података. Други аргумент који стоји у корист овакве одлуке РЗС су и даље мале надлежности месних заједница унутар политичког система, као и генерална незаинтересованост значајног дела бирача и политичких субјеката за учешће на тим изборима, поготову у градским срединама (мада се и ту ситуација постепено мења, па и ови избори побуђују све веће интересовање јавности). Обрнуте околности важе за градске општине, па имајући у виду њихову величину (неке од њих обухватају више десетина, па и више стотина хиљада становника), надлежности које им се поверавају од стране градова, интересовање грађана и политичких субјеката за учешће на изборима и правно уређен и униформан начин избора одборника, одлука РЗС да прати и статистички обрађује изборе за скупштине градских општина чини се апсолутно оправданом и корисном.

Међутим, приликом обраде и исказивања ових података у својим званичним публикацијама, чини се да РЗС прави одређене грешке које доводе у питање поузданост, квалитет и тачност

објављених података, а тиме и њихову употребну вредност за даље коришћење у истраживањима или практичној политици. Наиме, у свим статистичким публикацијама од обнове вишестраначја до данас, приметно је да се збрајање података врши на начин да се на подручју градова Београда и Ниша користе подаци који се односе на изборе за скупштине градских општина, док се подаци који се односе на изборе за градске скупштине та два града исказују засебно. Имајући у виду изнете разлике између јединица локалне самоуправе и градских општина, таква методологија обраде чини се не-исправном, јер се сабирају подаци са избора за органе власти који, иако су повезани и слични по форми, не чине истородну друштвену појаву, ни правну категорију. То је посебно дошло до изражаја у последњој публикацији о резултатима локалних избора 2016. године. У њој најпре нису ни прикупљени, обрађени и објављени подаци за резултате избора за скупштину градске општине Костолац у граду Пожаревцу и скупштину градске општине Севојно у граду Ужицу, иако су избори за те парламенте градских општина одржани 15. децембра 2013, односно 16. марта 2014. године. У случају града Врања начињена је још гора неправилност. Ту је пренебрегнута већ описана чињеница да је ова јединица локалне самоуправе извршила „асиметричну“ поделу на градску општину која има (градска општина Врањска Бања), односно нема (градска општина Врање) скупштину градске општине. Подаци са избора за скупштину града Врања и подаци за скупштину градске општине Врањска Бања су једноставно сабрани, чиме је извршено делимично дуплирање исказаних података, које је касније ушло и у исказивање података на нивоу Пчињског округа и Републике Србије, чиме су они изгубили на својој тачности и поузданости.

Следећа дилема односи се на формирање временских серија. Проблем у овом сегменту извире из чињенице да временска серија мора да садржи елементе који су кроз читаво време праћења дефинисани на исти начин и који се односи на одређено фиксирано подручје.⁸⁾ Иако у Србији од самог почетка обнове вишестраначја постоји традиција да се избори за локалне парламенте по правилу спроводе истог дана и упоредо са изборима за Народну скупштину, услед деловања политичких и правних околности (распуштање локалних скупштина пре истека мандатног периода) и одржавања

8) Љубица Шкара-Видојевић, „Статистички метод у друштвеним наукама“, у зборнику: *Методологија друштвених наука* (уредник Мирослав Печујлић), Београд, 1976, Службени лист СФРЈ, стр. 222.

превремених ванредних избора у сваком од четворогодишњих изборних циклуса догађало се да се избори у неким локалним заједницама не одржавају у исто време када у и највећем броју других. То за последицу има да у временску серију улазе подаци чији се интервал прикупљања мери чак и са више година разлике. Тако су у публикацију која се односи на изборе одржане 2016. године ушли и подаци са избора у 13 општина и градова у којима су они одржани у периоду 2013-2015. године, што је и напоменуто у предговору.⁹⁾ Имајући у виду ове специфичности у локалним изборним процесима, овакав став РЗС може се оправдати ставом да се ту ипак ради о појави (изборима) која се због стицаја околности мањим својим делом манифестује у различитим временским моментима. Међутим, РЗС није разрадио процедуре којима би обрадио случајеве када се у року краћем од периода од четири године у некој од општина или граду избори одрже два пута. У 2016. години такав случај десио се са изборима у општини Бела Паланка, где су редовни избори одржани 22. априла 2016, па су услед утврђених неправилности у изборном поступку поновљени у потпуности 18. септембра исте године. Слично се догодило и у случајевима београдских градских општина Вождовац и Земун, где су редовни избори били спроведени 15. децембра 2013. године, а затим су политичким одлукама иницирани ванредни избори који су одржани 22. априла 2016. године. На овај начин се корисници и шира јавност лишвају драгоцених података везаних за „претходне“, односно „прве“ изборе, који се не објављују у статистичким публикацијама РЗС.

Поред грађана-бирача, други кључни актер на изборима су политички субјекти који се својим учешћем на изборима надмећу за подршку грађана зарад вршења власти. Српски позитивноправни прописи који уређују изборну материју препознају три врсте политичких субјеката: регистроване политичке странке, коалиције политичких странка и групе грађана.¹⁰⁾ Овде се јавља нови проблем приликом статистичке обраде и исказивања података, имајући у виду да сваки град или општина за чију се скупштину спроводе избори има своју специфичну и засебну политичку понуду бирачима, у складу са интересима и стратегијом наступа политичких субјеката. Тако се може догодити да одређена политичка странка

9) *Локални избори 2016 – Коначни резултати*, стр. 3.

10) Закон о локалним изборима, члан 5, *Службени гласник РС*, бр. 129/2007, 34/2010 – одлука Уставног суда и 54/2011.

на изборима у једној општини наступи самостално, у следећој у коалицији са неком другом странком, у трећој у коалицији са трећом партијом, а у четвртој да уопште ни не поднесе изборну листу. Исто важи и за коалиције странака, које се могу разликовати по свом саставу од општине до општине, нпр. у једној обухвата две странке, а у другој поред те две и трећу, у наредној општини су од претходне три странке у коалицији прва и трећа, а друга наступа самостално, итд. Стога се праћење, обрада и исказивање резултата које је постигао одређени политички субјекат веома усложњава и пред статистичку методологију поставља се велики изазов да сачини одговарајућа правила по којима ће се равнати у том поступку.

Начин на који је РЗС решио да обради и искаже ове податке може се у исто време и похвалити и критиковати. Ако оставимо по страни неспорно сабирање резултата листа политичких странака у општинама и градовима где су оне изашле самостално, у случајевима политичких коалиција РЗС је користио стриктно правни критеријум и одлучио да сваку коалицију политичких странака, макар имала и минималну посебност свог састава, искаже као засебан политички субјекат. Формално-правно то је исправан приступ, али имајући у виду политичку разуђеност српске политичке сцене, тиме се на другој страни губи на прегледности обрађених података. Тако је у публикацији РЗС приказано да је Српска напредна странка самостално поднела 33 листе које су освојиле укупно 181.184 гласа, на основу чега је ова партија стекла право на 558 одборника у локалним парламентима.¹¹⁾ Поред тога, та странка је на локалним изборима истовремено узела учешћа и на начин да је партиципирала чак у 72 коалиције различитог састава које су поднеле 133 изборне листе, које су укупно освојиле 1.245.966 гласова и 2.499 одборника.¹²⁾ Имајући у виду реалне односе снага на политичкој сцени, са високим степеном вероватноће може се претпоставити да је највећи део подршке овим коалицијама потекао од гласача СНС, али се права снага те партије због оваквог приступа РЗС не може сагледати у потпуности и на прави начин.

У случајевима група грађана, РЗС од самог почетка праћења резултата локалних избора примењује обрнути приступ. Иако се и у овим случајевима ради о правно гледано одвојеним политичким

11) *Локални избори 2016 - Коначни резултати*, стр. 19.

12) Податак је добијен сабирањем резултата изборних листа на којима је партиципирао СНС, *Локални избори 2016 - Коначни резултати*, стр. 19-24.

субјектима који у највећем броју случајева делују искључиво на подручју једне од општина, РЗС све групе грађана како на нивоу општина и градова, тако и на нивоу округа, покрајине и републике третира као један политички субјекат под називом „групе грађана – укупно“ и без обзира на број поднетих листа све њихове резултате исказује у јединственом збиру. Мада се такво становиште може оправдати начелом рационалности, чињеница је да се услед оваквог сабирања података неретко не могу исправно испратити резултати избора у појединим јединицама локалне самоуправе, јер се сабирају резултати листа које су прешле цenzус и оствариле одборничке мандате са резултатима листа којима то није пошло за руком.

У последња два циклуса локалних избора (2012. и 2016. године) овај проблем је добио и нову димензију, појавом појединих удружења грађана која по својој суштини и форми представљају политичке партије, иако као такве нису уписане у регистар политичких странака које води министарство надлежно за послове државне управе. Карактеристично је да ове „групе грађана“ имају националну организованост на републичком нивоу и да на изборе под једнообразним називом излазе у значајном броју општина и градова, односно далеко превазилазе бављење политиком у ужим локалним оквирима. На изборима 2016. године посебно се истакла Група грађана „Доста је било – Саша Радуловић“, која је поднела своје листе у укупно 36 општина, градова и градских општина, које су укупно освојиле 132.142 гласа и овој организацији донеле 107 одборничких места у 20 локалних парламената.¹³⁾ Ако се зна да овакви резултати представљају 29% од исказаног укупног броја гласова које су према подацима РЗС освојиле све групе грађана у свим општинама и градовима у Србији (455.351)¹⁴⁾ и да су они виши од резултата које је остварио велики део регистрованих политичких странака, чини се да је РЗС у овом случају неоправдано поступио тиме што је резултате ГГ „Доста је било – Саша Радуловић“ збрајао са резултатима осталих листа које су подносиле групе грађана. Овакво решење РЗС је тим чудније јер су приликом претходних избора 2012. године из резултата група грађана били издвојени и одвојено приказани резултати које је остварила ГГ

13) „СНС, СРС и СПС на изборима 2016.г. украли око 9% гласова“, интернет сајт Доста је било: http://dostajebilo.rs/wp-content/uploads/Izbori_Rezultati_Analiza.xlsx (приступљено 10.04.2017)

14) *Локални избори 2016 - Коначни резултати*, стр. 19.

„Двери – За живот Србије“,¹⁵⁾ што значи да могућности за такву обраду и исказивање података засигурно постоје. Недоследност у придржавању сопствених правила када су у питању групе грађана може се уочити и на примеру ГГ „Покрет Левица Србије“. Иако ова организација ни до данас (јула 2017. године) није прерасла у политичку странку, у званичним резултатима РЗС је исказано да је она као засебан политички субјект узела самостално учешће на локалним изборима 2016. године у свега једној општини у којој је остварила 149 гласова (градска општина Нишка Бања у граду Нишу).¹⁶⁾ Међутим, тај покрет је под истим именом самостално изашао на изборе и у суседној градској општини Медијана¹⁷⁾, као и у још неким општинама и градовима у Србији (Нови Сад, Зрењанин, Пожаревац), али РЗС ни у једном од тих случајева није резултате листа ове организације исказао засебно, већ их је сабирао са резултатима осталих група грађана, чиме је додатно допринео снижавању квалитета сопствених објављених података.

Код приказивања резултата локалних избора РЗС чини занемљиву разлику у погледу своје методологије којом израчунава проценат освојених гласова појединих политичких субјеката на изборима. Када обрађује резултате избора за Народну скупштину, РЗС проценат гласова које је поједина листа освојила обрачунава у односу на укупан број бирача који су гласали (обухвата све гласове који су дати за поједине листе и неважеће листиће). У случају локалних избора, РЗС тај проценат израчунава на другачији начин, јер као основу узима број важећих гласачких листића (оних на којима је глас дат за одређену изборну листу). У светлу правила којима се уређује изборни процес, овакав поступак РЗС је нелогичан, јер и сам Закон о локалним изборима у члану 40. став 4. предвиђа да у расподели мандата учествују изборне листе које су добиле најмање 5% гласова од укупног броја гласова бирача који су гласали.¹⁸⁾

Похвално је што је РЗС још од неких ранијих циклуса у своје публикације увео праксу да поред резултата гласања на локалним изборима објави и њихове импликације, односно да обради

15) *Локални избори 2012 – Коначни резултати*, РЗС, Београд 2012, стр. 19.

16) *Локални избори 2016 – Коначни резултати*, стр. 1.

17) Записник о раду Изборне комисије Градске општине Медијана на утврђивању резултата избора за одборнике у Скупштини градске општине Медијана, који су одржани 7. маја 2016. године, *Службени лист града Ниша – општине*, бр. 47/2016.

18) Закон о локалним изборима, *Службени гласник РС*, бр. 129/2007, 34/2010 – одлука Уставног суда и 54/2011

и објави резултате гласања у општинским скупштинама за избор председника општина и градова као кључних фигура у системима својих локалних самоуправа.¹⁹⁾ Но, ова добра намера је у финалној обради података услед њиховог сажимања изгубила на вредности, јер РЗС те драгоцене податке уместо на нивоу општина и градова (за које се они и спроводе) обрађује на нивоу округа-области, региона и државе, сабирајући податке и резултате и чинећи их готово неупотребљивим и без веће практичне користи.

Напоследку, у публикацији РЗС постоје и евидентне материјалне грешке, односно неслагања појединих сегмената тамо објављених резултата са резултатима који су као званични објављивани у службеним гласилима локалних самоуправа. На пример, у публикацији РЗС код резултата гласања за градску општину Нови Београд наведено је да коалиција СДС и ЛДП освојила 31.422 гласа и 17 одборничких места, а коалиција СНС, СДПС, ПУПС и ПС 3012 гласова и ниједан одборнички мандат.²⁰⁾ Међутим, из Записника о раду Изборне комисије градске општине Нови Београд на утврђивању резултата избора за одборнике скупштине градске општине Нови Београд,²¹⁾ видљиво је да су резултати објављени у публикацији РЗС за ове две листе заправо пермутовани, тј. да је у стварности листа окупљена око СНС је освојила 17 одборничких места, а коалиција СДС-ЛДП је остала без цензуса. Да се ту не ради о случајној омашци, сведочи и чињеница да су овакви евидентно погрешни резултати са Новог Београда ушли и у укупан збир резултата за град Београд и Републику Србију, а представљени су и у делу публикације где су исказивани збирни резултати избора према политичким странкама, коалицијама и групама грађана. Нешто мања неправилност може се уочити и код резултата гласања за градску општину Врачар, где је у публикацији наведено да је на изборима узела учешће листа коалиције коју су чинили СДС, ЛДП, Нова странка, СДУ и Левице Србије,²²⁾ док се из Записника о раду Изборне комисије градске општине Врачар на утврђивању резултата избора за одборнике скупштине градске општине Врачар²³⁾ види да је први члан те коалиције (поред већ поменутих партија) заправо

19) *Локални избори, 2016-Коначни резултати, РЗС, Београд, 2016, стр. 145-154.*

20) *Локални избори, 2016-Коначни резултати, РЗС, Београд, 2016, стр. 31.*

21) *Службени лист града Београда, бр. 37/2016.*

22) *Локални избори, 2016-Коначни резултати, РЗС, Београд, 2016, стр. 30.*

23) *Службени лист града Београда, бр. 34/2016.*

била Демократска странка, која је дала и носиоца листе. Постојање ових грешака је тим чудније, јер је у предговору публикације РЗС наведено да су прикупљање, контрола, обрада и презентација података извршени на основу извештаја које су доставиле општинске и градске изборне комисије.

Имајући у виду ове недоумице, контрадикторности и грешке, може се закључити да оне првенствено проистичу услед дејства више фактора. Најпре, мора се имати у виду аксиом да се поступци статистике не јављају сасвим самостално, већ су повезани са методом прикупљања и обраде података и условљени су својствима података.²⁴⁾ Изборне поступке карактерише висок степен правног нормирања, којим се непосредно одређује већи број елемената који су од интереса за статистичку обраду (територије на којима се избори спроводе, временски моменат спровођења, учесници на изборима, процентуални односи). Ови изборним законодавством дефинисани елементи једним својим делом долазе у колизију са законским и подзаконским прописима којима се регулише рад РЗС на прикупљању, обради и објављивању статистичких података. Други фактор који утиче на исказне проблеме налази се у извесној инертности самог РЗС, који своје методе прикупљања, обраде и презентирања података очито мења нешто спорије него што се мењају позитивноправни прописи и приликом рада у извесним случајевима у мањој мери чини одступања од тих својих правила. На последњем, али не мање важном месту су грешке људског фактора, односно слабија контрола прикупљених и обрађених података. Стога се чини да су оправдане иницијативе самог РЗС за доношење новог закона који би регулисао област званичне статистике, дао већу независност у раду РЗС, али истовремено и поставио захтев шире и стручне јавности за још квалитетнијим и поузданијим коначним производима рада ове организације.

24) Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, нав. дело стр 266.

ЛИТЕРАТУРА

- Закон о званичној статистици, *Службени гласник РС*, бр. 104/2009.
- Закон о локалним изборима, *Службени гласник РС*, бр. 129/2007, 34/2010 (одлука Уставног суда) и 54/2011
- Записник о раду Изборне комисије градске општине Врачар на утврђивању резултата избора за одборнике скупштине градске општине Врачар, *Службени лист града Београда*, бр. 34/2016.
- Записник о раду Изборне комисије Градске општине Медијана на утврђивању резултата избора за одборнике у Скупштини градске општине Медијана, који су одржани 7. маја 2016. године, *Службени лист града Ниша – општине*, бр. 47/2016.
- Записник о раду Изборне комисије градске општине Нови Београд на утврђивању резултата избора за одборнике скупштине градске општине Нови Београд *Службени лист града Београда*, бр. 37/2016.
- Лазовић-Јовић, Емина, *Специфичности методолошких истраживања у политикологији* (докторска дисертација), Факултет политичких наука, Београд, 2016.
- *Локални избори 2012 - Коначни резултати избора за одборнике скупштине општина и градова, за председнике општина и градоначелнике*, Републички завод за статистику, Београд 2012.
- *Локални избори 2016 - Коначни резултати избора за одборнике скупштине општина и градова, за председнике општина и градоначелнике*, Републички завод за статистику, Београд 2016.
- Милосављевић, Славомир и Радосављевић, Иван, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник РС, Београд, 2000.
- „СНС, СРС и СПС на изборима 2016.г. украли око 9% гласова“, *интернет сајт Доста је било*: http://dostajebilo.rs/wp-content/uploads/Izbori_Rezultati_Analiza.xlsx (приступљено 10.04.2017)
- Статут града Врања, *Службени гласник града Врања*, бр. 23/11.
- Статут града Пожаревца, *Службени гласник града Пожаревца*, бр. 17/16.
- Статут града Ужица, *Службени лист града Ужица*, бр. 16/13.

Zoran B. Radonjic

**SOME ASPECTS OF STATISTICAL METHODOLOGY
OF STATISTICAL OFFICE OF THE REPUBLIC OF
SERBIA CONCERNING PUBLISHED RESULTS OF
LOCAL ELECTIONS 2016.**

Resume

Studies of recent political events is becoming more dependent on using statistics as a method favourable for analysis of elections as one most important political phenomenon in modern society. Use of statistical methods for studies of elections leads towards results important for general public and political actors but also for further scientific analysis in the field of political science which underlines the importance of correctness and precision.

This paper analyses some of the aspects of statistical methods used in publication of the Republic Statistical Office concerning the official results of local elections of 2016. Some of the dilemmas and problems which arise during statistical processing of electoral results are underlined. The main problems of use of statistical methods in analysis of elections are the determination of statistical mass (determination of the term of local elections, i.e. should election of city parliaments or local councils been taken into account), formation of time slices (should the same methods be used if elections in different municipalities are not held at the same time), correct identification of participants taking part in elections (how to treat results of coalitions or lists of groups of citizens) and problems of irregularities of published results. It is concluded that the problems arise mainly from unsynchronised legal acts which regulate the processes of Republic Statistics Office on one side with electoral laws on other. Further problems in statistical analysis come from unstandardized methodology and human induced factors such as lack of control and processing of collected data.

Key words: Serbia, statistics, political science, elections, year 2016.

ПОЛЕМИКЕ, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

243

Петар Милосављевић

ДВЕ ОПЦИЈЕ ЗА СРПСКИ НАРОД
ОБНОВА СРБИСТИКЕ ИЛИ РАСПАРЧАВАЊЕ
(ЈЕЗИКА, НАРОДА, ДРЖАВЕ)

261

Дубравка Стајић

ИЗМЕЂУ АМБИЦИЈЕ И ИЛУЗИЈЕ

*Петар Милосављевић**
Нови Сад

ДВЕ ОПЦИЈЕ ЗА СРПСКИ НАРОД ОБНОВА СРБИСТИКЕ ИЛИ РАСПАРЧАВАЊЕ (ЈЕЗИКА, НАРОДА, ДРЖАВЕ)

Године 2017. навршава се 20 година од настанка Покрета за обнову србистике. Исте 1997. године основан је и Одбор за стандардизацију српског језика при САНУ. И Покрет и Одбор су окупљали филологе који су нудили идеје за решавање филолошких проблема после разбијања Југославије и напуштања југославистике и сербокроатистике. Та решења нису била на истој линији. Од односа према овим решењима зависиће не само будућност српске националне филологије него и судбина српског народа.

1.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (створена 1918. као „држава једног троименог и троплеменог народа“, преименована 1929. у Краљевина Југославија) настала је на Штросмајеровој идеји југословенства. Кључни став Штросмајерове идеје био је да најбројнији Југословени, а то значи Срби и Хрвати, имају исти језик, али се разликују по вери, па су Хрвати католици а Срби православци. Муслимани истог језика, третирали су као неопређени (између Срба и Хрвата), а могли су се изјашњавати као Срби муслиманске вероисповести или као Хрвати муслиманске вероисповести. Из те концепције проистекао је и став да је „вера вододелница нација“. На основу ње ће се у Титовој Југославији појавити и Муслимани као посебан народ (од 1992. преименовани у Бошњаке). Та концепција се разликује и од концепције Вука Караџића, и од српске идеје

* Универзитетски професор у пензији

југословенства Теодора Павловића, Јована Суботића и Надежде Петровић, али и од историјске праксе других европских народа за које је језик, а не вера, основна „вододелница“ нација. Све што се Србима у новије време буде дешавало имаће корене у лошем избору основног принципа идентитета народности.

2.

Југославија, грађена на основама Штросмајерове идеје југословенства, рушена је два пута: стварањем Независне Државе Хрватске (1941-45) и осамостаљењем Републике Хрватске (1992). Владајући кругови у Хрватској у оба случаја одбацивали су и Југославију, али и хрватску идеју југословенства. Истовремено са овом идејом одбацивали су и са њом комплементарну сербокroatистику, филолошку дисциплину коју је још у 19. веку почео да гради Штросмајеров следбеник а водећи хрватски филолог Ватрослав Јагић. Приликом оба стварања хрватске државе, српски језик, третиран и као српскохрватски (односно хрватски или српски) проглашаван је само хрватским. Срби, који су морали да снесу последице стварања Југославије, која им није била потребна, морали су скупом ценом да плате и прво и друго разбијање државе.

3.

После другог разбијања Југославије 1992, више српских филолога, универзитетских професора, дошло је до истоветног решења: да треба напустити сербокroatистику и њене пројекције, и обновити српску филолошку традицију из предјугословенског периода, дакле обновити србистику; применити европске стандарде и на Србе. А то је конкретно значило: обновити ставове утемељитеља србистике Вука Караџића, али и Матице српске и Српске краљевске академије из предјугословенског периода. Истовремено, то је значило и обнављање ставова који се тичу српског језика, српске књижевности и идентитета српског народа. Ова обнова значила би, такође, и обнову српског националног програма у складу са Вуковим и схватањима слависта његовог времена о језику, као и обнову напуштене српске идеје југословенства која се разликовала од Штросмајерове. По том програму, Срби су један од словенских и један од југо-словенских (у значењу јужнословенских) народа

који говори својим посебним српским језиком. Српски језиком, као матерњим, говоре и пишу припадници разних вера, пре свега православне, католичке и исламске. Српским језиком се служе и припадници других народа.

4.

Покрет за обнову србистике промовисан је у амфитеатру Филолошког факултета у Приштини 9. октобра 1997. на основу писаних програмских докумената, обимне јавне дискусије и уз присуство 63 учесника. Том приликом основано је и Друштво за обнову србистике, које је почело да издаје часопис *Србистика/Serbica*, да објављује књиге и да организује научне скупове. Све је то могло да се учини захваљујући пре свега труду проф. др Слободана Костића (1952-2012).

Као иницијатор оснивања Покрета за обнову србистике, сматрам да се његова појава историјски оправдала. Делујући самостално или скупно, присталице ове идеје су у последњих 20-25 година створили предуслове да се српска филологија осамостали и преобрази. То се може потврдити бројним књигама више аутора, одржаним научним скуповима, зборницима са тих скупова.

На жалост, идеја о институционализацији србистике у Србији није на адекватан начин прихваћена од стране националних институција и државе. Чак су и медији престали да извештавају о резултатима и делатностима присталица ове идеје. Србистика је у Србији добила третман илузије којом се заносе неки филолози са маргине научног и друштвеног живота.

Овакве тврдње нису произвољне. У Србији се данас на универзитетским студијама институционално изучавају: англистика, германистика, еспањолистика, нидерландистика, јапанологија, синологија, хунгарологија, албанологија, румунистика, словакистика, русинистика итд. Али се у Србији институционално не изучава србистика (или србологија). У Србији се и даље посебно изучавају српски језик и српска књижевност, а избегава се њихова веза помоћу интегративне дисциплине, србистике, како се то чини код других филологија. А то значи да се према Србима, и у њиховој матичној држави, примењују двојни стандарди. Научна дисциплина о Србима искључена је из система који важи за друге европске народе.

5.

До спречавања да се србистика уведе у научни систем није дошло случајно. Чим се Покрет за обнову србистике огласио, основан је Одбор за стандардизацију српског језика. То се десило 12. децембра 1997. године, дакле само 62 дана после промоције Покрета. За седиште овог Одбора одређена је Српска академија наука и уметности, а његови су чланови познати лингвисти, представници институција из свих српских земаља. Одбор је тако одмах схваћен као ауторитативан чинилац у стварању нове српске језичке политике после разбијања Југославије.

Кључни човек овог Одбора, његов оснивач и први председник, Павле Ивић (1922-1979) није подржао идеје филолога који су тежили обнављању српске филолошке традиције. Ни то није случајно. Свој научни ауторитет академик Ивић је стекао у време доминације сербокroatистике, дисциплине која је превладала током постојања Југославије, поготово у Титово време, а чији је стожер у Срба био Александар Белић, следбеник Ватрослава Јагића. Та дисциплина је имплицитно стајала на становишту да је српски језик, у ствари, српскохрватски. На основу тога створена је заблуда да се овај језик може и делити.

6.

Још док је рат трајао, у мају 1994, академик Ивић је, као председник организације Српски сабор, у Сава Центру у Београду, организовао дводневни скуп са око хиљаду учесника под именом Други конгрес српских интелектуалаца. На том скупу било је речи о много чему. Ипак, главни његов циљ био је садржан у главном реферату, Ивићевом. Водећи српски лингвиста прихватио је идеју да се српскохрватски језик мора делити и предлагао је да се српски књижевни језик стандардизује на екавици. Тај предлог значио је оживотворење могућности које је нудио Новосадски договор (1954) идејом о два варијантама српскохрватског/хрватскосрпског језика: источној (екавској) и западној (ијекавској). Оно што у тексту Новосадског договора није било до краја речено (да се тиме један и исти језик дели на два језика), јасно је речено у Ивићевом

реферату: књижевни језик Срба он је идентификовао са екавском варијантом истог језика.

Тој тези, неочекивано а веома ефикасно, супротставио се млади русиста, професор Радмило Маројевић, ијекавац и Црногорац, и још неколико учесника скупа, заступајући став да Срби никако не треба да се одричу своје ијекавице, језика славних српских народних песама, Вука, Његоша и многих других писца. У дискусији, Ивићеве ставове подржао је само ужи круг његових следбеника, а Други конгрес српских интелектуалаца идеју о екавици као српском језичком стандарду није подржао. (Ивићево залагање за увођење екавског стандарда подржаће касније само руководство Републике Српске и то релативно кратко време, до почетка 1998).

За Други конгрес српских интелектуалаца, на који сам био позван, имао написани реферат под насловом *Националне институције – најслабије тачке српског народа*. Као најслабије тачке српског народа у мом тексту окарактерисане су Српска академија наука и уметности и Матица српска зато што су у Титовом периоду напустиле властиту традицију. Организатори скупа, међутим, нису ми омогућили да своје ставове јавно саопштим. Шире образложење идеја о потреби обнављања српске филолошке традиције изнео сам у чланку *Српски национални програм и верско питање* који је неколико месеци касније објављен у часопису *Хришћанска мисао* (1994/4-6). Ти ставови су били разрађени у трима мојим књигама објављеним у Приштини (*Српски национални програм и српска књижевност*, *Систем српске књижевности*, *Срби и њихов језик*). Они су били уграђени и у основне документе Покрета за обнову србистике.

7.

Ставовe о подели језика које академик Ивић није могао да одбрани на јавној трибини, могао је да спроведе преко новоформираног Одбора за стандардизацију српског језика. Већ почетком 1998. овај Одбор је легализовао три језика: српски, хрватски и бошњачки језик. Исте године група српских филолога, на челу са академиком Ивићем, јавно је одбацила и документ под насловом *Слово о српском језику* и програм обнове српске филолошке традиције. Ауторитет Академије и ауторитет Одбора, као и центри моћи који су их подржавали, дали су обележје обликовању филолошке сцене

Србије и српског народа уопште. За ту сцену карактеристично је да се верује ауторитетима, а не аргументима. Ако се аргументи могу превидети, не могу се превидети последице. А последице се виде у легализацијама читавог низа имена за српски језик. То су: српски, хрватски, бошњачки/ босански, црногорски и буњевачки језик.

Оваква легализација имала је последице и у иностранству. У Хашком суду се бивши српски језик обично назива бехаес (босанско/хрватско/српски), негде се у европским земљама посебно изучавају три језика: босански, хрватски и српски, а у Паризу се изучава као један: бошњачко-црногорско-хрватско-српски.

Не дешава се први пут да се српском народу преко његових националних институција наметну туђе идеје. Нисам једини који је реаговао на та дешавања, а да јесам сведоче текстови објављени у Политици октобра 2006. а прештампани у књизи *Српско питање и србистика* (2007). Стварност показује да су надјачале снаге које подржавају делатност Одбора, а ниподаштавају активности Покрета за обнову србистике. Организовано ниподаштавање научних аргумената и маргинализовање идеја имали су своју цену.

8.

И сада, четврт века после разбијања Југославије, главни српски проблем је у односу према језику који су Срби створили, а који су и поимали и називали српски језик. Тај проблем има свој корен, а српски филолози обично избегавају да се са њим непосредно суоче. А корен нарушавања идентитета српског језика је у Илирском покрету (1835-1843). Пре тога Покрета, у славистици је уважаван став да Срби имају свој језик, а Хрвати свој. Илирски покрет, настао међу Хрватима, уз благослов Аустрије, одбацио је тадашњи хрватски књижевни језик (кајкавски) и прихватио српски језик у вуковској варијанти са образложењем да ће тако Хрвати бити ближи једноплеменом народу, Србима. Присталице Илирског покрета залагале су се да се тај језик зове илирски, онако како је српски језик називала званична Аустрија, а не онако како су га Срби звали, српски. Разним манипулацијама је, затим, чињено да се прикаже да Срби и Хрвати имају исти језик, који се зове српски или илирски, односно хрватски или српски.

Из Илирског покрета од средине 19. века међу Хрватима су се развиле две струје: једна чији је родоначелник био Анте Старчевић и друга чији је родоначелник био Јосип Јурај Штросмајер.

Иза Старчевићевог понашања стајала је ова логика: ако су Хрвати и Срби народ једног језика, односно један народ, онда један од та два народа не може да постоји. А по њему не треба да постоје Срби. Та идеја показала се као геноцидна, нарочито у 20. веку.

Штросмајер је понудио друго решење. Идејом југословенства он је заступао став да су Срби, Хрвати и Словенци један народ. Идејом „католичког хрватства“, које је пратила девиза „Све за вјеру и Домовину“, он је имплицитно негирао постојање Срба католичке вере а афирмисао постојање Хрвата штокаваца. Ова опција је за Србе у Аустрији могла да буде прихватљивија од Старчевићеве, поготово кад је била излагана у допадљивом облику о слози и јединству. Њој је ишло наруку и деловање Ватрослава Јагића, који се понашао као следбеник Вука Караџића, а заговарао ставове супротне Вуковим, оне који су водили остварењу Штросмајерове идеје југословенства.

9.

И према Илирском покрету и према Штросмајеровој идеји југословенства, српски прваци, поготово династија Обреновић, имали су резервисан став. Али је хрватска идеја југословенства у неким деловима српске интелигенције примана са симпатијама.

Српске институције, међу њима Матица и Академија, у предјугословенском периоду, чувале су идентитет и име српског језика. Тек у међуратном периоду, тј. у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (првој Југославији) идентитет српског језика почиње озбиљно да се нарушава. Тако је морало да буде јер је цела тадашња Краљевина Југославија настала на темељима Штросмајерове идеје југословенства. У уставима ове државе (1921, 1931) званични језик државе добио је назив српскохрватскословеначки. Овај назив је донекле заживео у образовном систему и у јавном животу. Али је добијао и конкуренцију у називу српскохрватски језик који се, бар међу Србима, употребљавао паралелно са изразом српски језик.

10.

Судбинске промене које се тичу идентитета српског језика десиле су се у другој Југославији, Титовој. Смер и карактер ових промена лакше ћемо схватити ако их сагледамо кроз три издвојена чина.

Чин први. У обновљеној Југославији, која је овога пута номинално имала пет народа (Срби, Хрвати, Словенци, Македонци, Црногорци) више није могао да се употребљава израз српскохрватскословеначки језик. У оквирима ове државе требало је направити место за новолегализовани језик – македонски. Зато су (привремено) враћени називи језика из предјугословенског периода. У Словенији је службени језик био словеначки; у Хрватској се језик називао хрватски или српски; у Србији и Црној Гори (као и у предјугословенском периоду) враћен је назив – српски, а у Босни и Херцеговини је легализован назив српскохрватски језик.

Чин други. Долази до уједначавања назива за исти језик који се говорио у четири средишње републике: Хрватској, Босни и Херцеговини, Србији и Црној Гори. Тај чин се збио у виду Новосадског договора, одржаног на формалну иницијативу Летописа Матице српске. Овај скуп је организован ради договора Матице српске и Матице хрватске о заједничком књижевном језику Срба и Хрвата. Одвијао се у духу Титове политике братства и јединства. Показаће се касније да је стварно био организован да би потврдио тезе хрватске филологије из предјугословенског периода. Важно је зато знати да је Новосадски договор одржан у згради Покрајинског комитета Савеза комуниста Војводине дана 8, 9. и 10. децембра 1954. године и да је на овом Договору српски језик и у Србији и Црној Гори добио нови званични назив: српскохрватски/хрваткосрпски језик. Такође је важно имати на уму и да је подсећање на Бечки договор, као на договор Срба и Хрвата око заједничког језика, било без икакве основе, а да је практична подела истог језика на источну (екавску) и западну (ијекавску) варијанту била учињена у складу са Јагићевим пројекцијама поделе замишљеног српскохрватског језика.

Чин трећи. Само 13 година после Новосадског договора (1967) 18 хрватских институција објавило је *Декларацију о називу и положају хрватског књижевног језика* у којој су се одрекле Новосад-

ског договора. Овог Договора се године 1971. одрекла и посебно Матица хрватска. Од тада па до осамостаљења Хрватске, текао је процес легализације хрватског језичког израза (односно стандарда) као посебног хрватског језика на основама западне варијанте. След догађаја показује да је Новосадски договор био потребан да би се у будућности хрватски језик легализовао. Исто тако, била је потребна и институционализација сербокроатистике да би се, после разбијања Југославије, на њеним основама и идејама легализовала кроатистика. У мојој књизи *Титаник* (2012) постоји и поглавље чији је наслов *Тито као реализатор хрватског филолошког програма*.

11.

Новосадског договора никад се нису одрекле ни Матица српска ни Српска академија наука. Ни то није случајно. Јавни чин одрицања од Новосадског договора покренуо би многа питања, па и питање одговорности кадровских структура у овим институцијама.

Ипак, 60-та годишњица Новосадског договора није остала незабележена. У истој сали у згради бившег Покрајинског комитета Савеза комуниста, овај догађај је обележен свечаном седницом обновљене Матице српске у Дубровнику 6. децембра 2014. године. Ако су се Матица српска и Српска академија наука и уметности прећутно одрекле своје филолошке традиције, том седницом је показано да је бар једна српска национална институција имала снаге да се суочи са поразом који је Србима приређен.

Матица српска у Дубровнику није нова институција. Она је била основана 1. августа 1909. у Дубровнику у згради Српске православне црквене општине, а окупљала је у већини Србе католичке вере. Матица српска у Дубровнику била је забрањена 1914, а у југословенском периоду није деловала. Обновљена је тачно на стогодишњицу свог оснивања 1. августа 2009. у Београду. У сарадњи са Покретом за обнову србистике и Владом Републике Српске Крајине у прогонству, ова васкрсла институција је фототипски издала 16 књига штампаних између 1909-1914. у издању Матице српске у Дубровнику. Овим и новим издањима, показала је да српска филолошка традиција није мртва, већ да је само у немилости код српског официјеног научног и културног естаблишмента.

Главни догађај на овом скупу, посвећеном годишњици Новосадског договора, било је промовисање зборника *О идентитету српског језика* који је објавио сва документа битна за тај историјски чин. Овај зборник има 488 страна. Данас може јасно да посведочи о злоупотреби науке у политичке сврхе. Последице те злоупотребе осетили су грађани целе Југославије, и то не само они који се још осећају Србима.

12.

Била је прилика да медији овај изузетан чин забележе и да му посвете одговарајућу пажњу. На жалост, медији, који се према активностима Покрета за обнову србистике нису понашали професионално, и овога пута су се тако понели. Показали су својим чином да имају негативан став и према самој идеји да се српска филолошка традиција обнови.

На сличан начин, медији су углавном превидели и прећутали и дводневни Међународни научни скуп *Српско питање и србистика* (2007), потпуно су прећутали симпозијум одржан поводом обнове Матице српске у Дубровнику (2010) и симпозијум о Србима муслиманске вероисповести (2012). Медији нису обратили пажњу ни на једну од више мојих књига из области политикологије заснованих на становишту србистике. Лист Политика водио је више од три месеца анкету *Сачувајмо српски језик* (од октобра 2016. до јануара 2017) у знаку подршке ставовима Одбора за стандардизацију српског језика, а није хтео да објави мој текст *Српски језик – целина или парче*.

Овакво понашање медија већ се толико пута поновило да се не може сматрати случајним. Не треба искључити сумњу да иза таквог понашања медија стоје неки центри моћи.

Упорност са којом присталице обнове србистике истрајавају на својим виђењима, није без основа. Иза таквог понашања стоји уверење да није истина само оно што се као истина легализује. Свака истина има две егзистенције: потенцијалну и актуелну. Што значи да се неистине могу де-легализовати, да за истину постоје шансе. Па и за истину о постојању српске филолошке традиције из предјугословенског периода.

13.

А да би се створиле претпоставке да истина ипак пробије, данашње српско друштво се мора суочити са чињеницом да је, од двеју опција, које су се појавиле у Србији пре више од две деценије, фактички легализована само она опција коју нуди Одбор за стандардизацију српског језика, а да је опција Покрета за обнову србистике „стављена је под тепих“.

Преварићемо се ако мислимо да је стварни губитник у овом случају Покрет за обнову србистике. Стварни губитници су српски народ и Србија као држава. Србија је постала земља у којој се крше европски стандарди и вредности. То је матична држава Срба у којој се српски језик приказује као више националних језика. Људи укључени у те процесе и нису свесни какве последице има њихово понашање.

Једна од последица ставова које заступа Одбор за стандардизацију може се видети и на српском националном корпусу. Срби се више не идентификују као мултиконфесионалан народ, дакле као и други европски народи, већ се идентификују онако како је Штросмајер пројектовао: само као народ једне вере, православне. Затупници Штросмајерових идеја у српском естаблишменту показују и доказују да у Републици Србији поред стотина хиљада католика разних националности нема једино Срба католика. Ситуација је таква да се чак и понос српског народа, Иво Андрић, проглашава етничким Хрватом. Други понос српског народа, Меша Селимовић, проглашава се Бошњаком (што он јесте, као и Андрић, као и Ћопић), јер ни он, по истим критеријима, не може да буде етнички Србин. По владајућој концепцији, муслимани који говоре као и православци, у Србији морају да се третирају као Бошњаци или Босанци, дакле као и они пореклом из Босне и Херцеговине. Јер не може да има Срба муслиманске вероисповести иако их је све до Титове Југославије било.

Штросмајеровска концепција, преведена на језик филологије, довела је до тога да се у Србији практично остварује пројектована идеја о стандардизацији српског језика на екавици и ћирилици. Испада да тако мора бити ако се од интегралног српског језика (штокавског са три изговора) одузимају делови који се идентификују као бошњачки /босански или хрватски језик.

14.

Један од плодова језичке политике Одбора за стандардизацију видео се и приликом блокирања Србије на путу ка Европској унији што је Хрватска учинила 12. децембра 2016. Та блокада је трајала све док Хрватска није добила уговорну гаранцију са српске стране да ће се за хрватску националну мањину у Војводини штампати уџбеници на хрватском језику. Није тешко одговорити на питање од када хрватски језик постоји у Србији, пре свега у Војводини. Овај језик у Војводини није постојао пре Новосадског договора, а није постојао ни неколико година после разбијања Југославије када је српском језику било враћено његово старо име. Хрватски језик постоји од оне одлуке Одбора за стандардизацију из 1998. када је добио статус самосталног језика. У пракси је то значило да према том језику Србија треба да се односи као и према другим мањинским језицима (мађарском, румунском, словачком, русинском). Практично, тек од 2002. је у органима власти и медијима Аутономне Покрајине Војводине хрватски језик легализован као језик националне мањине.

А шта је тиме учињено, може се показати подсећањем на историјске чињенице. Националне заједнице мањина, које говоре својим језицима у Војводини, постоје већ вековима. Хрватска национална заједница у Војводини настала је неприродно, тек у југословенском периоду, и то на основу Штросмајерове теза да Срби и Хрвати имају један језик, али се разликују по вери. На основу тог критерија сви католици који говоре као и Срби православне вере проглашавани су Хрватима. А као што је на неприродан начин створена оваква хрватска национална заједница, тако је на неприродан начин дошло до легализације српског језика као хрватског. Тиме су створене претпоставке за спровођење политичких циљева хрватске филолошке стратегије. Један од тих циљева јесте потпуна релативизација судбине српске националне заједнице у Хрватској и хрватске националне заједнице у Србији. Учињено је у постјугословенском периоду да Срби на територији авнојевске Хрватске, који су постојали вековима, добију исти третман као Хрвати у Војводини који су настали вештачки и то тек од југословенског

Овај рад је примљен 6. маја 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. јуна 2017. године.

периода. Последице те релативизације већ се осећају, а тек ће се осећати. Мора се признати да су и такву релативизацију утемељиле оне неутемељене одлуке Одбора за стандардизацију српског језика.

15.

Мада Одбор за стандардизацију непосредно не сноси одговорност за наметање ставова да је само ћирилица српско писмо, а латиница хрватско, његова легализација хрватског језика има и такву последицу. Том легализацијом су само створене основе да се потврде тезе хрватске филологије из 19. века да све што је писано латиницом спада у хрватску културу. Таква теза већ има крупне последице по опстанак Срба у Хрватској; а пројектује сличне последице по Србе у Србији и другде. На основу те тезе испада да се у Хрватској српска писмена култура своди на готово искорењену ћирилицу. Пошто се латиница увелико раширила у Србији, неће бити тешко легализовати став да је у Србији у већинској употреби хрватски језик. Јер се и преко писама убедљиво показује да је и у самој Србији српског језика све мање и да је он осуђен на искорењивање.

16.

Има знакова де се српски естаблишмент помало тргао из уљуљканости чином промоције Хрватске православне цркве на православни Бадњи дан 2017. Тај чин је српске званичнике подсетио да је Хрватска православна црква постојала још једном у историји: у време усташког режима. На жалост, не уочавају се битне разлике између та два чина и не сагледава се природа нове опасности.

Хрватску из времена Павелића није признавао нико из демократског света, а није озбиљно узимао ни онај „хрватски језик“ у НДХ, са натрухама „новоговора“. Тај језик као хрватски нису прихватили ни Титови саборци. Данас је ситуација другачија. Хрватску државу признале су све цивилизоване земље, а слично је и са језиком који се назива хрватским. Српски језик признат је као хрватски језик и у самој Српској академији наука а на делу је интензивно пласирање теза да се разлике између српског и хрватског

језика најлакше виде на основу писма. Тиме је прећутно потврђен став да Срба католика нема, па самим тиме потврђен је и став да Срби римокатоличке вере у српску језичку заједницу нису ни могли да унесу ни латиничко писмо којим су се служили.

На промоцију Хрватске православне цркве зато треба гледати као на логичну последицу развоја догађаја. Пошто се, на крају југословенског периода, хрватска страна одрекла Штросмајерове идеје југословенства, на Бадње вече 2017. само је учинила корак даље: одрекла се и његове идеје „католичког хрватства“, стављајући хрватство испред вере. То значи да се хрватска страна практично одриче идеје о вери као вододелници нација. Ту идеју је препустила српским институцијама, историчарима и филолозима да доврше пројект упропашћивања српског народа. Овај чин наговештава да ће хрватска страна поштовати европски принцип о мултиконфесионалности народа, дакле исти онај принцип који је био доминантан у српском друштву предјугословенског периода. По том принципу, као што сви народи могу да имају и своје православце, њих могу да имају и Хрвати, а под одређеним условима, могу да имају и своју Православну цркву. Логика је оваква: ако Пољаци, који су у већини католици, могу да имају Пољску православну цркву, зашто би тако нешто било неприлично да имају и Хрвати!?

Пошто се владајући српски филолошки естаблишмент није одрекао сербокроатистике, нема знакова ни да је могао да схвати у чему је потез са промоцијом Хрватске православне цркве дугорочно неодржив. Ако се Хрватима и не може оспорити право да имају мултиконфесионални идентитет, може им се оспорити право да свој идентитет граде на основу језика који је српски, и на основу (латиничког) писма које је српско. И језик и писмо су, у југословенском и постјугословенском периоду, само легализовани као хрватски. Ова легализација је направљена на рушним темељима. Па је самим тиме нарушен још главнији принцип, принцип идентитета. А ово нарушавање принципа не тиче се и не погађа само Србе; тиче се и других европских народа.

Са овим проблемом може се успешно носити само научна дисциплина о Србима, србистика. Ако кажемо да се њој спречава да се институционализује, лакше ћемо схватити и зашто се тако чини.

Одбор за стандардизацију српског језика, непромишљеним понашањем, створио је проблеме не само деловима српског народа неправославне вере, већ и онима православне, посебно у Црној Гори и Хрватској. После проглашења Црногорске православне цркве, а сада и најаве оснивања Хрватске православне цркве, у државама где српски језик има несрпска национална имена, и сама Српска православна црква доспева у тежак положај. А то је једна од последица организованог стављања србистике „под тепих“.

Српска православна црква, чији је благослов добио Покрет за обнову србистике на више скупова (на Косову и у Новом Саду), могла би да помогне обнови српске филолошке традиције. Чињеницама треба погледати у очи. Док је та традиција била уважавана, и Српска православна црква је могла нормално да делује на целом говорном подручју српског језика.

18.

Поред већ поменутих проблема, пред српским народом се појавио један још већи, онај који се везује са оптужбама за геноцид. Олако прихватајући тезу да су Срби само православци, официјелна српска елита се олако одрекла и двеју својих религијских група: Срба католика и Срба муслимана. Тај почињени грех историја није заборавила. По *Конвенцији Уједињених нација о геноциду* и само игнорисање етничких и религиозних група је неопростив грех. Док српски естаблишмент неће да постави питање шта је било са стотинама хиљада Срба муслиманске исповести, испоставља му се питање о судбини осам хиљада несталих Бошњака из Сребренице. „Логос ради свој посао навелико“ рекао је Хегел. Моје виђење ових проблема изложено је у више књига, а посебно синтетички у најновијој књизи *Срби и геноцид*. У њој је показано и како је учињено да се Срби нађу између старчевићевских геноцидних и штросмајеровских етноцидних идеја. Као услов за излаз из те ситуације видим у принципијелним решењима у филолошкој сфери, у обнови оне традиције која ће научну дисциплину о Србима, србистуку, вратити у филолошки систем славистике и међу националне филологије других европских народа. Тек тада ће моћи да се осветле и корени, природа и размере геноцида и етноцида. А изнаћи ће се и могућности да српски народ, над којим је вршен етноцид и геноцид, у будућности избегне ове погибелне опасности.

19.

Након 20 година постојања Покрета за обнову србистике и Одбора за стандардизацију српског језика, јасније се може видети чему је водила подршка опцији коју је нудио Одбор за стандардизацију српског језика. Српском народу је у југословенском периоду поткопан идентитет, а у постјугословенском он је гурнут у незнање. Посебно велика жртва постаје српска омладина.

Зато је право питање: које су то снаге које диригују српским естаблишментом, терају га да ради против научних и националних интереса, а да посао обавља тако успешно да се права природа тога деловања и не примећује. Уз други програм и са другим идејама, естаблишмент би водио ка другим резултатима.

20.

Упркос тешкој ситуацији, која може да личи на безизлазну, и упркос много почињених грешака владајућих структура у Србији, на могућност решавања проблема српског народа гледам са оптимизмом. Тај оптимизам се заснива на чињеници да Срби имају богату традицију на коју се могу наслонити. Али у тој традицији постоје и наноси из југословенског периода које треба одбацити као нездраво ткиво.

Покрет за обнову србистике уистину није усмерен против традиционалних српских институција, већ само против оног смера деловања у тим институцијама који изневерава њихову аутентичну традицију. Он није усмерен ни против оних појединаца и заједница које говоре српским језиком а не желе да носе српско име. Он им само ускраћује право да променом имена угрозе његов језички идентитет.

Од Матице српске требало би очекивати да престане да следи своју традицију из Титовог периода, већ да следи традицију ове институције коју представљају Сава Текелија, Теодор Павловић, Јован Суботић, Платон Атанацковић, Тихомир Остојић. Та традиција искључује српскохрватско језичко заједништво. У делима ових аутора, посебно у текстовима младих Матичиних првака Павловића и Суботића, постоји и јасно изложена српска идеја југословенства (у данашњој терминологији јужнословенства) која није водила ка

Југославији као држави, већ ка неговању посебности и заједништва јужнословенских народа. Владика Платон, Вуков пријатељ, подржавао је сасвим јасне ставове да постоје два српска писма: писмо Срба источне вере (данашња ћирилица) и Срба западне вере (данашња латиница).

Српска академија наука и уметности, такође, не треба да следи своју политику из Титовог периода када је, као њен главни пројекат, установљен *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Она би требало да следи правац установљен у Српској краљевској академији коју оличавају имена Стојана Новаковића и Љубомира Стојановића и у којој се у периоду од 1893. до 1953. радило на *Речнику српског књижевног и народног језика*. Српска краљевска академија је настала из отпора према језичкој политици и филолошкој концепцији Штросмајерове Југославенске академије знаности и умјетности. А то значи да је искључивала могућност нарушавања идентитета српског језика по којој се овај језик може третирати као српски, хрватски, бошњачки, босански, црногорски, буњевачки, српскохрватски језик.

Вукова задужбина (основана 1987), бар по имену које носи, треба да заступа Вуков став да је српски језик заједнички језик Срба православаца, Срба католика и Срба муслимана. Вукове потомке треба да постиди чињеница да се данас у Србији афирмишу ставови по којима нема Срба католика и Срба муслимана, односно ставови који инаугуришу праксу по којој се вуковска ијекавица третира или као хрватски језик или као бошњачки језик. Ако нека филолошка оријентација у Србији и међу Србима заступа Вукове ставове, то је Покрет за обнову србистике. Не постоје знакови да је Вукова задужбина подржавала концепцију овог Покрета.

И Српска православна црква, односно њена јерархија, треба да се суочи са истином да је у југословенском периоду била подложна политици Штросмајеровог југословенства и да је искусила њене последице. Данас се често може чути како неки припадници ове Цркве говоре о Србима као народу одређеном за жртву, као о „логорашком народу“, мешајући заветно косовско опредељење са историјским удесом српског народа.

Докле год у овој Цркви буде утицајних људи који се држе штросмајеровске идеје о подели народа по вери, биће могуће да се игноришу ставови Доситеја и Вука чији гробови и сада стоје на самом улазу у Саборну цркву у Београду. А кад се буде схватило да

ти „светли гробови“ „нису само раке“, већ да су и „колевке нових снага“, зауставиће се и процес распарчавања српског језика, српског народа, па и саме Србије. А отвориће се пут ка поништавању свега што је у Србији на неприincipијелан начин легализовано.

ЗАКЉУЧАК

Чињенице наведене у овом тексту могу се, укратко, представити овако.

У предјугословенском периоду српски воз се налазио на српском колосеку. Држао се својих оријентира, србистике и властите визије о месту српског народа међу јужнословенским, словенским и европским народима.

У југословенском периоду српски народ је био постављен на хрватски колосек „братства и јединства“, који је возио у правцу хрватске идеје југословенства и хрватске идеје сербокroatистике.

Постјугословенски период је почео тако што је хрватска страна, напустивши југословенски колосек, обелоданила да је Југославенска академија знаности и умјетности била у ствари Хрватска академија знаности и умјетности, да је сербокroatистика била друго име за кroatистику, и успоставила свој нови колосек. Србе, као нежељене сапутнике, избацила је из свог воза.

На српској страни, у постјугословенском периоду, јавиле су се две опције српског националног програма. Одбор за стандардизацију српског језика наставио је да остварује пројекције сербокroatистике намењене Србима и да настави путем самозатирања. Покрет за обнову србистике, насупрот томе, почео је да се бори за повратак српској филолошкој традицији и за повратак Срба у заједницу европских народа. Те две опције су и даље пред српским народом отворене.

Будућност српског народа ће зависити од тога коју опцију изабере снаге на власти. Моћи филологије су велике, али и ограничене. Ова анализа ће обавити функцију ако помогне да се лакше и поузданије начини прави избор.

*Дубравка Стајић**

ИЗМЕЂУ АМБИЦИЈЕ И ИЛУЗИЈЕ

Приказ књиге: Драгомир Бонџић, *Између амбиција и илузија: Нуклеарна политика Југославије 1945-1990*, Институт за савремену историју, Друштво историчара Србије, Београд, 2016, 461 стр.

Већ неколико година млађи историчари у Србији опредељују се за истраживање периода после Другог светског рата, односно историје Федеративне Народне Републике Југославије и СФРЈ. Постоје бар два озбиљна услова која су се стекла за опредељивање за оваква истраживања: први је *историјска дистанца*, јер је протекло више од 25 година од нестанка те државе, други је *доступност* низа докумената са којих је скинута ознака државне тајне.

* Виши научни сарадник у пензији

У сагласности са тим је и опредељење сарадника Института за савремену историју у Београду др Драгомира Бонцића да истражи дуго прикривену а интригантну историју нуклеарне политике Југославије. Своју тезу сажео је у наслову књиге „Између амбиције и илузије“. Књига има 460 страна подељена је на увод и три поглавља. У првом поглављу „Први кораци 1945-1955“ (стр. 47-115) дат је преглед скромних почетака нуклеарне физике у Југославији, оснивање институција, планова државног и војног руководства који се не могу замислити без велике улоге једне личности: то је био Павле Савић, који је у Паризу уочи Другог светског рата радио на открићу фисије заједно са Иреном Жилио-Кири, био предратни члан КПЈ а за време рата шифрант Врховног штаба НОВЈ. У другом поглављу „Полет и пад 1955-1971“ (стр. 117-320) износе се обимни подаци и документи о државним институцијама насталим у сврху праћења развоја примене нуклеарне енергије, рударска истраживања, као и недоумице и сукоби између појединих научника и државног и партијског врха. Аутор отвара питање да ли је Југославија хтела да створи нуклеарно оружје, односно да ли је неко у несврстаној Југославији желео атомску бомбу. Треће поглавље „Обнова амбиција и крај илузија 80-тих година“ (стр. 323-400) показује праву меру илузије у погледу југословенског нуклеарног програма: године 1974. председник Тито хоће нуклеарну бомбу – био је то тајни пројекат под кодним називом „Козара“. На крају књиге налазе се научни апарат који је коришћен у овом истраживању: фото документација, закључак, библиографија коришћене литературе и грађе, регистар имена, географских појмова. Белешка о аутору представља једну зрелу истраживачку личност, са оствареним научним радовима и великој стваралачкој активности.

У методолошком смислу, ова монографија је узорна, по неколико критеријума: коришћена је архивска грађа на целовит и свеобухватан начин, а не преко селективних извора. Фондови који су коришћени то потврђују: коришћени су фондови Архива Југославије, Савезног секретаријата иностраних послова, Архив Србије, фондови Српске академије наука и уметности и Савезног секретаријата народне одбране. На нивоу повезивања општег и посебног, аутор је успешно повезивао нуклеарни програм као општим друштвеним условима. Овде стављамо једну примедбу: аутор је мало користио ону научну литературу која се бави Југославијом, а настала је пре 1990. године, посебно из области спољне поли-

тике Југославије 1945-1960. године, а таква литература постоји у великом обиму. Предмет истраживања којим се он бави повезан је са целином економске, политичке, војне и технолошке реалности Југославије, па га обавезује и научна литература коју су створили научници који су живели и стварали у бившој Југославији. Евентуалне идеолошке пристрасности у њиховим радовима увек су подложне критици. Овде само помињемо радове Чедомира Штрпца, Бранка Петрановића, Бране Марковића и низа других аутора, чији радови нису изгубили научну валидност.

У кратком уводу књиге аутор је изнео историју теоријског и практичног развоја нуклеарне физике на почетку 20. века, све до стварања и употребе првих атомских бомби и страдања Хирошимае и Нагасакија, те настанка тзв. „атомске ере“. Последице настанка и употребе атомског оружја су биле велике, међународни односи су испуњени страхом, а цео период после 1945. године добија назив „хладни рат“. У таквим међународним околностима настајала је социјалистичка Југославија. Прве године обнове и изградње земље протекле су у релативном миру. Сарадња са Совјетским Савезом исказала се и кроз студијске боравке Павла Савића у Москви, где је сарађивао са чувеним академиком Пјотром Капицом на идеји и стварању југословенског института за физику, по угледу на совјетски модел. Један број младих физичара упућен је и на стручно усавршавање у Москву. Све те напоре прекинула је Резолуција Информбироа 1948. године. У земљи је научни рад морао да се развија ослањањем на домаће снаге. У првом плану је била личност Павла Савића. Павле Савић је завршио студије физичке хемије на Универзитету у Београду, постао асистент на Медицинском факултету, а 1935. године добио је стипендију француске владе за научно усавршавање у Француској. Радио је у Институту за радијум, сарађивао са Иреном Жолио-Кири на фисији урановог језгра. У тим годинама многи интелектуалци, суочени са надирањем нацизма у Европи, прихватили су левичарске идеје, па су физичари Павле Савић, Стеван Дедијер и Иван Супек били левичари, што је како наглашава Бонцић, значајно утицало на послератни развој југословенске нуклеарне физике. Крајем 1947. године Председништво Владе ФНРЈ и председник Јосип Броз Тито донели су одлуку да се гради Институт за физику и да се почне са истраживањима из области нуклеарне енергије. Институт у Винчи званично је основан 18. јануара 1948. године уредбом Владе ФНРЈ као самостална установа

при Председништву Владе ФНРЈ. Оснивање Института у Винчи Павле Савић је сматрао својим животним делом, и године до 1955. сведоче о ентузијазму, школовању и довођењу у институт младих физичара, хемичара, техничара и других стручњака. За нову институцију изграђена је нова зграда, како би се и тиме одвојило ново друштво са модерном нуклеарном физиком од старих институција наслеђених од Краљевине Југославије, а чије су зграде биле у центру старог дела Београда (Универзитет, Академија наука). Сукоб са Информбироом учврстио је одлуку о научном осамостаљењу Југославије, самосталном школовању научног кадра, а више се није могло рачунати ни са совјетском материјалном и научном помоћи.

Уследили су велики рад и напори, коришћено је искуство Павла Савића из предратног научног рада у Паризу. Немајући одговарајуће услове и опрему, научници у Винчи су сами конструисали многе апарате и машине, нешто је добијено из ратних репарација, после 1950. године и куповином из западних земаља. Године 1948. у Институт је дошао Роберт Жане Вален, француски држављанин холандског порекла ожењен Српкињом. Докторирао је на Сорбони из нуклеарне физике 1945. године, а остало на раду у Винчи до 1954. године, и по оцени једног сарадника „покренуо до тада невиђену активност, која је ентузијазам првих послератних генерација усмеравала ка научном професионализму и европским нормама живота и рада“ (стр. 62). Валенова и Савићева познанства омогућила су да млади сарадници Винче остваре специјализације у иностранству у Француској, Холандији, Швајцарској. Научници који су 50-тих година докторирали у иностранству, враћали су се у Винчу, у којој су тада постојали услови за рад упоредиви са европским. До средине педесетих година остварени су солидни научни резултати. Бонцић истиче „Посебан допринос развоју наставе на Природно-математичком факултету (ФМП) дао је Павле Савић као шеф катедре за физичку хемију и начелник Физичко-хемијског завода, а потом и други сарадници Винче“ (стр. 66). Много слабији су били резултати повезивања института са привредом и то ће остати трајни проблем у Винчи. За разлику од овог института, Институт из Загреба „Руђер Бошковић“ и из Љубљане „Јожеф Стефан“ од почетка су се бавили практичним примењеним истраживањима, као што је примена изотопа у медицини, клиничким истраживањима, форензичким истрагама. Институт у Винчи је трпео последице свих сукоба и преломних догађаја у Савезу комуниста, јер је

формацијски био везан за централне партијске органе. Већ после пада Милована Ђиласа 1954. године смењен је директор Стеван Дедијер, који је са братом Владимиром подржао Ђиласа.

Институт у Винчи развијао се у правцу стварања нуклеарног реактора. То је била велика амбиција научника и политичара. Драгомир Бонцић са разлогом отвара питање да ли је постојао још неки циљ, за који је била заинтересована војска, или можда Служба државне безбедности. Рад института у Винчи је био тајни, објекти су били строго обезбеђивани од стране милиције, сарадници нису смели својим породицама да говоре о тачном циљу својих путовања – да иду на терен ради истраживања и копања руде урана. Рад сарадника контролисала је Управа за координацију рада научних института, а од 1955. Савезна комисија за нуклеарну енергију (СКНЕ) на чијем челу је био Александар Ранковић. Значај првог нуклеарног реактора који је пуштен у рад 1958. године може се схватити ако се погледа фотографија тог догађаја: председник Тито свечано пушта реактор у рад, а окружују га Ранковић, Кардељ и други највиши југословенски и српски функционери. Југословенски нуклеарни физичари отворили су нове области о којима се мало знало, од „заштите човека од атомског зрачења до утицаја атомске бомбе на вођење будућих ратова“ (стр. 79.) Ангажовањем највиших партијских и државних руководиоца указује и на заинтересованост војске за правац развоја нуклеарне политике. Стратегија развоја укључивала је и прибављање научних информација уз помоћ „обавештајне научне службе“, како је писао у извештају један члан СКНЕ: „информације треба прибављати свим средствима легалним и илегалним, уз помоћ нашег обавештајног апарата и наших поузданих стручњака у иностранству“ (стр. 80.).

Нуклеарна физика обухватала је геолошка истраживања урана на територији целе Југославије, што је аутор назвао „уранском грозницом од 1948. до 1955. године“. Теренски рад је захтевао велика материјална улагања, прецизне апарате и јасне планове истраживања, а све то је недостајало југословенским истраживачима руде урана. У књизи се детаљније наводе тешкоће које су имале научне екипе на терену, а истовремено и велики притисак државног и партијског врха. Чињенице са терена показивале су да је уранова руда сиромашна ураном, недовољна за развој нуклеарне енергетике и друге намене у мирнодопске сврхе. Зато се аутор оправдано пита о сврси таквог развоја научног потенцијала, ако се иза тога

није налазио државни циљ, а то је атомско оружје. Док је педесетих година идеја о атомској бомби постојала међу руководиоцима, седамдесетих и осамдесетих година војска се интересује за лако (чак и пешадијско) оружје са нуклеарним бојевим главама. Јануара 1950. Кардељ је Павлу Савићу рекао: „морамо имати нуклеарну бомбу. Морамо је направити чак и ако ћемо за то годинама одвајати пола националног дохотка“ (стр. 99). Павле Савић је до краја живота негирао да се у Винчи радило на производњи нуклеарне бомбе. Аутор цитира важан документ, писмо „О два битна услова за развитак атомске енергије у нас“ који су Павле Савић, Роберт Вален и Стеван Дедијер послали „Кабинету Маршала и друговима Кардељу, Ранковићу, Ђиласу и Вукмановићу“. На почетку првог дела списа под називом „Атомска бомба“ писао је: „Питање производње атомске бомбе није ствар неког научног института, нити проблем лежи у проналаску или открићу неке непознате супстанце, већ је то ствар искључиво расположивих количина урана и величине и степена развитка индустрије, поглавито базичне. Само земља која је у погледу капацитета и квалитета индустрије, научног кадра и залиха урана налази између Француске и Енглеске, може да мисли на производњу атомског оружја у Европи, тек ће Француска бити у стању да то учини за не мање од 10 година“ /стр. 107). Научни аргументи и етичност падали су под аргументима државне и партијске моћи.

Полет у раду научника и институција трајао је педесетих година. Међутим, објективни услови су све више стварали препреке и тешкоће: недостатак девиза за куповину урана и скупе опреме показао се као један од највећих. Формирање СКНЕ унело је извесан хијерархијски ред и дисциплину међу научним институцијама где су владали такмичење, интриге и сујете. Истовремено, делује и практична законитост умножавања бирократије: умножио с број тела и органа прво на федералном нивоу, а затим на републичком. Настао је један гломазан апарат органа координације и контроле, и даље са снажним упливом УДБ-е односно Службе државне безбедности, који је финансијски оптерећивао југословенску привреду и друштво. Подаци о трошковима које савесно наводи аутор књиге су запањујући, поготово имајући у виду кризу привреде и државе крајем шездесетих година.

Нуклеарни физичари нису имали много тешкоћа да пласирају своје научне радове у Европи и шире. Од почетка су објављивали

радове у иностранству, ишли на специјализације и студијске боравке, те се југословенска научна делегација појавила на Међународној научној и техничкој конференцији о мирнодопској примени атомске енергије августа 1955. у Женеви као представник респектабилне науке и државе која је стајала иза ње. Међутим, децентрализација државе, нарочито ступањем на снагу Устава СФРЈ 1974. и устава република, значила је преношење надлежности федерације из области координације нуклеарне науке и енергетике, на републике.

Успеси југословенске нуклеарне физике постојали су и током 70-тих и 80-тих година. Цивилни нуклеарни програм најуспешније се показао изградњом и радом Нуклеарне електране „Кршко“, која је отпочела са радом 1982. године. Тиме су Словенија и Хрватска значајно штеделе класичне необновљиве изворе енергије (угаљ), а то је имало и позитиван еколошки учинак. Индијска нуклеарна експлозија из 1974. године обновила је амбиције Југославије да, овог пута у оквиру покрета несврстаних, искористи своје везе за сопствене нуклеарне планове. Године 1976. основана је комисија за нуклеарну енергију при Савезном извршном већу, са Програмским задатком за израду анализе критеријума и параметара за избор технологије нуклеарних електрана у Југославији. Комисија за нуклеарну енергију је последње тело са задатком унутрашње и међународне координације институција и привредних субјеката у области мирнодопске привредне примене нуклеарне енергије, пре распада Југославије. Тешкоће у њеном раду су директна последица децентрализације, преноса надлежности са федерације на републике и њихових егоистичких интереса. У том периоду приходи научних института све више су остваривани сарадњом са привредним и другим организацијама – здравством, ЈНА и другим. Број запослених у Институту у Винчи од средине 70-тих до средине 80-тих година кретао се око 1.000, од тога око 100 доктора наука. Али значајан је био одлив искусних кадрова, који су одлазили у иностранство. Југославија више није могла да прати развој нуклеарне технологије у свету, јер су развијене земље нудиле нуклеарне реакторе по комерцијалној цени.

Почетком 70-тих година престало је и истраживање нуклеарних сировина у Југославији. Нуклеарна катастрофа у Чернобиљу априла 1986. године снажно је утицала на одлуку руководећих органа у Југославији, тако да је на иницијативу Савеза омладине

Југославије и других друштвених организација вођена расправа о мораторијуму на изградњу нуклеарних електрана у Југославији. Скупштина СФРЈ је 16. јуна 1989. године донела Закон о забрани изградње нуклеарних електрана у СФРЈ који се односе и на постројења за производњу и прераду горива. Забрана није обухватала научно-истраживачки рад и рударска истраживања. Тиме је, стицајем економских, државних, међународних и психолошких фактора, званично престао рад на југословенском нуклеарном енергетском програму. Једини важан проблем који Драгомир Бонцић није разрешио, а има извесну историјску тежину, јесте значај војног нуклеарног програма за познати „случај Ђурековић“. Али то се може оставити и другим истраживачима.

Књига Драгомира Бонцића „Између амбиције и илузије. Нуклеарна политика Југославије 1945-1990“, је оригинално и значајно научно дело, које својом исцрпношћу не показује ниједан елемент примарног истраживања, али доказује зрелост и истраживачке квалитете свог аутора. Он је целовито обухватио и складно повезао историјску епоху, као општи оквир нуклеарне политике, са развојем стратегије ове области у периоду од готово пола века. Приказао је актере једне амбициозне, ризичне и претеране идеје у оквирима мале и релативно неразвијене социјалистичке Југославије. Ова књига заслужује читалачку пажњу и шире јавности, јер захваљујући прегледности материје и лакоће стила и излагања аутора, чита се као литерарно дело, не губећи при том критичност и валидност научне монографије. Уколико би се стекли услови, било би врло корисно да се ова књига преведе на светске језике, бар на енглески и руски језик.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Политичка ревија* прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту *Times New Roman*, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- приликом навођења *монографије/књиге* фуснота мора садржати:
 - Име и презиме аутора, наслов рада курсивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- приликом навођења *чланака из часописа*:
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курсивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.
 - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- приликом навођења *зборника радова/поглавља из књиге*:
 - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курсивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
 - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- приликом навођења *извора са Интернета* (не смеју прећи више од **10%** коришћене литературе):
 - Име и презиме аутора, наслов чланка курсивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
 - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- приликом навођења *архивске грађе*:
 - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.
- **приликом навођења прописа/закона:**
 - Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
 - **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
- **приликом навођења публикација у новинама:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
 - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
- **Код поновљеног цитирања истог извора узаустопно на истој страни користити:**
 - Исто, број стране
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55
- **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узаустопно и на истој страни користити:**
 - Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, лагиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Рокови за достављање радова су: **1. фебруар, 1. мај, 1. август, 1. новембар.**

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, www.spmbeograd.rs.

Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@politicalcarevija.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА РАДОВА ЗА ЧАСОПИСЕ

- 1. Ала Кривец**
доцент, Белгородски државни национални истраживачки универзитет, Белгород, Руска Федерација;
- 2. Божидар Раичевић**
редовни професор Универзитета у Београду у пензији;
- 3. Владан Петров**
редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
- 4. Владимир Вулетих**
редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду;
- 5. Владислав Сотировић**
Professor, Mykolas Romeris University, Faculty of Politics and Management, Institute of Political Sciences, Литванија;
- 6. Giordano Merlino**
Sapienza Universita di Roma, Италија;
- 7. Данијела Гавриловић**
редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу;
- 8. Дарко Маринковић**
редовни професор, Висока струковна школа за предузетништво, Београд
- 9. Дејан Ђурђевић**
редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
- 10. Драган Марковић**
научни саветник, Институт за политичке студије;
- 11. Драгана Митровић**
редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;

12. **Драгор Хибер**
редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
13. **Ђорђе Стојановић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
14. **Eugen Stratiu**
редовни професор, Lucian Blaga Universitet of Sibiu, Румунија;
15. **Ewa Wujwid-Kurek**
professor, Institute of Political Science and International Relations of the Jagiellonian University, Краков, Пољска;
16. **Јасна Милошевић Ђорђевић**
Факултет за медије и комуникације, Београд;
17. **Јован Базић**
редовни професор, Учитељски факултет Универзитета у Приштини - Косовска Митровица;
18. **Mamoru Sadakata**
Professor, Graduate School of Law, Nagoya University, Јапан;
19. **Марија Дракуловска Чукалевка**
ванредни професор, Скопље, Македонија;
20. **Марија Ђорић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
21. **Марија Караникић Мирић**
ванредни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
22. **Мијодраг Радојевић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
23. **Милан Јовановић**
редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;
24. **Миломир Степић**
научни саветник, Институт за политичке студије;
25. **Милош Живковић**
ванредни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;

- 26. Миријана Стамова**
главни асистент, Институт за балканистику са Центром тракологије, Бугарска академија наука, Софија, Бугарска;
- 27. Мирослав Младеновић**
ванредни професор, Факултет безбедности, Универзитет у Београду;
- 28. Миша Стојадиновић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 29. Момчило Суботић**
научни саветник, Институт за политичке студије;
- 30. Нада Радушки**
виши научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 31. Петар Матић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 32. Предраг Терзић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 33. Радослав Гаћиновић**
научни саветник, Институт за политичке студије;
- 34. Ратко Љубојевић**
доцент, Факултет за право, јавну управу и безбедност, Универзитет „Дон Незбит“;
- 35. Слободан Антонић**
редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду;
- 36. Сретен Југовић**
редовни професор, Криминалистичко-полицијска академија;

И ДРУГИ...

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review :
часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год.
1, бр. 1 (2002) - . - Београд Светозара Марковића 36
: Институт за политичке студије, 2002 - (Београд :
Еселогe д.о.о.). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;

COBISS.SR-ID 105060364

03
2017

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

О СРПСКОМ НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ
Милена Пешић, Јелена Пешић
Момчило Суботић, Јелена Миљковић Матић

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ
Ђуро Бодрожић, Жолт Лазар,
Ана Нешић, Марија Тодоровић

ЕКОНОМСКЕ И ПРИВРЕДНЕ ТЕМЕ
Аврамовић Ненад, Младенов Маријана
Соња Вујовић, Александар Јанковић, Далибор Савић

РУСКЕ ТЕМЕ
Т. А. Мищенко, И. А. Тарасевич

АКТУЕЛНО
Ђорђе Куљић, Зоран Б. Радоњић

ПОЛЕМИКЕ, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ
Петар Милосављевић, Дубравка Стајић

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 година (XXIX) XVI vol. 53. № 3/2017.

